

UVODNIK

<i>Ksenija Šabec</i>	Kjer vsi mislijo isto, tam ne misli nihče	3
----------------------	---	---

IDRIJA

<i>Boris Podrecca</i>	Prenova Mestnega trga	6
<i>Janez Kavčič</i>	Spomenik tovarištvu na Aumeškem trgu	10
<i>Martina Pišljarič, Tomaž Klemenčič</i>	Ideje in načrti o ureditvi žgalnice živega srebra	17

BANSKA ŠTIAVNICA

<i>Janez Kavčič</i>	Idrija in Banska Štiavnica oživljata nekdanje vezi	22
<i>Tomaž Klemenčič, Martina Pišljarič</i>	Bogata rudarska dediščina	27
<i>Janez Pirc</i>	Državni centralni rudarski arhiv v Banski Štiavnici	29
<i>Ignacij Pišljarič</i>	Vtisi iz Banske Štiavnice	31

Daniilo Hvala

	LIKOVNA PRILOGA	34
--	-----------------------	----

LITERATURA

<i>Romana Kokošar</i>	Dijaško obmejno srečanje primorskih srednjih šol	41
<i>Maša Čibej</i>	Žamet, Prvi krajec	42
<i>Matteo Dimai</i>	Neskončna misel	43
<i>Špela Mrak</i>	Zgodba	44
<i>Samo Pavlica</i>	Rešitev, Nebo, MI in M...I..I.I.I.I.	45
<i>Romina Kerševan</i>	Bumerang	46
<i>Rok Šinkovec</i>	Slovar tujk	46
<i>Sara Novak</i>	Otrok in tišina	47
<i>Taja Boscarol</i>	Velika noč	49

ESEJ

<i>Damijan Makuc</i>	Postmoderna in postmodernizem	53
<i>Ksenija Šabec</i>	Mit o sodobni Evropi, 1. del: Posvečena trojica evropskega mita	60

MNENJA

<i>Rafael Podobnik</i>	Fotografova tožba	68
<i>Ivica Kavčič</i>	Od bolnice Franje do Reševanja vojaka Ryana	69
<i>Stanko Murovec</i>	Denar za cerkljansko šolo	72
<i>Andreja Rihter</i>	Srečanje različnih interesov	73
<i>Jože Dežman</i>	Idrijska renesansa in mnemozofija	73

LJUDJE IN NJIHOV ČAS

<i>Domen Prezelj</i>	Harmonski stavek Leopolda Cveka	75
----------------------	---------------------------------------	----

IZ ZGODOVINE

<i>Mira Hodnik</i>	Prvi rudniški avtomobili	83
<i>Stanko Majnik</i>	150 let od prvega prihoda vlaka v Ljubljano	103

	ZANIMIVOSTI	
<i>Mirjam Gnezda</i>	Jovankin prt	105
<i>Stanko Murovec</i>	Idrija in alpinizem	106
<i>Jože Čar</i>	Najdba minerala barita	111
<i>Jože Čar</i>	Špansko vino za Južno Ameriko v steklenicah iz Trebuše	112
	PREDSTAVITVE	
<i>Jože Čar</i>	Breda Mirtič s sodelavci: Slovenski naravni kamen	113
<i>Janez Kavčič</i>	Cvetko Svetlik: Kanomlja – domoznanski oris	115
	LITERARNA BRANJA	
<i>Jože Janež</i>	Janko Čar – Med svitom in zarjo	116
<i>Mia Škvarča</i>	Manja Obid – Iskanje neznanega	117
<i>Jože Janež</i>	Marko Smole – Hrast sem in breza v srcu	118
<i>Anica Božič</i>	Ivanka Čadež – Čas metuljev	119
	POROČILA	
<i>Janez Pirc</i>	Idrijski arhiv	120
<i>Mirjam Koler</i>	Rejništvo v občinah Idrija in Cerkno	123
	Znanstvene in strokovne objave 1997 in 1998, dopolnilo	126
	IN MEMORIAM	
<i>Janez Kavčič</i>	Ludvik Kovačič	132
<i>Marijan Beričič</i>	Draga Podlesek	133

NA NASLOVNICI
BORIS PODRECCA
IDEJNA ŠTUDIJA UREDITVE MESNEGA TRGA V IDRJI
PERSPEKTIVA

Kjer vsi mislijo isto, tam ne misli nihče

KSENIJA ŠABEC

Evropa, danes tako pogosto izrečena beseda, je predvsem dokaj ohlapen geografsko-zgodovinski pojem. Kot ideja, ki zaživi v 15. stoletju, je v obdobjih, ki so sledila, vključno z današnjim, najprej postala substitut krščanske družbe, nato pa je s padci in vzponi determinirana postopno prerasla v vrednoto po sebi. Zadnji taki preobrazbi Evrope smo priča danes. Projekt združene Evrope 80., predvsem pa 90. let, ki v zgodovini ni edini, je pa precej pomanjkljiv, je trenutno deležen precejšnje evforične idealizacije s strani neposrednega okolja, zlasti Vzhodne Evrope, samo jedro oz. arhitekti evropske trdnjave pa zadevo seveda še dodatno povečujejo in populistično promovirajo, čeravno je tovrstna akcija v današnjem času precej površna, zavajajoča in nerefleksivna.

Kot današnja Evropa oz. Evropska unija je v prvi vrsti mišljena Zahodna, od približno 18. stoletja naprej kapitalistična Evropa, ki postaja arhetip, vzorec, kalup organiziranja življenja tudi v ostalih delih geografske Evrope, predvsem v vzhodnem delu in na Balkanu. Čeprav do 'popolne' izenačitve ne sme (in seveda ne more) priti. Zahod želi ostati Zahod. Kar pa še ne pomeni, da je kapitalistični produkcijski način in njemu dokaj ustrezajoč demokratični družbeni red le ena od alternativ. Nasprotno, to sta edini po letu 1989 preživeli Resnici, ki postaneta obenem tudi edini vrednoti. Čeprav prisegata na konkurenco in pluralizem znotraj sebe, pa tega ne trpita ob sebi. Slednje pripelje do katastrofične situacije, v kateri vsi mislijo isto.

In »kjer vsi mislijo isto, tam ne misli nihče«, iz česar lahko nastane slikovita, vendar pa »srhljivo razpuščena vaška tržnica«, če uporabim besede Aleša Debeljaka.

Drug problem je, da 'Evropa', 'Zahod', 'Vzhod' ali vsaka druga taka oznaka niso neke toge danosti, dejstva, ki bi obstajala že od nekdaj in za vedno. To so človeške tvorbe, ki pa se med seboj (kulturnostno, zgodovinsko, geografsko...) razlikujejo. Obenem seveda ne smemo zapasti v drugo skrajnost, kjer bi jih imeli za popolnoma izmišljene in neresnične koncepte. Prav v tej dihotomiji, napetosti med rezultati človekovega mišljenja in dela ter nekimi časovno-prostorsko določenimi razmerami, odkrivam danes

tako prezrto držo 'evropskega' človeka. Njegova specifičnost je v tem, da je sicer vpet v t. i. evropski kulturno-civilizacijski okvir, ki se zgodovinsko-geografsko-religiozno ločuje od npr. (tudi v sebi raznolikih) afriških ali azijskih civilizacij, vendar pa je istočasno tudi znotraj sebe 'Evropejec' tako razpet med različnimi kulturami in narodi, da so poteze evropskosti komajda zaznavne.

Kot tretji glavni vidik problematiziranja današnjega, predvsem na skupnem gospodarsko-monetarnem trgu osnovanega projekta združene Evrope omenjam problem njegove nedorečenosti (kaj združiti in na kakšen način...) in pomanjkljive argumentacije takega početja. Če namreč Evropska unija pomeni zgolj skupnost držav, torej neko širšo civilno družbo, potem tej družbi manjka njej nadrejena moč. Na nacionalni ravni opravlja to nadrejeno vlogo država, ki nadzoruje v vsaki družbi vselej prisotne destruktivne sile. Če pa naj bi Evropa postala 'notranje brezmejna' nadržava, potem to vodi k minimaliziranju razlik med 'bivšimi' državami in s tem k uniformizmu, v končni fazi k ukinitvi nacionalnih posebnosti, kjer bodo »vse svete krave postale črne«, in to ne samo ponoči.

In končni, zdi se mi najbolj problematični del ali posledica trenutnega milenarističnega in idej tako izpraznjenega združevanja evropske celine. Gre za problem Drugega, kjer niso mišljeni le tujci znotraj Evrope, pač pa tudi tisti za 'zvezdnato zaveso' in nenazadnje samo naravno okolje. Zapiranje v nek svoj svet, pa kakršen koli že bo, je odtujevanje od ljudi, ki v ta 'blok verujočih' ne spadajo in ne želijo spadati. V času ekoloških problemov svetovnih razsežnosti in tehnološko tako dodelanih komunikacij, ko se zdi svet že skorajda premajhen, je vztrajanje pri takem početju, čeravno profitno, pa ne na denarnico oziraje se vendarle preživeto in do zanamcev neodgovorno ter nepošteno vedenje.

Seveda ne želim vrednotiti in idealizirati vseh ostalih civilizacij zgolj iz razloga, ker niso evropske. Klasični humanizem in renesansa, reformacija, razsvetljska miselnost in dosežki znanosti in tehnologije so (bili) do tiste nehegemonistične stopnje občudovanja vredni. A spričo današnje, pogosto hipokritske narave evropskih veleumov, tako v odnosu do drugačnih znotraj utrdbe Evrope kot tudi do sveta okoli nje, se mi zdi na mestu problematizirati nekatere poteze in dognanja, rojena na tleh Evrope, ki kot samozadostne vrednote (še zlasti danes) diskriminirajo druge, manjšinske, drugačne. V mislih imam predvsem razsvetljsko racionalistično paradigma, ki je privedla kapitalistični produkcijski način in njemu ustrezajoč življenjski stil do evropskega trona in ki ga zasedata za vsako ceno. Tudi na račun razlike med »knjigo in pohištvom«, ki v tržnem sistemu dejansko ne obstaja več. Blago je blago in treba ga je prodati. Razlike med simbolnimi vrednotami in ekonomskimi vrednostmi ni več, ali kot pravi Aleš Debeljak: »S tega vidika postane tudi jasno, da pregrešno draga svilena srajca pod poslovnim managerjevim suknjičem sicer prijetno pada po telesu, vendar ni zato duh še nič bolj odprt, svoboden, drzen in sproščen«.

Vprašanje, kaj potemtako storiti, se postavlja samo od sebe. Rešitev vidim predvsem v odpiranju navzven, k Drugim in v svet. Praktični problemi, s katerimi se evropsko gospodarstvo danes srečuje, očitno zahtevajo povezovanje na tem koncu živečih narodov in držav v nek kompleksen ustroj, ki naj bi konkuriral z ostalimi svetovnimi ekonomijami. A zdi se mi, da je proizvodnja človeku nujno podrejenih predmetov ena izmed zadnjih stvari, ki bi ga smela zaslužniti in mu postavljati meje. Človeški duh naj bo tisti, ki bo vztrajal na svoji podobi, spoštoval svet in ljudi okrog sebe, dopuščal drugačnost in meje skušal podirati, ne pa graditi.

Evropa se danes vrača v svoj mit, tako kot se zdi, da je edini cilj pravzaprav v samem začetku. Porojena in živeča kot žrtev boga, je Evropa stopila in še vedno stopa na mesto slednjega. S svojo znanstveno-demokratsko religijo bruseljski evrotehnokrati služijo svojim privržencem, predvsem pa sebi, in posiljujejo tiste, ki se do njih blasfemično obnašajo. Že drugič. V prvem krogu evropskega mita so bili razsojevalci od Boga postavljeni, v drugo so se okronali sekularizirani bogovi sami. A kontinuiteta ostaja, kot ostajajo večno nezaželeni Drugi. Velikih zgodb še ni konec.

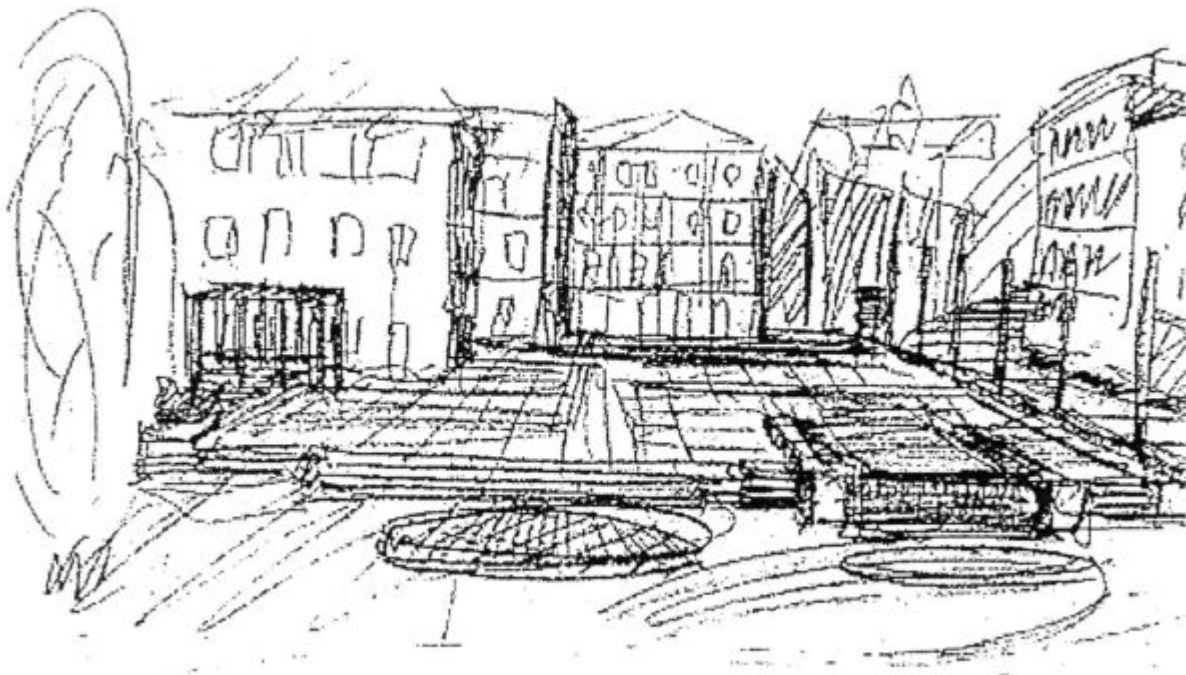
Prenova Mestnega trga

BORIS PODRECCA

Prihodnosti mestnega prostora ni nikoli možno znanstveno raziskati. Različni faktorji in hipoteze koreninijo v sedanjosti, njeni nazornosti in spremenljivosti. Utrip sedanjosti, pogosto njen subverzivni značaj, in vse zgodovinske postavke označujejo urbani prostor. Zatorej mora arhitekt sedanjost obširno analizirati, preden jo materializira in s tem emocionalizira.

Arhitekt, ki prične urejati trg, začne iskati analogije in metafore, torej mentalno in emocionalno osnovo za delo. Dober trg je vedno obleka po meri in nikoli konfekcija. Za obleko po meri potrebujemo impulze neposrednega in širšega okolja. Zgodovina Idrije ni splošna zgodovina, je zgodovina tehnologije. Tehnologija je nekaj umetnega. Iz tega sledi, da tudi ta trg nosi eho tehnologije. Elementi, ki so prisotni in s katerimi se ljudje srečujejo, vodijo človeka k istovetenju s trgom, z mestom. To zrcalo je vezano na specifično, evropsko Idrijo. Paracelsus, češki inženirji, banke v Amster-

IDEJNA ŠTUDIJA UREDITVE
MESTNEGA TRGA V IDRJIJL
POGLED PROTI GRADU

damu – vse to je vezano na zgodovino Idrije, ki torej ni samo regionalna. V tem pogledu, v teh parametrih je treba gledati ta trg kot trg širšega prostora in širše časovnosti.

Ustvarjalec potrebuje za dobro delo ambivalenco med spominom in vizijo. Ne sme se vedno slepo zadovoljiti s preteklo obliko trga ali mesta. Razmišljati mora perspektivno. Na Mestnem trgu vsakdo ugotovi, kje so stale cerkev sv. Barbare, spominske plošče, kaligrafije. Teksture prostora mu to povedo. To je pravi spomin, palimpsest, ki ne more nikoli postati surogat. Arhitektov odnos do teh elementov ne sme postati filološki, temveč mora ostati na mentalni in emocionalni ravni, ki človeka osvobaja.

Območje ureditve zajema oba platoja mestnega središča; spodnji plato s teatrom in tržnico ter zgornji nivo – Mestni trg. Po vzdolžni smeri vključuje predlog še območje parka ter glavne ulice vse do Nebes. Oba trga sta med seboj povezana s samostojno teksturo, ki poteka od vodnjaka na tržnici pod Magazinom preko stopnic do zgornjega nivoja. Tekstura tlakovanj Mestnega trga je vzdolžno usmerjena. Narekuje jo smer zidov porušene cerkve sv. Barbare.

Vstop na območje nekdanje cerkve je označen s srebrnimi kovinskimi ploščami, v katere je vrezano besedilo o zgodovini Idrije in mestnega trga samega. Položaj cerkve se ne poudarja samo z robnimi zidovi v tlaku, temveč tudi z menjavo teksture ter z menjavo materiala, ki je v primerjavi z ostalim trgom mnogo bolj sakralnega značaja.

Podzemna kapela, ki stoji na mestu pod porušeno cerkvijo, je privzdignjena na nivo trga in še posebej poudarjena z vzdolžnima zidovoma, med katerima se preko kaskade preliva voda v odprti jašek, ki sega globoko do dna obstoječe kripte ter s tem ustvarja posebni akustični milje.

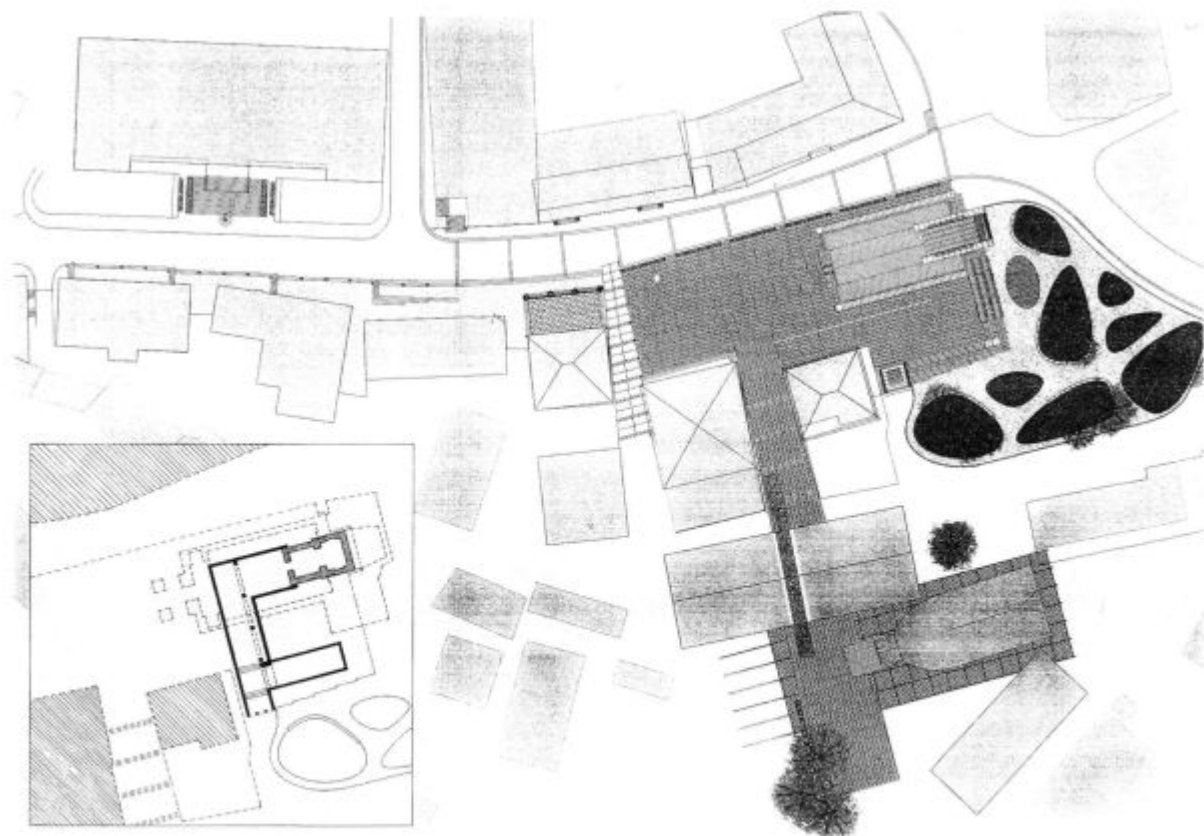
Rob trga proti parku se zaključuje s kamnitim stopniščem, ki premaguje nivojsko razliko med urbanim parkom in Mestnim trgom. Park je zasnovan kot peščena površina, ki je posejana z zelenimi insulami organskih oblik. Ena izmed insul je iz lesa in je privzdignjena nad teren ter služi kot oder za spontane prireditve. Naklon mestnega parka organsko sledi cesti, ki se vzpenja od Nikove proti gradu Gewerkenegg. Na osrednjem delu stopnišča se stopnice spremenijo v tribuno s pogledom na improvizirani oder v parku ali mogoče improvizirane kulise ob gledališki predstavi. S tem je vzpostavljen drugi pol družabni funkciji trga – intimnost, ki jo nudi park.

Vzhodni iztek stopnišča je izveden kot pergola, v katere podstavku je vhod v podzemne predprostore kripte. Zahodni rob trga določajo drogovi, ki nam omogočajo ob različnih prireditvah namestitev projekcijskega platna, postavitev gledaliških kulis ali namestitev ozadja ob času čipkarskega festivala.

Fontana s kaskado ob obstoječi kripti vsebuje purifikatoričen pomen. Vsi moji trgi vsebujejo element vode, tudi idrijski. Idrija je zrasla na vodi, na tehnološki vodi, ki je bila potrebna industriji, rudarjem, in tudi kaskada, ki jo lahko razumemo kot simbol klavž, je nekaj rudarskega. Ima svoj, morda tudi malo tragičen spomin.

Naš prosti čas se vedno bolj pomika v noč. Vedno bolj živimo v noči, skozi virtualizacijo, skozi elektroniko in fenomene, ki jih današnji čas prinaša. To je danes nova, ploskovna vrlina – živimo v njej. Srečujemo se na letališčih, nimamo več humusa, nimamo več korenin. Svetloba ima v tem novem svetu prednostni pomen. Govori paralelno s formami, govori o mestu. Imamo svetilke, ki združujejo heterogene stvari in mestu dajejo novo podobo. Tako naj bil tudi trg v Idriji salon luči. Kandelabri poudarjajo tisto, kar je topografsko za Idrijo najbolj specifično – vertikalno razslojevanje mestnega konstrukta z dominantno gradu. Pod lučmi bi se srečevali, pogovarjali... Tvorila bi se nova »civitas«, nova družabnost, ki jo želimo privedi v mesto. Prav to je potrebno vzbuditi pri ljudeh. Ljudje ždijo pred televizijo, javni prostor je postal privatni in pri-

IDEJNA ŠTUDIA UREDITVE MESTNEGA TRGA V IDRJI, SITUACIJA

vatni je postal javni. Arhitekti, ki misijonarimo, moramo zbuditi eros, poželenje po družabnosti, po novi »civitas«. To je v arhitekturi najtežje. Na eni strani smo arhitekti – kovčki, ki potujejo, na drugi strani smo misijonarji. Vsi trgi, ki jih urejamo, so polni »pločevinaste solate«. Te trge spreminjamo.

Verjamem, da je danes nemogoče izločiti avtomobile, simbole naše svobode. Če se zbudim ob dveh ponoči in si želim v Benetke, ne grem niti z letalom niti s tramvajem. Vzamem avto. Ta artefakt je že del našega življenja. Ne moremo ga ukiniti, lahko pa ga zreduciramo, spremenimo v element, ki je bolj družaben, bolj familiaren. Tako sem si zamislil tudi v Idriji – ne eliminacija, ne likvidacija, ampak prijateljski odnos do tega artefakta.

Poglejte. Nikoli nismo naredili trga, ki bi bil tako »ad literam«, kot smo ga narisali. Ko se risba konča, se resničnost začne. Trg z živimi ljudmi, ljudje se pogovarjajo, arhitekti pa moramo znati tudi poslušati. Sam rad poslušam.

Ne počutim se kot avtor, ampak kot dirigent orkestra. Nisem Mozart, komponist, ampak dirigent, ki posluša eho, misli ljudi. Jih analizira, ovrednoti, če so etične ali ne. Kot arhitekt sem filter, ki prečiščuje. Instinktivno začutim, kaj trg potrebuje. Gledam ambient, ambient gleda mene in če mu znam prisluhni, mi tudi pove, kaj potrebuje. Tako nastaja trg. Trg delamo mi-plural in ne jaz-singular.

JANEZ KAVČIČ

Spomenik tovarištva na Aumeškem trgu

SPOMENIK NA NOVEM AUMEŠKEM TRGU
FOTO JANKO PRELOVEC

*Gospa in gospodje,
dragi slovenski prijatelji!*

*Z velikim veseljem in ponosom smo se udeležili
otvoritve trga, ki se bo imenoval po našem mestu
Aumetz. Hvala vam.*

*Slučajno se otvoritev godi prav v dneih, ko praznujemo
80-letnico konca 1. svetovne vojne, ki je globoko
spremenila meje naše stare Evrope. Ne smemo
pozabiti, da so posledice vojne povzročile izseljevanje
Slovencev po svetu, tudi v Francijo. Vemo tudi, da je
v aumeški rudnik prišel delat g. Dobravec z Vojskega
že leta 1913.*

*Da smo danes skupaj zbrani, gre zahvala Slovenskemu
delavskemu društvu, ki deluje v Aumetzu že več kot
70 let. Zahvala gre tudi vsem našim občinskim
predstavnikom, ki so s trdno voljo razširili in obdržali
naše stike.*

*V 17 letih pobratenja med Idrijo in Aumetzom se je
marsikaj spremenilo. Naši mesti imata druge
predstavnike, Slovenija pa je postala samostojna
država, a naše prijateljstvo ostaja. V Idriji se počutimo
kot doma in Idrijčani ste dobrodošli pri nas.*

Veseli smo tega in v tem duhu želimo nadaljevati.

Hvala vam!

Toni Pišlar,
podžupan občine Aumetz

Tovarištvo, ki je stoletja plemenitilo srca idrijskih rudarjev, je najbolj prihajalo do izraza v trenutkih najtežjih preizkušenj. Idrijska »knapovska« zgodovina žal beleži tudi nesreče, ki so terjale krvni davek in sekale boleče rane v rudarske družine, obenem pa utrjevale medčloveške vezi in solidarnost znotraj idrijskega občestva. Zgodovinski viri beležijo številne fizične poškodbe delavcev, zasutja v jami, vdore jamske vode, eksplozije plina, težke okvare dihal in seveda nenehne zastripitve z živim srebrom.

Najhujše udarce so rudniku in rudarjem prizadejali jamski požari, ko so ognjeni zublji grozljivo vzplamteli v temnih rovih in požirali lesene podpornike. Dve katastrofi te vrste sta prerasli v apokaliptične razsežnosti: leta 1803 in 1846 se je labirint pod Idrijo spremenil v žareči in strupeni pekel. Obakrat je bila rudarski Idriji povzročena velikanska materialna škoda, nesreča pa se je kruto znašala nad življenjem in zdravjem rudarjev ter njihovih svojcev. In prav v najtežjih trenutkih so idrijski knapi izpričali svojo stanovsko pripadnost in pogum, predvsem pa svojo človečnost.

Spomenik iz sredine 19. stoletja, ki prenovljen krasi nov Aumeški trg, pripoveduje mimoidočim dramatično zgodbo. Obudimo spomin na tragične dogodke leta 1846.

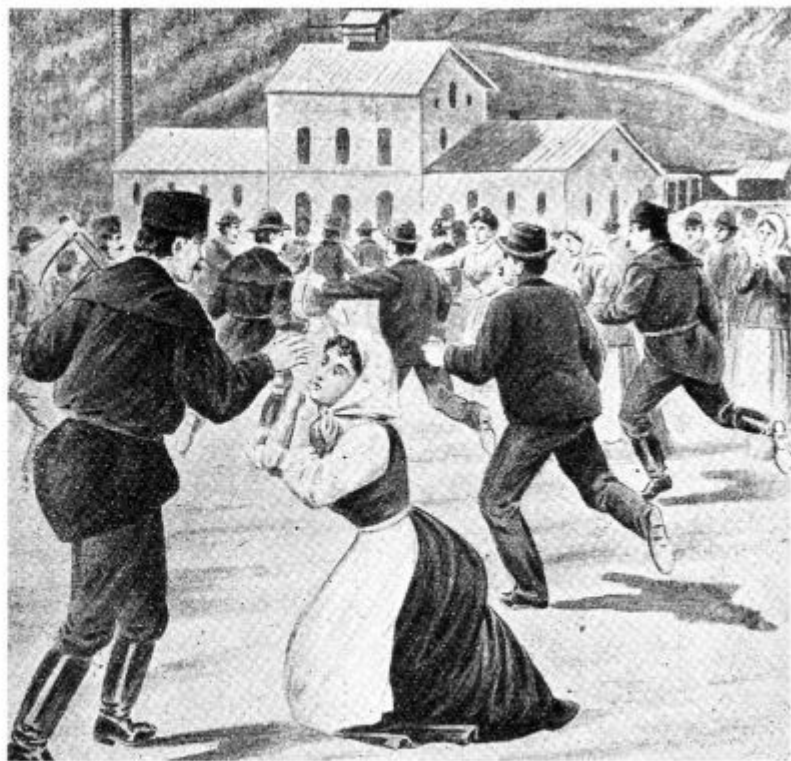

NESREČA V JAMI
GLÜCK AUF!
1904 ILLUSTRIRTER KALENDER

Opolnoči z 2. na 3. november 1846 sta paznika pri obhodu jame opazila dim, šla za njim in na Hauptmannovem polju odkrila požar. Takoj sta obvestila odgovorno osebje in sredi noči se je pri Barbarinem in Terezijinem jašku zlovešče oglasilo »kljukanje na šino«, ki se je potem nadaljevalo vse dni nesreče. Ogenj je zajel 6. etažo in se neusmiljeno širil. Iz rudnika se je iz jam dvigal gost črn dim. Upravitelj Alberti je naročil reševanje delavcev, ki so bili v jami ter zatem zaprtje vseh jamskih odprtih.

Idrijsko podzemlje se je medtem spreminjalo v velikansko žgalno peč, v kateri so nastajali nevarni živosrebrni hlapi in žvepleni plini, ogljikov monoksid in zadušljiv dim. Na območje požara ni bilo mogoče priti drugače kot s tveganjem lastnega življenja. Kjerkoli je bilo možno, so možje skušali prodreti v globino in reševati tovariše. Pri tem so čutili tesnobo v prsih in pekoče bolečine v ustih, mnogi so omedlevali, ozračje pa je bilo tako hudo merkurialično, da se je živo srebro na telesih reševalcev zgoščalo v kapljice.

Ob vseh dohodih v rudnik, ob odprtinah – rovih in jaških – so bili razporejeni delavci, ki so pripravljali opeko, les, gnoj in ilovico, če bi bilo potreb-

PROSIM TE, NE HODI V JAMO!
GLÜCK AUF!
1904 ILLUSTRIRTER KALENDER

no rudnik zapreti. Toda prehitro jame niso mogli zadelati, če so hoteli reševati ljudi. Pri Antonijevem rovu in v Šelštvu je dežuralo vodstveno osebje, zdravniki, duhovniki in množica rudarjev s svojci. Hrabri prostovoljci so se drug za drugim podajali v globine in dim, pomagati so hoteli onim, ki so šli v jamo, a se niso vmili. Nezadostno opremljeni proti dimu, strupu in ognju, so za vedno ostali pod zemljo, ko so hoteli rešiti svoje tovariše.

Požar se je neustavljivo širil po rovih, predorih in jaških, dim in plini so zatrpali vse podzemlje. Reševalci so s skrajnimi napori in tveganji prinašali na dan mrtvece ter veliko omamljenih in zastrupljenih. Štirje zdravniki z dr. Ludvikom Gerbcem na čelu so pomagali ponesrečencem, skušali oživljati omamljene in napol mrtve ter s hitrimi ukrepi vsaj nekaterim zadnji hip rešili življenja. Prizadetim so puščali kri iz ven na rokah in na vratu, drgnili so jim prsi in okončine, dražili nos z amonijakom in kisom, škropili so jih z mrzlo vodo, žgali z razbeljenim železom in jim vpihavalii zrak v pljuča s pnevmatičnim reševalnim aparatom. Žalost in obup ter jok svojcev so se zgmili zlasti okrog Jožefovega jaška. Tu so že prvi dan tragedije, 3. novembra, spustili iz Rak v jamo nekaj vode, da so začasno odpodili dim, šli lahko večkrat v rove ter iznašali na dan nove mrtvece.

Šele ko je bilo izgubljeno zadnje upanje, da bi še lahko rešili kakšno življenje, so se odločili za zaprtje rudnika. To je bil edini način za ukrotitev ognja v podzemlju. Vse ljudstvo je pomagalo, delali pa so dan in noč 3. in 4. novembra. Vse vhode, ki so vodili v rudnik, so zadelali, da dim ne bi mogel na površje, da bi v jami zmanjkalo zraka in bi tako zadušili ogenj. Trudili so se zlasti tesarji, drugi pa so nosili zemljo in gnoj. V črn dim, ki se je valil iz jaškov, so stalno brizgali vodo, da se kdo od premočenih delavcev ne bi zadušil. Omamljene so hitro spravljali na sveži zrak in polivali z mrzlo vodo.

V naslednjih dneh so v Idrijo prihajali predstavniki oblasti in rudarski strokovnjaki iz Ljubljane in z Dunaja, si ogledovali kraj nesreče, a pomagati niso mogli praktično ničesar. Teden dni po izbruhu požara, 9. novembra 1846, je prišel z Dunaja rudarski nadsvetnik Wisner in lahko videl, kako je dim še vedno puhtel iz jame – ne samo pri zadelanih odprtinah, temveč na več mestih tudi skozi naravne razpoke.

Po posvetovanju so soglasno sprejeli radikalno odločitev. Ni bilo druge končne rešitve, kot da so upoštevali izkušnje, pridobljene ob prejšnjem katastrofalnem požaru leta 1803. Vso jamo je bilo potrebno napolniti z vodo, čeprav je bilo jasno, da bo škoda velikanska. V dneh od 11. do 13. novembra so preusmerili vso vodo iz Rak v jamo, zlasti v Jožefov jašek, in tako je tekla neprekinjeno dober teden dni. Šele 19. novembra so zapazili, da se je začel iz podzemlja dvigovati med dimom tudi vodeni puh. Tako so spoznali, da je voda prodrla na kraj požara. Vendar je bil puh strupen in škodljiv, luči so v njem ugašale, živali, s katerimi so delali poskuse, pa so bile kmalu omamljene.

Rake so počasi, toda zanesljivo obvladovale žareči pekel pod Idrijo in omogočale ponovne sestope v rudnik. 2. decembra 1846 so rudarji prodrli na 3. obzorje, našli tam še dve žrtvi, 17. decembra pa še eno. Že 26. novembra so začeli počasi in oprezno odpirati jamo ter spravili poleg glavne črpalke – kamšti v pogon tudi obe manjši črpalki, ki sta ju poganjala parna stroja, da bi izčrpali vodo iz rovov.

Več kot štiri mesece je bilo potrebno, da je bila izčrpana vsa voda iz rudnika. Šele 24. aprila 1847 so s čiščenjem jame dospeli do 6. obzorja, kjer je bil nastal ogenj. Tam so našli še zadnje štiri smrtne žrtve. V globinah je bilo ozračje še vedno zastrupljeno, zato so si pomagali s curki vode. Stene jam so bile marsikje dobesedno »posrebrene«. Čiščenje rovov in obnovitvena dela v njih so povzročala delavcem težke zdravstvene okvare, saj je bilo ozračje razgreto od 30 do 35 stopinj Celzija in nasičeno z živosrebrnimi hlapi. Merkurializem je med rudarji puščal težke posledice, podobno kot po požaru leta 1803, ko so v bližini Nikove uredili rudniško bolnišnico in kopališče.

Nasploh so bile posledice požara leta 1846 katastrofalne. Škoda je bila grozljiva in so jo mukoma sanirali več let. Rudarji so množično obolevali za merkurializmom. Kakih 50 delavcev je bilo zaradi prestanih naporov in poškodb dihal dalj časa nesposobnih za delo. Ker so med požarom in po njem iz jaškov prihajali merkurialni hlapi, so cele družine, ki so stanovale v bližini jamskih odprtín, trpele zaradi salivacije (vnetje ustne sluznice – slinjenje). Rodnost v Idriji se je v letih po požaru znižala za eno tretjino.

Solidarnost in medsebojna pomoč sta prišli v času nesreče do polnega izraza. Veliko tistih, ki so se trudili za rešitev tovarišev, je prejelo pohvale. Tako je na primer tesar Tomaž Brus rešil tri življenja.

Žal je pri gašenju požara in reševanju pogrešanih ugasnilo skupno kar 17 dragocenih in plemenitih življenj. Že prvi dan, 3. novembra, so iz podzemlja prinesli 10 mrtvih tovarišev. Štirje so bili samski, in sicer: Jakob Hladnik, Janez Zeger, Janez Močnik in Franc Liker. Šest je bilo poročenih, to so bili: Janez Uršič, Tomaž Zajc, Janez Kunstelj, Valentin Zupančič, Janez Rovtar in Jakob Gruden. Zupančiča je noseča žena v solzah prosila, naj ne hodi v jamo, pa je vseeno šel za tovarišem. Gruden je bil že rešil iz jame Lovreta Brusa, pa je šel drugič v globino – in v smrt. Na tretjem obzorju so 2. decembra našli trupli Franca Brusa in Franca Demšarja, 17. decembra pa še Frančiška Pivka. Končno so šele 24. aprila 1847 na šestem obzorju naleteli na posmrtno ostanke štirih mož, ki so umrli v središču požara. To so bili: namestnik rudniškega upravitelja Jurij Stražaj, paznik Janez Rztresen, jamski mojster Jožef Winkler in tesarski mojster pri kamšti Franc Winkler. Imena Stražaja, Rztresena in obeh Winklerjev so vklesana tudi na spominski plošči, ki je nameščena na steni ob vhodu na dvorišče idrijskega gradu.

Vse žrtve požara so svečano pokopali. Devetnajstega junija 1847 je sklenil erar napraviti veliko železno piramido, rečeno je bilo – »žrtvam svojega poklica«. Spomenik so postavili na nekdanjem idrijskem pokopališču, ki se je razprostiralo ob Idrijci okrog cerkve Svetega križa. Na spomeniku so bila poleg spominskega zapisa in rudarskega znaka vlita tudi imena vseh pone-srečencev.

Dolgoletni idrijski dekan in zaslužni zgodovinar monsinjor Mihael Arko je v svoji Zgodovini Idrije (str. 81) leta 1931 lepo zapisal: »Na dan vseh svetih poskrbi rudniško ravnateljstvo za lepo razsvetljava na piramidi, da se še vedno pozni rodovi spominjajo požrtvovalnih rudarjev, ki so zaradi izpolnjevanja svoje dolžnosti legli prezgodaj v grob.«

Spomenik je stal na prvotnem mestu skoraj 130 let. Po stoletju razgibane idrijske zgodovine se je začela okolica spomenika temeljito spreminjati. Staro pokopališče je bilo opuščeno, leta 1965 je bil urejen otroški vrtec, leta 1969 pa je koprski škof dr. Janez Jenko posvetil novo župnijsko cerkev. Za pomnik iz leta 1847 so nastopili dokaj klavni časi, dolga leta s priokusom kulturne sramote. Na ukaz rudniške direkcije je v februarju 1974 skupina delavcev elektrostrojnega obrata odstranila 4,5 m visoko železno piramido s prvotnega mesta. Odgovorni rudniški delavci so takrat obljubljali, da bo spomenik popravljen v nekaj mesecih in postavljen na prejšnjo lokacijo. Ostalo pa je na žalost le pri obljubah. V jubilejnim zborniku Idrijskih razgledov leta 1980 (str. 180) je zato Stanko Majnik kritično zapisal: »Žal, po več kot štirih letih ni bilo še nič storjeno. Šele leta 1978 je skupina delavcev podjetja Gostol v Idriji začela popravljati ta litoželezni spomenik. Dela so bila končana v oktobru 1979, kljub temu pa ta zgodovinski pomnik še ni na svojem mestu, temveč zanemarjen žalostno stoji na odprtem v topilnici in čaka na prebuditev kulturnega čuta odgovornih.« Ko se je omenjeni »kulturni čut odgovornih« končno le prebudil, so spomenik namestili pred vhodom v rudniško upravno poslopje. Tako se je vsaj ohranil, čeprav je bil neustrezno stisnjen na skopo odmerjenem prostoru med vratarnico in ograjami in zato v neuglednem okolju ni prišel do primerne veljave. Kot monument izjemne sporočilne vrednosti je rabil dominantno pozicijo sredi širše urbanistične – tržne zasnove.

Krajevni skupnosti Idrija in Rudniku živega srebra gresta zasluga in priznanje, da je bil spomenik leta 1998 končno temeljito strokovno restavriran in trajno nameščen na ustrezno častno mesto. Arhitekt Silvij Jereb je spomenik domiselno vkomponiral v celostno podobo prenovljene Rožne ulice in novega Aumeškega trga. Jereb se je poslužil masivnega podstavka – kubusa, čigar proporcije se spajajo s poldrugo stoletje starimi formami v skladno celoto. Tako je izoblikoval obelisk, ki privlači poglede z večje distance in obvladuje vse smeri komunikacij. Mimoidočim je namenjeno še besedilo, vklesano na štiridelni plošči, ki želi poudariti aktualen pomen historigičnih dejstev.

Spomenik tovarištva na Aumeškem trgu

Der Obelisk auf dem Friedhofe zu Idria.

SPOMENIK NA NEKDANJEM
POKOPALIŠČU PRI SV. KRIŽU
GLÜCK AUF! 1904 ILLUSTRIERTER
KALENDER

Sedanja lokacija spomenika je nedvomno smiselna in dobrodošla najmanj v treh pogledih. Kot dominantna Rožne ulice in Aumeškega trga se obeležje organsko vklaplja v širše območje jaška Frančiške, ki bo v prihodnje, kot je znano, igralo pomembno vlogo v celotnem kontekstu ohranjanja naše tehniške in kulturne dediščine. Spomenik pomenljivo bogati in krasi trg, ki je poimenovan po pobratenem mestu Aumetz, saj je sporočilo monumenta tudi ideja bratstva med ljudmi. In končno še najvažnejše. Na spominski plošči je vklesana misel: »Pomnik človečnosti iz idrijske preteklosti je danes namenjen tudi tebi.« Stopetdesetletni »spomenik tovarštva«, kot ga lahko imenujemo, opominja vest našega časa, ki v pehanju za lastninskimi interesi in v špekulaciji političnih računih tako rad pozablja na ljudi, na temeljne človeške potrebe in na osnovne moralne vrednote. Besedi tovariš (tovar'š) in tovarštvo sta bili žal tudi pri nas tolikokrat zlorabljeni, narobe razumljeni, postali sta celo negativni sinonim prejšnjega sistema, potem ko nas je demokracija čez noč sumljivo širokogrudno in radodarno prekrstila v »gospode«. Pa vendar je beseda tovariš (tovar'š, sodrug, kamerad) svoj čas vsebovala najžlahtnejšo vsebino: plemenitost, solidarnost, pomoč, dostojanstvo, medsebojno zaupanje, človeško bližino, čut do sočloveka in odgovornost zanj, ljubezen do bližnjega in še marsikaj. O tem bi vedeli na primer veliko povedati tisti partizanski borci, ki so prenašali ranjence v Pavlo in Franjo. Tudi veliki mislec in krščanski socialist Edvard Kocbek je v času najhujših narodovih preizkušenj doživljal in pisal svojo »Tovarišijo«. Kaj pa je tovar'š pomenil rudarju v nevarnostih več sto metrov pod zemljo – o tem bi se lahko razpisalo najžlahtnejše pisateljsko pero.

Naj nas spomenik žrtvam iz let 1846–1847 danes in v prihodnje opominja, da ne živimo le zase, ampak tudi za sočloveka.

- LITERATURA GLÜCK AUF! 1904. ILLUSTRIERTER KALENDER, DER GRUBENBRAND. STR. 88–94, MESTNI MUZEJ IDRJA.
 STANKO MAJNIK: IZTRGANO POZABI – SPOMENIK RUDARJEM. ZBORNIK IDRJSKI RAZGLEDI 1980, STR. 180–181.
 MIHAEL ARKO: ZGODOVINA IDRJE. 1931, STR. 76–81.
 IVAN MOHORIČ: RUDNIK ŽIVEGA SREBRA V IDRJI, 1960, STR. 195.
 JOŽE PFEIFER: ZGODOVINA IDRJSKEGA ZDRAVSTVA. 1989, STR. 105–112 in 129–132.

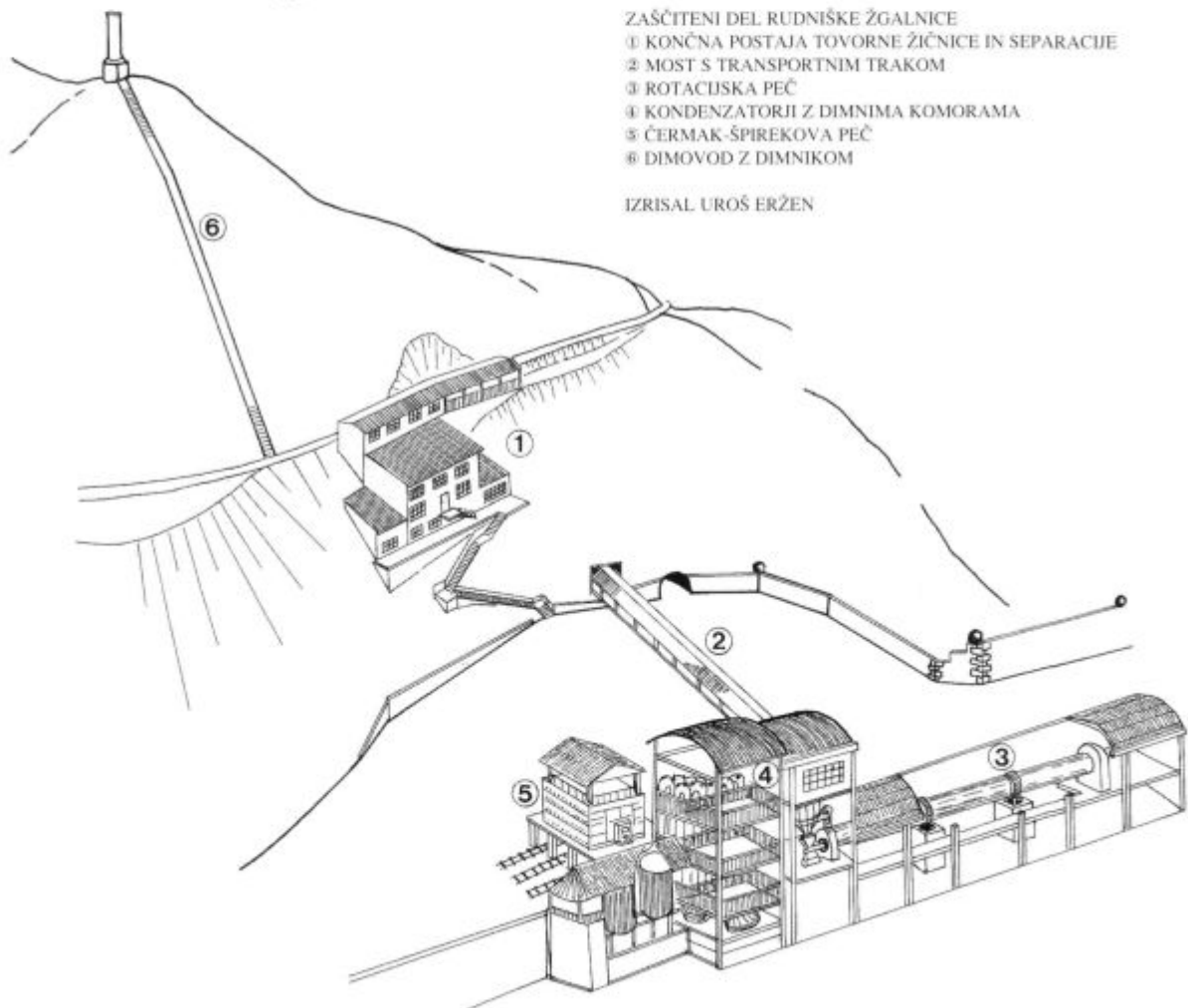
Ideje in načrti o ureditvi žgalnice živega srebra

MARTINA PIŠLJAR
TOMAŽ KLEMENČIČ

ZAŠČITENI DEL RUDNIŠKE ŽGALNICE

- ① KONČNA POSTAJA TOVORNE ŽIČNICE IN SEPARACIJE
- ② MOST S TRANSPORTNIM TRAKOM
- ③ ROTACIJSKA PEČ
- ④ KONDENZATORJI Z DIMNIMA KOMORAMA
- ⑤ ČERMAK-ŠPIREKOVA PEČ
- ⑥ DIMOVOD Z DIMNIKOM

IZRISAL UROŠ ERŽEN

Idrijski rudnik je v času delovanja slovel po odlični tehnični opremljenosti. Številne inovativne in napredne rešitve so ga v posameznih obdobjih uvrščale med najmoderneje rudnike na svetu. Iz petstoletne bogate zgodovine so poznani številni tehnični dosežki pri črpalnih in dvigalnih napravah ter pri razvoju žgalništva. Tehnološki vrh na področju žgalništva so dosegli idrijski rudniški strokovnjaki s postavitvijo originalnih Čermak-Špirekovih peči. Ena izmed peči je še danes ohranjena. Po mnenju industrijskih arheologov je to edinstvena tovrstna naprava na svetu. Zaradi povečanja proizvodnje in padanja vsebnosti živega srebra v rudi so konec petdesetih let tega stoletja pričeli načrtovati postavitev rotacijskih peči, ki so obratovale vse do ustavitve proizvodnje spomladi leta 1995.

V dogovoru s predstavniki Tehniškega muzeja Slovenije, Ministrstva za kulturo, Mestnega muzeja Idrija in RŽS Idrija smo se odločili, da je na območju žgalnice smiselno ohraniti rotacijsko peč s pripadajočimi objekti ter Čermak-Špirekovo peč, ki se prestavi na plato ob rotacijski peči. Celotno ohranjeno območje je bilo leta 1997 zaščiteno kot spomenik tehniške dediščine. Objekte izven zaščitene območja topilnice pa se je skladno z zakonom o zapiranju rudnika porušilo.

Po poti živosrebrove rude

Načini žganja rude so bili skozi zgodovino deležni mnogih sprememb, izboljšav in izvirnih rešitev, razvijali so se od najpreprostejših kop do zelo izpopolnjenih rotacijskih peči. Idrijska rotacijska peč je največja tovrstna naprava, namenjena žganju živosrebrove rude na svetu. Eno od treh rotacijskih peči bomo skupaj s sistemom kondenzatorjev ter dimnih komor ohranili v prvotni podobi in jo namenili predstavitvi postopka žganja živosrebrove rude.

Kako predstaviti procese žganja rude od transporta rude na območje žgalnice do utekočinjenja živosrebrovih hlapov v ceveh kondenzacijskega sistema? Razsežnost ohranjene rotacijske peči in razgibanost prostorov separacije sta nam kar sama ponudila rešitev. Zakaj se ne bi podali po poti, po kateri je potovala ruda od prihoda v separacijo do odvoza na jalovino?

Prvi omahljivi pogledi v precej zapuščene objekte so kmalu prerasli v optimistično razmišljanje. Ideje so se kar same porajale. Oblikovanje nenavadne, prav gotovo pa atraktivne, predvsem pa nazorne poučne poti se je pričelo.

Popotovanje »od rude do kapljic živega srebra« bodo obiskovalci pričeli na platuju končne postaje tovrstne žičnice nad separacijo. Po žičnici so dobrih dvajset let dovažali rudo od Jožefovega jaška do separacije. S platoja je zanimiv pogled na mesto, s tega kraja pa bo mogoča tudi predstavitev razporeditve rudniških objektov v mestu.

Skozi objekt separacije, v katerem se je ruda sortirala in drobila, se bodo obiskovalci ob ohranjenih drobilnih, sejalnih in transportnih napravah spustili do transportnega traku. Ob vstopu na most s transportnim trakom se prične najzanimivejši del poti, po kateri je nekoč potovala ruda, preko tehtnice in naprave za vzorčevanje do zbirnega silosa.

Skozi silos je drsela ruda do podajalnika, ki je v ustreznih količinah doziral rudo v peč. Po spustu skozi zbirni silos, opremljen s stopnicami, bodo

PRVA ROTACIJSKA PEČ. OB TEKOČEM TRAKU BO POT VODILA DO VRHA ZBIRNEGA SILOSA. FOTO ARHIV RŽS IDRJA

obiskovalci ob podajalniku vstopili v rotacijsko peč dolžine 36,6 m in premera 2,1 m. V notranjosti peči cevaste oblike so ob žganju rude vladale visoke temperature. Sproščale so se ogromne količine živosrebrih par, ki so se zaradi termike pomikale proti vrhu peči oziroma dimovodu. Te razmere bodo obiskovalci podoživljali s pomočjo svetlobnih efektov. Boben je nagnjen za 6°, tako da ruda skozenj počasi in enakomerno polzi. Ob gorilcu, kjer so bile temperature najvišje, obiskovalci zapustijo peč ter se vračajo ob rotacijski peči v smeri živosrebrih hlapov proti sistemu kondenzatorjev.

Kondenzacija živosrebrih par je potekala v skoraj 1000 metrov dolgem kondenzacijskem sistemu, ki so ga gradile zračno hlajene litoželezne cevi. V sistemu kondenzatorjev so živosrebrove pare prehajale v tekočo kovino.

Za nazorno predstavitev procesa kondenzacije je potrebno obnoviti del kondenzacijskega sistema, osrednji del pa se predstavi v prerezni obliki.

Ostali dimni plini, ki so nastajali ob žganju živosrebrove rude, so se odvajali skozi dimovod, ki je vodil do

vrha hriba in se zaključil z nekaj metrov visokim dimnikom. Idejna rešitev predvideva, da bo po pobočju hriba speljano stopnišče, nekdanji dimnik pa bo nadomestil razgledni stolp.

Čermak-Špirekova peč – izvirna idrijska rešitev

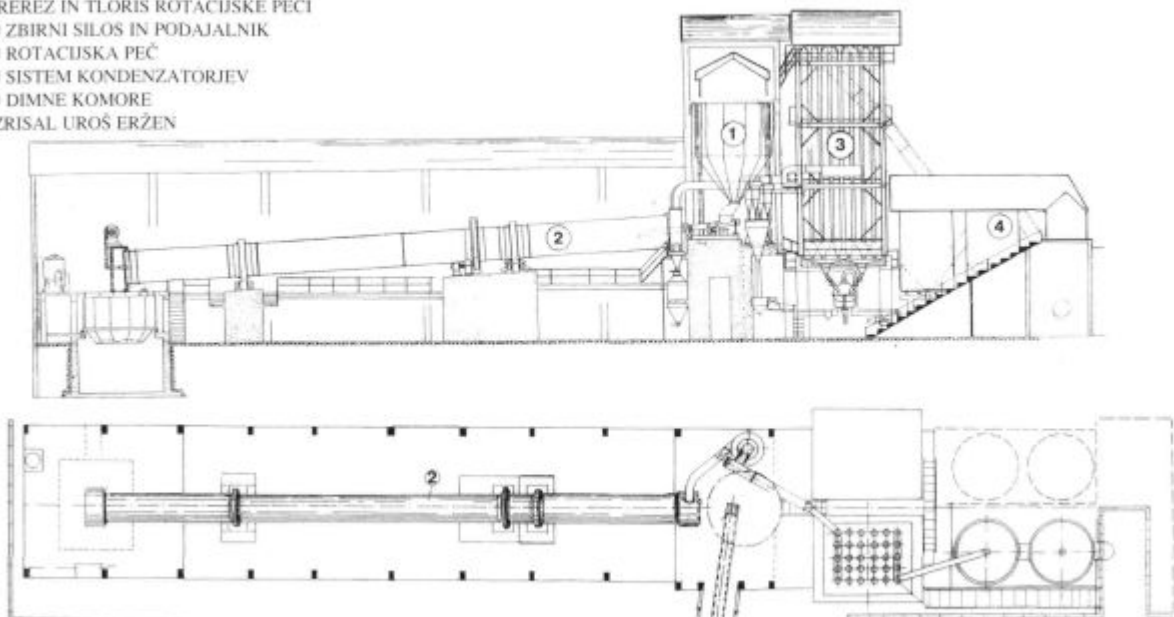
Leta 1878 sta uslužbenca idrijskega rudnika, rudarski svetnik Josip Čermak in žgalniški mojster Vincenc Špirek, skonstruirala in zgradila izpopolnjene jaškaste peči. Čermak-Špirekove peči so slovele po izredni tehnični dovršenosti in so v tistem času sodile v sam vrh žgalniške tehnologije. Presipni sistem delovanja je omogočal odličen izkoristek. Posebna vrednost peči je v tem, da so naprave rezultat strokovnjakov, ki so vrsto let delali v Idriji.

Ohranjena peč se danes nahaja znotraj industrijske cone in do nje ni mogoč prost dostop, istočasno pa predstavlja tudi oviro v samem tehnološkem procesu podjetja Kolektor. Mnogo boljša lokacija Čermak-Špirekove peči je na platoju ob rotacijski peči, kjer si jo bodo obiskovalci tudi ogledali.

PREREZ IN TLOVIS ROTACIJSKE PEČI

- ① ZBIRNI SILOS IN PODAJALNIK
- ② ROTACIJSKA PEČ
- ③ SISTEM KONDENZATORJEV
- ④ DIMNE KOMORE

IZRISAL UROŠ ERŽEN

Zaradi zapletenega delovanja peči je pri predstavitvi nujno potrebno paziti na nazornost in razumljivost. Skozi peč se izdelava prehod, ki bo omogočal vpogled v notranjost peči in s tem v spoznavanje sistema delovanja.

V neposredni bližini Čermak-Špirekove peči je prostor, na katerem načrtujemo postavitev modelov žgalniških naprav od najpreprostejših kop do španskih peči.

Zanimiva vsebina objekta separacije

Tudi objekt separacije danes ne služi več svojemu namenu. Pogled na to sivo zapuščeno stavbo nas prav gotovo ne privlači. Že vstop v njeno notranjost pa porodi številne zamisli. Objekt s svojo razporeditvijo prostorov nudi možnost prikaza tudi tistih del, ki so se opravljala v objektih, na mestu katerih danes že stoji nova industrijska cona. Tukaj bo možno na enem mestu spoznati vse postopke, od prebiranja rude do polnjenja in skladiščenja živega srebra.

Za doseganje čim boljšega izkoristka pri žganju rude je bila pomembna tudi kemijsko-laboratorijska dejavnost. V laboratoriju so analizirali kvaliteto rude in spremljali predelavo le-te skozi celotni postopek žganja.

Izredne kemijske in fizikalne značilnosti živega srebra so vedno pomenile velik izziv, nekoč alkimistom, v moderni dobi pa fizikom in kemikom. Iz teh razlogov bo del prostora namenjen eksperimentalnemu prikazu najznačilnejših lastnosti živega srebra in njegove uporabnosti.

Vpliv živega srebra na človeka in okolje

Konec šestdesetih let se je v svetu zaradi številnih zastrupitev izredno zmanjšala poraba živega srebra. K temu so pripomogle nove snovi, ki so v številnih proizvodih in izdelkih nadomestile živo srebro.

V času obratovanja rudnika pa tudi po njegovi ustavitvi so bile ekološke obremenitve okolja v Idriji

spremljane s številnimi raziskavami. Mnoge od njih še vedno potekajo. Zanimivi in poučni izsledki raziskav bodo predstavljeni in primerno pojasnjeni s slikovnim gradivom, diagramom ter posnetki sprememb v kontaminiranem okolju.

Onesnaženje okolja je bilo najizrazitejše v žgalnici in njeni neposredni okolici. Tudi pogoji dela so bili v metalurškem obratu izredno težki, delavci so bili izpostavljeni visokim koncentracijam živosrebrih hlapov in drugim škodljivim primesem v zraku. To je povzročalo pri ljudeh huda obolenja in zastrupitve z živim srebrom. Na to nas opominjajo in spominjajo ohranjeni dokumenti.

Na celotnem območju Idrije se še danes opravljajo raziskave, katerih cilj je ugotoviti spremembe v okolju po prenehanju žganja živosrebrove rude. Prvi pozitivni rezultati prenehanja žganja rude so še vidni v poraščenosti hriba nad topilnico. Rezultati analiz kažejo tudi na izboljšanje kvalitete zraka ter zmanjšanje vsebnosti živega srebra v rastlinah in živalih.

Namen predstavitve ekološke problematike je osveščanje obiskovalcev in opozarjanje na nevarnosti, ki nam grozijo pri prekomernih ter nekontroliranih posegih v okolje. Obiskovalci bodo v tem delu razstave seznanjeni z nevarnostmi zastrupitev z živim srebrom ter hudimi posledicami le-teh tako v okolju kot pri ljudeh.

DELAVEC PRI »PREŠI«. FOTO ARHIV RŽS IDRİJA

Nekoč dimnik – danes razgledni stolp

Tudi okolica topilnice je izziv, kako urediti nekoč ekološko najbolj ogrožen del mesta Idrije. Zakaj ne bi uredili sprehajalnih poti in jih izkoristili za prijeten popoldanski sprehod domačinov? Za atraktivnejši pogled na mesto je načrtovana izdelava poti do vrha hriba z dimnikom, ki se ga lahko preuredi tudi v razgledni stolp.

Ureditev celotnega območja bo potekala v več fazah. Po deloma že izvedeni ekološki sanaciji območja topilnice, prvih gradbenih posegih pri sanaciji in zaščiti rotacijske peči ter kondenzatorjev se nadaljujejo ureditvena dela v objektu separacije in okolici rotacijske peči.

Idrija na razpotju

Ustavitev proizvodnje živega srebra je za Idrijo pomenila mnoge spremembe, tako prostorske kot tudi v razvoju novih dejavnosti. Skozi pet stoletij je urbano podobo mesta narekoval rudnik s svojimi objekti. Prenehanje delovanja rudnika ter razvoj nove industrije je v mnogočem spremenil tudi izgled mesta. Rudniške objekte so nadomestili proizvodni objekti nove industrijske cone, ki so temu delu mesta dali novo vsebino in podobo.

Tehnična dediščina Rudnika je neizmerno bogata in hkrati obvezujoča za nas, ki sedaj bivamo v tem mnogokrat pretesnem prostoru. Generacije za generacijo so rušile in ponovno gradile podobo mesta. Številni domači in tuji strokovnjaki so razvijali in izpopolnjevali naprave in stroje za boljši izkoristek skromnih energetskih virov ter lažje delo. Danes večina teh ne obratuje več, s prenehanjem proizvodnje in žganja rude so izgubili svojo funkcijo. Ostale so samo zapuščene, deloma že podrtne stavbe, stroji, naprave in predmeti. Še vedno so živi spomini starejših ljudi na težko delo, trpljenje, boje in sanje rudarjev. Ohranile so se genialne zamisli in rešitve posameznikov, njihovo znanje in kultura.

Od nas, ki smo sedaj v tem prostoru, vsak v svoji vlogi, je odvisna tudi nadaljnja usoda ohranjenega dela žgalnice. Bo ostala pozabljena in zavržena, se bodo porušili

objekti, v katerih so se prežgale neizmerne količine globoko pod površjem izkopane rude, ali jo bomo ohranili in obnovili ter jo s tem izrgali času pozabe?

Topilnica rudnika živega srebra in zamišljeni muzej v naravi, namenjen tako domačinom kot tudi obiskovalcem Idrije, je izjemno zahteven projekt. Njegova realizacija je odvisna od številnih dejavnikov. Ne samo velika finančna sredstva, ki jih je potrebno zagotoviti, temveč tudi dosti poguma in odločnosti bo potrebno, da bo območje, ki smo se ga do sedaj izogibali, postalo prijazno in vabljivo.

Z obnovitvijo in ponovno oživitvijo nekoč opuščenih rudniških objektov ohranja Idrija vsaj deloma podobo, ki spominja na včasih pomembno rudarsko mesto. Idejna zamisel pri oblikovanju vsebin in ureditve območja topilnice pa je bila, kako mladim omogočiti aktivno seznanjanje z razvojem metalurških postopkov žgalnice rudnika živega srebra.

STRESANJE RUDE V STRUGO IDRICE. FOTO ARHIV RŽS IDRJA

JANEZ KAVČIČ

Idrija in Banska Štiavnica oživljata nekdanje vezi

ZNAK SIMPOZIJA V BANSKI ŠTIAVNICI

MESTNA HIŠA IN CERKEV SV. KATARINE

Banska Štiavnica, znamenito rudarsko mesto na osrednjem Slovaškem (Slovaško Rudogorje), je bilo v tednu od 7. do 11. septembra 1998 prizorišče četrtega mednarodnega simpozija o kulturni dediščini v rudarstvu, geologiji, metalurgiji, rudarskih arhivih, muzejih in knjižnicah. Tema znanstvenega srečanja – Tradicije rudarskega šolstva v svetu – je odlično pristojala prav Banski Štiavnici (nemško Schemnitz), ki se ponša s prvo visoko šolo rudarstva v Evropi in na svetu. Posvetovanja v tamkajšnjem Banskem (rudarskem) domu se je udeležilo kar 72 strokovnjakov iz dvanajstih držav, v štirih seminarских dneh pa se je zvrstilo 60 referatov v slovaškem, nemškem in angleškem jeziku.

Simpozij se je ponudil kot dobrodošla priložnost za obisk, o katerem smo v Idriji razmišljali že dalj časa. Predvsem smo želeli razkriti in znova utrditi številne vezi, ki so v preteklosti zblíževale Štiavnico in Idrijo. Z željo, da bi v kratkem času videli in izvedeli čimveč, smo sestavili 5-člansko strokovno ekipo in si smiselno razdelili zadolžitve. V delegaciji smo bili gozdar Ignacij Pišlar, arhivist Janez Pirc, predstavnika Antonijevega rova Martina Pišlar in Tomaž Klemenčič ter muzealec Janez Kavčič. Poleg Idrijčanov je Slovenijo zastopal še geolog dr. Rajko Pavlovec iz Ljubljane, ki je na simpoziju spregovoril o geološkem exlibrisu.

Naš prispevek na simpoziju sta bila skrbno pripravljena referata, ki sta – ilustrirana z izbranimi diapozitivi – požela odobravanje eminentnih poslušalcev. Martina Pišlar (pri pripravi referata je sodeloval tudi dr. Jože Čar) je predstavila usodo idrijskih zbirk rud, mineralov in kamnin, sam pa sem opisal strokovno šolstvo pri idrijskem rudniku v 18. stoletju. Petdnevno druženje z uglednimi sogovorniki iz mnogih znanstvenih institucij nam je omogočilo navezavo koristnih stikov, od katerih pričakujemo v prihodnje plodne rezultate. Strokovnjaki z Dunaja, iz Leobna, Innsbrucka, Sopronja in še nekaterih drugih krajev so nam obljubljali nadaljnje sodelovanje in tudi kopije pomembnih dokumentacij, ki se nanašajo na Idrijo.

Kot zanimivost velja omeniti, da se bo peti tovrstni simpozij odvijal leta 2000 v Golden Coloradu v ZDA. Organizatorji so bili prisotni tudi v Štiavnici in so prav nas Idrijčane povabili na ločen razgovor. Skupno smo izoblikovali mnenje, da bi bila Idrija – glede na svojo vlogo in pomen v rudarski zgodovini – primeren kraj za organizacijo šestega simpozija leta 2002. Pogovor smo razumeli kot povabilo, o katerem velja razmisliti.

Gostoljubni organizatorji lanskega septembrskega posveta zaslužijo vse priznanje, saj so poskrbeli tudi za bogat dopolnilni program in ponudili vrsto spremljajočih prireditev. Župan mesta Banska Štiavnica nam je pripravil svečan sprejem v mestni hiši (le-ta je precej podobna idrijski) in banket v rudarskem domu. Ob tej priložnosti smo uspešno opravili simbolični »skok čez kožo«, kar potrjuje celo ustrezna diploma, ki smo jo iz Štiavnice prejeli v marcu 1999. Prizadevni muzejski in arhivski delavci so nam razkazali številne zgodovinske znamenitosti, med drugim razstavo dokumentov v Državnem centralnem rudarskem arhivu in novo postavitev zbirke v Rudarskem muzeju. Prijetno glasbeno doživetje je pomenil koncert v evan-

GRB MESTA BANSKA ŠTIAVNICA

geličanski cerkvi. Celodnevna ekskurzija je vključevala Kremnico, kjer smo si ogledali slovečo kovnico medalj in kovancev – tudi naših tolarjev, rudarsko naselje Špania dolina, kjer pridno klekljajo čipke, in Bansko Bistrico, ki je pripravila razstavo replik najstarejših slovanskih rokopisov. Zadnji dan smo lahko prisostvovali še spektakularnemu praznovanju, ki ga Štiavnica in sosednji rudarski kraji vsako leto prirejajo na čast legendarnemu »salamandru« (srebrnemu in zlatemu), ki naj bi v davnini pokazal pot do rudnih zakladov pod zemljo.

Znano je, da je Banska Štiavnica od leta 1993 uvrščena na listo svetovne kulturne dediščine pri organizaciji UNESCO. Ker se je o kandidaturi Idrije za ta laskavi status že precej govorilo, bi v prihodnje kazalo načrtovati obisk naših najvišjih predstavnikov na Slovaškem. Dobrodošli bi bili seveda tudi predstavniki slovenske kulture. Župan Štiavnice nam je zagotovil, da je vodstvu naše občine pripravljen razkazati vso dokumentacijo ter pojasniti vse postopke in poti, ki so bile potrebne za doseg cilja. Na slavnostnem sprejemu v počastitev občinskega praznika in mednarodnega simpozija je župan povabil na obisk tudi vodstvo občine Idrija. Poudaril je, da so se v preteklosti med Idrijo in Štiavnico spletale mnoge, zlasti človeške vezi.

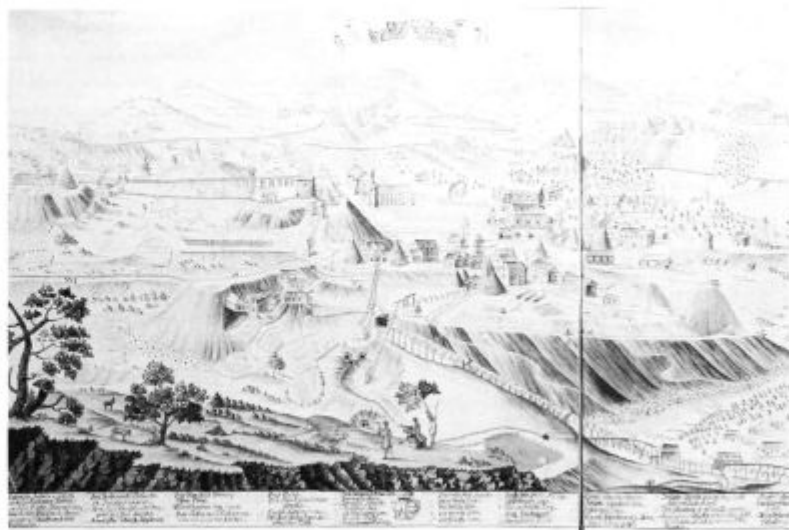
O zgodovini in sodobnem utripu

Banske Štiavnice smo pred odhodom na Slovaško vedeli le malo. Našo vedoželjnost je pritegovalo predvsem dejstvo, da se je mesto razvilo kot nekdanje središče obsežnega rudarskega območja, ki je slovelo po bogatih rudnikih zlata, srebra, bakra in drugih kovin.

Odlična tehnična opremljenost rudnikov in sposobnost kadrov sta spodbudili cesarico Marijo Terezijo, da je leta 1762 v Štiavnici ustanovila slovečo Rudarsko akademijo, ki je nato poldrugo stoletje (do 1919) šolala montaniste za potrebe celotne Habsburške monarhije. Tu se je izpopolnjevalo tudi mnogo strokovnjakov, ki so kasneje službovali pri idrijskem rudniku. Številne imenitne zgradbe, šole, cerkve in spomeniki pričajo o nekdanji slavi rudarskega mesta, ki je v novejši dobi, zlasti po drugi svetovni vojni, sicer drastično stagniralo, prav v zadnjih letih pa se obetavno prenavlja in oživlja.

Med Idrijo in Štiavnico je mogoče najti zanimive primerjave, povezave ter podobnosti v razvoju in izkušnjah obeh rudarskih mest. Tudi Štiavnica leži

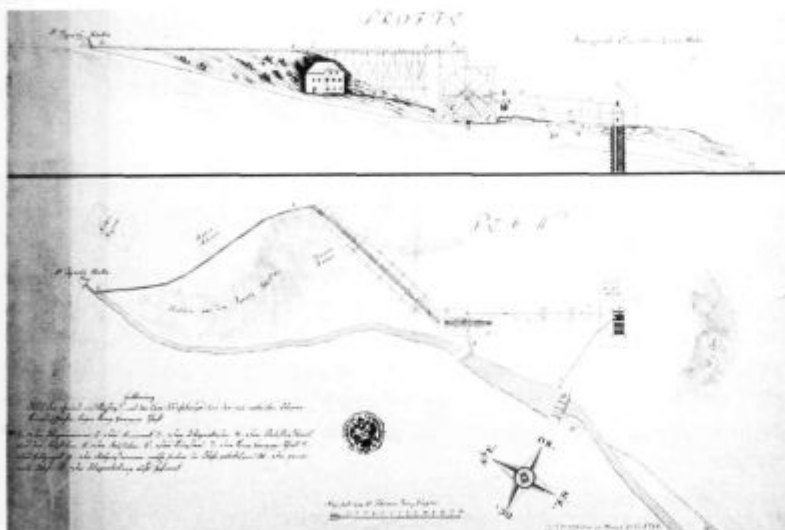
FRANC ANTON STEINBERG
PROSPEKT RUDARSKEGA OKOLIŠA
BANSKE ŠTIAVNICE IZ LETA 1754

med hribi v stisnjeni dolini, podobno kot Idrija, vendar je kljub geografski zaprtosti zaslovela daleč po svetu.

Ker sta bili rudarski mesti Štiavnica in Idrija več stoletij neposredno podrejeni dvornim oblastem, sta v preteklosti marsikdaj delili skupno uso-do in zato vzdrževali pogoste stike. Idrijski rudarji so uporabljali »ogrskce vozičke« (trugece ter podobna orodja in svetilke) kot njihovi slovaški vrstniki. Prvi idrijski zdravnik Joannes Antonius Scopoli je leta 1769 odšel v Štiavnico, kjer je nato osem let služboval na rudarski akademiji kot profesor mineralogije, kemije in metalurgije. Ker hrani arhiv v Štiavnici tudi gradivo nekdanje rudarske akademije, bi bilo seveda zanimivo raziskovati omenjeno osemletno Scopolijevo strokovno in pedagoško udejstvovanje. Že dve desetletji prej sta v Štiavnici kartirala največja mojstra »idrijske kartografske šole« Franc Anton Steinberg in Jožef Mrak. Sredi 19. stoletja je bil v to slovaško mesto premeščen gozdarski strokovnjak Emanuel Balažič, avtor prvega znanega gozdnogospodarskega načrta za idrijske gozdove. Marko Vincenc Lipold, utemeljitelj slovenske geologije in direktor idrijskega rudnika v letih 1867–1883, pa je v Banski Štiavnici študiral in diplomiral.

Državni centralni rudarski arhiv, ki smo ga nekajkrat na hitro obiskali, si je pobljže ogledal arhivist Janez Pirc. Raziskava v arhivu bi seveda terjala mesece in leta študijskega dela. Na tem mestu naj še enkrat opozorim na izvrstni karti Štiavnice, ki sta ju izdelala F. A. Steinberg in J. Mrak. Arhiv je karti posodil za stalno razstavo v Umetnostni galeriji Josefa Kollarja, kjer smo ju lahko občudovali. Karti sta nastali okrog leta 1750, torej v času, ko se je Steinberg že poslovil od idrijskega rudnika, Mrak pa je s polno delovno vneto uveljavljal jamomerske in kartografske veščine. Na Steinbergovi karti, ki je virtuožno izpopolnjena kot pravcata risarsko-slikarska umetnina, so prisotne vse odlike utemeljitelja tako imenovane »idrijske kartografske šole« 18. stoletja: panoramski razgled v hribovito

ANTON MRAK
KAMŠT PRI JAŠKU FRANČIŠKE LETA 1794
UNIVERZITETNA KNJIŽNICA V LEOBNU

pokrajino, precizna upodobitev rudniških naprav in rudarskega naselja, romantični pejzaž bližnje okolice in številni ilustrativni detajli. Mrak je kartiral sosednje rudarsko območje v Siegelbergu. Poslužil se je tlorisno-reliefne risbe, s katero je prikazal rudniške objekte in vodna zajetja (tajchy), ter dodal ustrezno legendo. Ker sta bili karti v galeriji razstavljeni pod nepremičnim steklom, ju žal nismo uspeli ustrezno fotografirati.

Kljub skopo odmerjenemu času smo se uspeli dokopati do dragocene pridobitve – kopije prepisa idrijskega rudarskega reda iz leta 1580. Seveda smo z arhivskimi in muzejskimi delavci izmenjali strokovne in poljudne publikacije ter informativno gradivo. Domov smo se vrnili polni vtisov in novih spoznanj, predvsem pa v prepričanju, da smo zasnovali možnosti za obetavno mednarodno sodelovanje.

Nekaj mesecev pozneje se je izkazalo, da naš obisk na Slovaškem ni bil zaman. Na novo vzpostavljeni stiki, zlasti z avstrijskimi strokovnjaki, so začeli rojevati prve konkretne rezultate. V tej zvezi velja omeniti predvsem pošiljko iz Leobna ob koncu leta 1998 in prihod uglednega gosta z Dunaja 18. marca 1999.

Direktorica Univerzitetne knjižnice, ki deluje v okviru Rudarske univerze v Leobnu, prijazna gospa dr. Lieselotte Jontes, mi je takoj po mojem predavanju 7. septembra povedala, da njihova ustanova hrani mnogo gradiva o idrijskem rudniku. Posebej je izpostavila mojstrske karte »idrijske kartografske šole« iz druge polovice 18. stoletja in kakovost izdelkov Jožefa in Antona Mraka. Ugledna sogovornica mi je obljubila, da bo poslala našemu muzeju nekaj kopij najpomembnejših omenjenih kart. Pošiljka je res prišla v decembru 1998, opremljena z obetavnim dopisom, ki obljublja v prihodnje še katero. Zaenkrat je gospa Jontes preskrbela fotografije treh barvnih kart Antona Mraka s konca 18. stoletja. V dveh primerih gre za tematiko, ki jo sicer iz sorodnih tedanjih načrtov dobro poznamo, vendar sta primerka iz Leobna zelo precizno izdelana in opremljena z izčrpnima legendama. Mrak mlajši je natančno izrisal profil in tloris rudnika ter štiri prereze takratnih »španskih« (aludelskih) peči za žganje rude. Posebej dragocena in zanimiva pa je upodobitev iz leta 1794, ki je doslej v Idriji še nismo poznali. V profilu in tlorisu je namreč prikazana velika »kamšt« pri takrat novem jašku Frančiške, na katero so speljali pogonsko vodo pod Rožnim hribom (cerkev sv. Antona), seveda iz Podobnikove grape in skozi Ignacijev energetske rov. Nazorno so skicirane »rake« od rova do kolesa, montirane na visoki lesenih nosilni konstrukciji.

Zamisel o večkrat omenjenem mednarodnem simpoziju, ki naj bi ga leta 2002 gostila Idrija, je sredi marca 1999 doživela obetavno potrditev. Idrijo je – tudi po zaslugi dr. Rajka Pavlovca – obiskal dr. Tillfried Cernajsek z dunajske Zvezne geološke uprave. Dr. Cernajsek, ki spada med vodilne organizatorje simpozija, si je z zanimanjem in vidnim zadovoljstvom ogledal naš muzej, Kamšt in Antonijev rov. Na skupnem sestanku z županom Cvetom Kodrom se je ob eminentnem gostu ponovno zbrala celotna idrijska »slovaška« ekipa. Vsi sogovorniki smo bili enotnega mnenja, da je izziv za znanstveno srečanje leta 2002 v Idriji vredno sprejeti.

Naj torej še enkrat obvelja rudarski SREČNO!

Bogata rudarska dediščina

TOMAŽ KLEMENČIČ
MARTINA PIŠLJAR

IZVOZNI STOLP ANDREJEVEGA JAŠKA

Leta 1992 so v Banski Štiavnici prenehali z rudarjenjem. Na obrobju mesta so ostali opuščeni obrati ter betonski izvozni stolp zadnjega, leta 1992 opuščeneja jaška. Ostaline so samo še blede senca nekoč tehnično izredno dovršenega rudnika.

Mesto Banská Štiavnica leži na južnem obrobju rudarske pokrajine, v centralnem delu Slovaške. Rudarsko območje, ki je v pisnih virih prvič omenjeno leta 1217, je v preteklosti slovelo po bogatih rudnikih zlata, srebra in bakra. V drugi polovici 18. stoletja je Banská Štiavnica doživela gospodarski razcvet, podoben vzponu Idrije v tistem času. Takrat so pridobili največjo letno količino srebra, kar 421.002 kilogramov. Večina ga je bilo namenjena za kovnico denarja v Kremnici, eno največjih v tedanji Evropi. Prav razmah rudarjenja je omogočil tudi razvoj visokega strokovnega šolstva.

V prizadevanjih za ohranitev bogate tehniške dediščine so že pred zaprtjem rudnika, na območju najstarejšega Andrejevega jaška, postavili Muzej na

prostem. Na to območje so prenesli tri stolpe izvoznih jaškov skupaj z izvoznimi stroji in črpalno napravo ter postavili poslopje prizivnice. Prizivnica je danes razstavni prostor za umetniška dela rudarjev. V neposredni bližini teh zgradb, na prostoru velikosti okoli 20 hektarjev, so razstavljeni številni rudarski stroji in naprave, zbrani iz vseh pomembnejših rudarskih območij Slovaške. Glavni del muzeja je obnovljeni del rudnika, ki je že od leta 1967 urejen in odprt za obiskovalce. Podzemni del muzeja obsega dva nivoja, zgornji Bartolomejev rov ter spodnji Janov nivo, ki ju povezuje Andrejev jašek. Dolžina za obiskovalce odprtih poti je okoli 1.200 metrov. Na celotni poti je kronološko prikazan razvoj rudarjenja od 17. stoletja do zaprtja rudnika. Številni razstavljeni stroji omogočajo, ob razlagi vodičev, nazorno predstavo o rudarskem življenju v teh rudnikih. Svoje mesto je dobila tudi metalurgija. Z modeli so predstavljeni žgalniški postopki, ki so jih uporabljali pri pridobivanju različnih barvnih kovin.

V zgradbi Mestne galerije je razstavljena mineraloška zbirka Slovaškega rudarskega muzeja. Zbirka predstavlja več kot 20.000 vzorcev kamnin in mineralov z območja Slovaške ter minerale, zbrane iz drugih delov sveta. Med primerki so za nas posebej zanimivi vzorci cinabaritne rude iz okolice Banske Štiavnice.

Nad mestom stoji zanimiva zgradba »Klopačka«, ki je bila zgrajena v drugi polovici 17. stoletja z denarno pomočjo rudarske bratske zakladnice. V kupoli zgradbe je šina, na katero so udarjali z lesenim kladivom. Zvok se je slišal daleč naokoli in je v zgodnjih jutranjih urah klical rudarje na delo. Kljukanje na šino je naznanjalo slavnostne dogodke in srečanja rudarjev, oznanjalo pa je tudi ogenj in druge nesrečne dogodke v rudniku. Oglasilo se je ob pogrebih in s tem simboliziralo zadnji odhod rudarja iz rudnika. V Klopački je od leta 1990 postavljena razstava »Razvoj rudarske tehnike na Slovaškem«.

Rudarska pokrajina v okolici Banske Štiavnice nam nudi številne podobe, ki spominjajo na naše kraje. Večina ozkih dolin je pregrajenih z vodnimi pregradami, za katerimi se je zbirala voda, ki je služila kot pogonska energija za rudniške vodne črpalke. Na pobočjih okoliških hribov številne halde nakazujejo vhode v rove, ki jih lahko opazimo celo v najtežje dostopnih predelih dolin.

Banski Štiavnici najbližji, še vedno delujoči, je rudnik zlata v Hodruši, v katerem še danes pridobijo okoli 400 kilogramov zlata letno. V tem rudniku si je možno pod strokovnim vodstvom ogledati le površinske obrate in opuščeni del rudnika. Le-ta je ohranjen in obnovljen v avtentični podobi. Ogled ozkih in nizkih rogov, povezan z razmeroma napornimi in nevarnimi spusti in vzponi, nudi pravo rudarsko avanturo.

JANEZ PIRC

Državno centralni rudarski arhiv v Banski Štiavnici

Ob udeležbi na simpoziju se mi je ponudila priložnost, da sem obiskal tudi Državni centralni rudarski arhiv (Štatny ustredny banksky archiv) v tem starem rudarskem mestu.

Arhiv je bil ustanovljen pred osemindesetimi leti ter je najpomembnejša ustanova za varstvo arhivskega gradiva s področja rudarstva in sorodnih ved na Slovaškem, hrani pa tudi ogromno gradiva iz vseh dežel nekdanje Avstro-Ogrske ter iz drugih evropskih pa tudi čezmorskih dežel. V arhivskih skladiščih je shranjeno več kot 5000 tekočih metrov gradiva, vsako leto pa pridobijo okrog 200 tekočih metrov novega gradiva. V knjižnici arhiva je shranjenih preko 18.000 knjižnih enot. V arhivu je zaposlenih nekaj več kot dvajset ljudi. Zaradi zgodovinske povezanosti rudnika srebra, zlata in bakra v Banski Štiavnici ter rudnika živega srebra v Idriji – v drugi polovici 18. stoletja sta bili namreč mesti sedeža pomembnih rudarskih uradov – je v štiavníškem rudarskem arhivu shranjeno veliko arhivskega gradiva, povezanega z idrijskim rudnikom. Z ljubeznivim dovoljenjem

DRŽAVNI CENTRALNI RUDARSKI ARHIV

IDRIJSKI RUDARSKI RED IZ LETA 1580
PREPIS HRANI DRŽAVNI CENTRALNI
RUDARSKI ARHIV V BANSKI BISTRICI

direktorja arhiva g. Jozefa Surovca in ob pomoči njegove namestnice g. Elene Kašiarove mi je bilo omogočeno, da sem lahko dva dni evidencial arhivsko gradivo, ki zadeva idrijski rudnik.

Izmed 241 arhivskih fondov v arhivu je najpomembnejši fond Glavnega komomogrofovskega urada oziroma Urada višjega komornega grofa (Hlavny komomogrofsky urad, Oberstkammergrafenam) v Banski Štiavnici. V tem fondu je približno 1000 tekočih metrov gradiva iz obdobja med letoma (1236) 1524 in 1918. V njem so shranjeni večinoma vsi pomembnejši dokumenti o idrijskem rudniku. Eden najpomembnejših dokumentov je prepis Karlovega idrijskega rudarskega reda (Idrianische Perkhwerchs Ordnung) iz leta 1580. Ta prepis na 43 straneh, verjetno iz 18. stoletja, so nam tudi fotokopirali. Nadalje sem evidencial dokumente, ki so shranjeni v gradivu Zapisnikov poročil (Bericht Protocolle) od leta 1566 do 1743. Tu so zapisi o idrijskih rudniških uradnikih (Idrianer Beamte und Officianten), vizitacijski zapisniki (Idrianer Bergwerks Visitations Comision, Idrianer Bergwerks Visitations Relation), spisi idrijskega rudniškega urada (Idrianer Verweeser Amt), vse iz 18. stoletja, pa tudi zapisniki idrijske rudniške komisije (Idrianischer Bergwerck Commision) iz leta 1643. Iz seznamov spisov za leto 1785 je razvidno, da so ohranjeni zapisi o idrijskih rudarjih (Idrianer Bergarbeiter...) in spisi idrijskega Višjega rudniškega urada (Idrianer Ober-BergAmt oz. Idrianer Berg Ober Amt).

Arhiv hrani izjemno bogato zbirko (več kot 50.000 kosov) rudniških in jamskih načrtov, kart in skic. V inventarjih te zbirke sem zasledil tri jamske karte idrijskega rudnika iz let 1698, 1706 in 1750 (Inventarne številke 9964–9966). Za prvi dve avtor ni znan, tretjo, ki je izredno lepo izdelana, pa je narisal E. F. Augerstein (Haupt Mappa des Kay. Quecksilber Bergwerck Idria in Crain). Karta je bila tudi razstavljena na priložnostni razstavi v arhivu. Ohranjeni pa so tudi izredno lepi načrti rudnika v Banski Štiavnici, ki sta jih narisala graditelj klavž Jožef Mrak (tu je bil nekaj časa praktikant) in Franc Anton Steinberg, ki je bil v prvi polovici 18. stol. upravitelj idrijskega rudnika.

Zaradi zasedenosti arhivske čitalnice in prezaposlenosti odgovornih v arhivu z organizacijo simpozija nisem mogel pregledati drugega obsežnega fonda, pomembnega za našo zgodovino, in sicer fonda Rudarske in gozdarske akademije v Banski Štiavnici (Banska a lesnicka akademia, Bergakademie), z gradivom iz let od 1770 do 1919.

Obisk v štiavnickem arhivu je bil lepa priložnost, da sem tamkajšnjim arhivistom predstavil delo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana ter v naši enoti v Idriji. Izmenjali smo si tudi nekaj arhivskih publikacij. Dva dneva sta bila vsekakor premalo za podrobnejše popisovanje gradiva, vzpostavljeni pa so bili stiki med arhivoma, tako da ni ovir za nadaljnje sodelovanje.

IGNACIJ PIŠLAR

Vtisi iz Banske Štiavnice

ZGODOVINSKO SREDIŠČE MESTA

Ko mi je prof. Janez Kavčič pred kakim letom in pol omenil Bansko Štiavnico, mi ime tega kraja ni bilo povsem neznano. Seveda ga nisem poznal iz šolskih klopi, saj ga takrat pri zemljepisu najbrž nismo niti omenili. Pač pa sem vedel, da je gozdarski strokovnjak, Emanuel Balažič po imenu, pred dobrim stoletjem in pol izdelal prvi gozdnogospodarski načrt za takratni rudniški, pozneje pa vseskozi državni idrijski gozd. Gospod Balažič je bil z odločbo premeščen iz Idrije v Schemnitz, kar je bilo nemško ime za Bansko Štiavnico, in tam tudi umrl. Njegovega gozdnogospodarskega načrta zaenkrat žal še nismo našli in vse, kar vemo o njem, so navedbe drugih avtorjev, ki se sklicujejo nanj. Obstaja možnost, da bi načrt hranili v arhivih tega nekdaj znamenitega mesta. Z dobrim sodelovanjem z arhivarji Štiavnice, s katerimi smo v času bivanja v tem mestu vzpostavili dobre stike, bomo do njega morda tudi prišli. Tamkajšnji arhiv hrani približno pet kilometrov arhivskega materiala, v imenskem registru arhiva pa je Emanuel Balažič omenjen večkrat in na vidnem mestu. Arhivi Štiavnice so bili po uvedbi dualizma v avstro-ogrski monarhiji (Banska Štiavnica je spodala pod ogrski del)

razseljeni po ozemlju tedanje Ogrske in se danes nahajajo še v Budimpešti, Sopronu in Miškolcu. Torej dovolj zahtevna naloga za vztrajnega iskalca.

Banska Štiavnica je v času vladanja cesarice Marije Terezije, torej v času nastanka Banske (rudarske) akademije, imela popolnoma enak status kot naša Idrija. Tedaj še bogati rudniki zlata in srebra so skupaj z gozdovi v okolici pripadali neposredno erarju. Med drugim je bil ob osnovanju prve visoke šole montanistike v Evropi in na svetu tja premeščen tudi znameniti Scopoli, ki je bil na tej šoli pomemben profesor, poleg številnih drugih avtoritet na področju montanistike in naravoslovja tistega časa v srednje-evropskem prostoru.

Banska Štiavnica je prometno nekoliko od rok, tako kot Idrija. Od glavne cestne smeri, ki pelje severno proti Poljski, v Zakopane in Krakov ali vzhodno proti Visokim Tatram, pelje pot skozi živahno Bansko Bistrico. Tukaj se odcepi pot v Bansko Štiavnico v smeri proti jugu. Seveda so še druge ceste, ki vodijo tja, sicer nekaj krajše, a veliko slabše.

Bolj ko se bližajš Banski Štiavnici s katerekoli smeri, več je ostankov nekdanjega rudarjenja. Vrstijo se halde – rudniški ugaski, nekatere celo iz časov železne dobe, ki se nikoli dodobra ne obrastejo. Vidiš rudniške naprave, ki jih zob časa neusmiljeno razjeda. Končno prispeš v samo mesto. To je mesto lepih starih stavb. Žal je veliko praznih, votlih, brez življenja, brez oken in vrat. Postaneš žalosten. Vendar se zdi, da se časi spreminjajo. Veliko se dela in obnavlja. Izgleda, da se je mlada slovaška država le odločila rešiti pred propadom pravi biser kulturne dediščine. Pomembno je, da si je Štiavnica uspela pridobiti trajno pokroviteljstvo organizacije UNESCO.

Zakaj sem se med udeleženci simpozija znašel tudi jaz, ki z montanistiko nimam veliko skupnega, razen seveda tega, da sem knapovski sin? Morda zato, ker znam češko. Splošno je namreč znano, da je slovaški jezik češkemu močno podoben. Mimogrede povedano, večina pomembnih oseb v Banski Štiavnici ne obvlada nobenega tujega jezika in moje znanje češčine je zagotovo prišlo zelo prav. Morda pa tudi zato, ker me resnično zanima kulturna dediščina mojega kraja. In le-ta je močno povezana z dediščino Banske Štiavnice, ki je v svoji zgodovini doživljala podobno usodo.

Bili smo izvrstna skupina. Vsak od nas je pokrival svoje interesno področje, na tem področju ves čas bivanja v Banski Štiavnici neutrudno delal, zbiral informacije in se redno udeleževal vseh prireditev v okviru programa simpozija. Zvečer pa smo v sproščenem pogovoru v Antalovem mlinu (tako se je namreč imenoval naš mini hotelčič) napravili rezime vsakega od prezanimivih dni na simpoziju.

Z veseljem sem izkoristil priložnost in si ogledal srednjo gozdarsko šolo v Banski Štiavnici. Šola domuje v prekrasni palači na hribu, obdana je z nekaj

hektarjev velikim parkom – arboretumom. Častitljiva drevesa v parku, spoustovanje vzbujajoča stavba, prostorne in svetle učilnice, dragocene zbirke živali, herbariji, risbe rastlin, lovske trofeje. Vse to je napravilo name globok vtis. Tudi prijazni predavatelji in ravnatelj šole, ki bi želeli navezati stike z našo srednjo gozdarsko šolo. Zvezo sem seveda vzpostavil. Velika zanimivost šole je prav gotovo povsem originalno ohranjena učilnica iz časov bivše avstro-ogrske monarhije. Vse je izvirmo – tabla, kateder, šolske klopi. V Banski Štiavnici je v času delovanja Banske rudarske akademije delovala tudi višja gozdarska šola.

Naj omenim še eno mesto, ki smo ga obiskali na ekskurziji. To je bila Kremnica s svojo znamenito kovnico denarja. Mesto je bilo osnovano že v srednjem veku, kovnica pa izvira iz 14. stoletja. Tudi Kremnica spada pod okrilje UNESCO. V kovnici smo na primer lahko opazovali prešo, proizvod Škode Plzen iz časa med obema vojnama, ki zmore 700 ton pritiska. V času našega ogleda je preša delovala, izdelovali pa so medalje iz kovine, premera kakih 15 centimetrov. Iz prej povsem gladke kovinske plošče je nastala na obeh straneh bogato strukturirana medalja.

Med drugim kujejo v Kremnici tudi naš slovenski drobiž, kovance za 1, 2 in 5 tolarjev. Direktor kovnice je v razgovoru hudomušno dejal, da je škoda, ker je Slovencev tako malo. »Pred dnevi«, je dejal, »smo prejeli naročilo iz Indije. Za osemsto milijonov kosov kovancev za eno rupijo. Pa kljub temu je to le po en kovanec za vsakega Indijca!«

Mesto Kremnica je lepo urejeno in čisto. Na hribu nad njim dominirata cerkev in grad, v slednjem je lepo urejen muzej.

Udeležba na simpoziju o svetovni rudarski dediščini v Banski Štiavnici je resnično obogatila naše znanje in spodbudila nove ideje. Dala je že nekatere konkretne rezultate, hkrati pa je odprla pot v plodno sodelovanje med obema mestoma, ki obeta mnoge možnosti. Take ponujene priložnosti nikakor ne bi smeli zamuditi.

Ena od možnosti je tudi naslednja: leta 2002 organizirati v Idriji šesti mednarodni simpozij na temo Svetovna rudarska kulturna dediščina. Voditeljica ameriške skupine na srečanju v Banski Štiavnici, gospa Joanne Lerud, je kot odgovorna za organizacijo petega simpozija leta 2000 v Coloradu pokazala izrazit interes, da bi se šesta prireditev leta 2002 odvijala v Idriji. Morda sta k njeni odločitvi prispevala tudi izčrpna, jedmata in vsebinsko zanimiva referata, ki sta ju na simpoziju predstavila naša sodelavca Janez Kavčič in Martina Pišljari. In Idrija je navsezadnje rudarski kraj, ki se ima na področju rudarske kulturne dediščine s čim pohvaliti. Spomnimo se le na najboljši tehnični muzej Evrope za leto 1997, na bogate arhive, na 335 let staro rudarsko godbo, na čudovite bele čipke in še na kaj. Simpozij bi vsekakor pomenil veliko mednarodno primocijo mesta in občine Idrija in bi ob dobri organizaciji lahko prinesel le koristi.

DANILO HVALA

Vse skupaj se je začelo sila klavrno. Že pred 25.1.1970, ko sem se rodil, sem v tragediji izgubil očeta. Zaradi obeh pogorelih kmetij sem takrat z materjo in bratom prvič postal brezdomec. Po naslednjih štirih letih življenja v Dolenji Trebuši smo se preselili v Cerkno, kjer sem k sreči kmalu spoznal pedagoginjo Ladico Jurman. Le-ta še danes budno spremlja moje delo, le nad mojo vzgojo je že zdavnaj obupala. Po osnovni šoli se je pričela ena sama polomija v obliki srednje šole. Pa tudi ta se je iztekla, sicer pa sem potem po še nedokončanih treh letih na ETI pustil kovinarsko obrt brez vnaprej načrtane poti.

Hotel sem samo svobodo, a naenkrat sem bil povsem sam v svetu umetnosti, ki mi je bil tuj kot še nikoli; in nihče me ni razumel, zakaj sem to storil.

Ko sem pri dvanajstih letih dobil v poklon prvi kovček oljnih barv, seveda nisem niti pomislil, v kakšne čudne življenjske situacije me bo to delo pripeljalo. Pa saj te boemsko življenje tako pelje od najhujšega obupa do neznanskega veselja, ki ti ga lahko da samo taka predanost umetnosti.

A s časom pridobivaš zmeraj ostreje načrtano pot, ki ti pomaga iz še take depresije. Sicer pa tako velja, da te ta način življenja zmeraj postavlja v prostor, v katerem si z užitek na robu.

STOLETNA PODOBA CERKLJANSKE S.P.C.
PANORAMA »PIAZZALE IMPERO«
OLJE NA LESU, 950 x 650 mm, 1998

MIMO DUJLČA DO PLACA
OLJE NA LESU, 650 x 500 mm, 1998

OD ROŠPA DO MAKUCA
OLJE NA LESU, 650 x 500 mm, 1998

PO GLAVNI ULICI MIMO ANŽIGUCA
OLJE NA LESU, 650 x 550 mm, 1998

PO GLAVNI ULICI
DO STARE ŠTRUKLJEVE HIŠE
OLJE NA LESU, 650 x 550 mm, 1998

MED DOPOLAVOROM IN KAVARNO
OLJE NA LESU, 650 x 550 mm, 1998

ROMANA KOKOŠAR

Dijaško obmejno srečanje primorskih srednjih šol

V okviru dijaškega obmejnega srečanja primorskih srednjih šol (DOSP), ki ga je spomladi 1999 organizirala Gimnazija Jurija Vege Idrija, je bil razpisan literarni natečaj za najboljše pesniško in za najboljše prozno oz. dramsko delo. Tema ni bila predpisana. Do 15. aprila so nam z vseh koncev Primorske in z obeh strani meje poslali 28 proznih, 25 pesniških in tri dramske prispevke. Večina jih je bila napisana v slovenskem jeziku, razveselili pa smo se tudi treh besedil v italijanščini, ki so nam jih poslali z Gimnazije Gian Rinaldo Carli Koper.

Komisijo, ki je prebirala in izbirala pesmi, sta sestavljala Andrej Lutman, že uveljavljeni pesnik in pisatelj, in Jože Janež, pesnik in glavni urednik Idrijskih razgledov. Za najboljša prozna oz. dramska besedila pa sta se odločala Aleš Čar, mladi pisatelj, dobitnik nagrade za najboljši prozni prvenec v letu 1997, in Romana Kokošar, profesorica slovenskega jezika in književnosti na idrijski gimnaziji. Prispevke v italijanskem jeziku smo po prijaznem posredovanju slavistke Liljane Gustinčič poslali profesorici italijanskega jezika na piranski gimnaziji Nives Zudič Antonič, ki je izbrala njihov najboljši prispevek, njeno odločitev pa je podprla tudi učiteljica italijanskega jezika na idrijski gimnaziji Mateja Grošelj.

Kot najboljši pesniški prispevek natečaja je komisija ocenila pesmi Maše Čibej, učenke SŠ Veno Pilon Ajdovščina. Drugi najboljši prispevek so nam poslali z Gimnazije Tolmin. Njegova avtorica je Špela Mrak. Tretje mesto je osvojil mladi ustvarjalec Mateo Dimai, ki obiskuje Državni licej France Prešeren v Trstu.

Prvo mesto za prozni prispevek je s prispevkom *Otrok in tišina* osvojila Sara Novak, dijakinja Škofijske gimnazije Vipava. Drugo najboljšo besedilo *Velika noč* je poslala Taja Bascarol, SŠ Veno Pilon Ajdovščina. Kot tretji najboljši prozni prispevek pa je komisija ocenila besedilo *Veja* z listjem avtorice Helene Mlinar, ki obiskuje SŠ Pustinja.

Najboljši prispevek v italijanskem jeziku je po mnenju komisije napisala Maja Matanic, Gimnazija Gian Rinaldo Carli Koper.

Za mlade ustvarjalce in njihove mentorje smo v petek, 23. aprila, pripravili kratek recital pesmi treh idrijskih dijakov, četrtošolcev Gregorja Primožiča in Sanje Rejc in drugošolca Roka Šinkovca, nato pa so Andrej Lutman, Aleš Čar in Mateja Grošelj podelili pohvale in priložnostne nagrade najboljšim. Za prijeten zaključek našega druženja smo trinajst literarnih ustvarjalcev v imenu Društva primorskih književnikov povabili na srečanje na Premu, ki je bilo 20. junija. Med udeleženci srečanja je bil tudi učenec idrijske Gimnazije Jurija Vege Rok Šinkovec. Na dopoldanskem srečanju so ga izbrali, da je svoje pesmi prebral primorskim pesnikom in pisateljem na večernem druženju z literarno umetnostjo.

Maša Čibej

ŽAMET

*Samo še eno žametno jutro,
Bo današnji dan obdržal svoj pomen,
če se jutri spremenim?
Bo še enkrat brez besed pogledal,
zmedeno, v njeno obupano srce?
Nočem, da se razve,
da ti govoriš o zimi, medtem
ko iz mojih široko razprtih dlani puhti pomlad.*

*Koga ima v mislih,
ko govori, da nima nikogar rad?
Ji nudi zavetje, ko se razcveti
neko drugo žametno jutro,
jo skrije pred groznimi skrati,
njegovi očitki pa grobi stojijo pred mojimi vrati.*

*Še ta žameten dan.
Bo spet, kot že tolikokrat, preklel moje ime?
Me pustil, da svoje tople roke ohladim v potoku?
Njej spere črnino iz krvi,
ko seže z drobnimi prstki pod gladino,
ji pusti, da sanja in živi.*

PRVI KRAJEC

*Zvezde so že nazaj,
Le mlaj je,
jaz pa ujeta v prostost
mižim na igrišču.
Barve njegovih oči sem pobrala z neba
in zdaj jih pastelne a divje
krojim na paleti.
Naslikam njegove zenice.
Zdaj so ujete v olju,
v njih uklenjeno svetlikanje.
Skrivnostno, mogoče premraženo,
Jadrava na pari v zraku v noč,
čez temne valove oblakov,
čez pesmi skržatov razočarano proč.
Tu ležijo nepregledni, neizrekljivi travniki,
V peščernih, slepečih peščinah ostaneva,
v razbeljen prah se skriva
in se spet zaljubiva.*

Matteo Dimai

NESKONČNA MISEL

*Neskončna misel šviga raz daljave,
kot blisk preteče jezera, gozdove,
raztuma hitro že preмага okove,
se mirno razprostira nad planjave.*

*Tak' hitro še leti nad goličave,
z ljubezni svetom si gradi mostove,
začudeno se sklanja nad bregove,
ki meje so človekove zaznave.*

*Po svetu tekanje ji vse razkriva
in sonce, zemlja, luč, ji vse je znano,
v njej svetà preteklost še se skriva,*

*prihodnosti vsebuje svežo rano.
In vendar draga misel, ti, igriva,
nemočna gledaš mi srce razklano.*

Špela Mrak

ZGODBA

Začetek.
 Na začetku je bila ednina.
 Ednina tvojega začetka.
 Poštena igra tvojih zmag -
 vse dokler se v čisto bistvo vsebine
 ni vmešal dvom,
 moj nerojeni ud,
 dvom, razžirajoči čut
 prihajajočega slovesa.
 Ne pristaja ti odsev
 sveže lepljenih tapet
 novega dejanja.
 V tej sobi nisi sam kot prej,
 tvoji monologi se odbijajo od sten
 neizpovedanih vprašanj.

Kakor da ničesar ni,
 pač, spomin začetka...
 In tiho plava gosti zrak
 nad kotlinama srca
 najine dvojine.
 Vse ostalo vonj in dim
 jeseni in poletja.

Samo Pavlica

REŠITEV

Če bi bil jaz ti,
 kaj bi bilo, ko bi bila skupaj?

V temni zarji vidim – rešitev, približuje se!

Ne vem, kaj...
 ...Ne vem.

Vse je lahko eno.
 Vse je eno!
 Vseeno je.

NEBO

Sonce sije,
kaj nam da.
Oblak, ki pride,
skrije ga.

Noč nastane
spet tema.
Luna spet je
moč neba.

MI in M...I. I.L.L.L.L.

DANES \Leftrightarrow jutri
Živim v temi. Tipam naokoli.
A ne najdem ničesar.

JUTRI \Rightarrow včera
Vse je svetlo. Vse se vidi!
A ničesar ne čutim!

vČERAJ \Leftarrow danes
Kje sem? V čem?!

Jaz

Romina Kerševan

BUMERANG

PAZI!

V glavo ti leti bumerang.

Le kdo ga je vrgel?

Tvoj razum, ki se je hotel poigrati s teboj?

*Kaj pa, če je tvoji senci postalo brezmejno dolgčas
in si je zaželela zabave z nečim obstojnejšim in
bolj verjetnim, kot je sama?*

NE!

Le tvoj notranji jaz

preverja resničnost izjave, da se vse vrača.

Še je upanje!

S tem je znanstveno potrjeno,

da se tudi človekova duša nekoč vrne.

Vprašanje je le kam, kdaj in kot kaj.

Rok Šinkovec

SLOVAR TUJK

Žalost je najmanjše veselje,

ko je veselje kratkotrajnejše od tleska s prsti.

Smrt je začetek na koncu,

ker konec sam še nikoli ni bil smrt.

Ljubezen je lebdenje in bolečina v užitku,

ki je nemalokrat prevelik, da bi čutili periferijo trenutka.

Pričakovanje je tobogan, ki je tako dolg,

*da še pred skokom odskočimo in si razbijemo glavo
zaradi prevelike hitrosti.*

Vino je splav na lavi, v kateri se scvrejo naše tegobe.

Princip je v sožitju z

okusom največji sovražnik najlepših in najzadovoljnejših reči.

Umetnost je včasih podobna ženski.

Zelo je uporabna in popolnoma nekoristna obenem.

*Življenje pa je čisto navadna monodrama s priokusom komedije
srhljivke na velikanskem, podrtem odru.*

Sara Novak
OTROK IN TIŠINA

Vsako jutro je vstajal zgodaj, v mrazu in temi. Luči ni prižigal, da bi prihranil pri elektriki – tudi peč je le šibko grela. Tipaje v sencah in redkih žarkih uličnih svetilk onkraj ceste, je pristopical do umivalnika. Ventil je odprl tako, da je voda le počasi kapljala. Tudi tu je varčeval. Tako ga je učila mati, pri kateri je še nedavno živel, potem pa je zbolela in umrla in pustila sina, edinca, samega. S svojo majhno plačo ni mogel vzdrževati velike hiše na deželi. Tako se je preselil v mesto, v majhno najemniško stanovanjce s tankimi stenami in počenimi okenskimi okvirji, skozi katere je noč in dan pihalo in hladilo že tako mrzlo sobico.

Iz omare je vzel, potem ko si je z ledeno vodo osvežil obraz in se z mokro roko pogladil po kratko ostrizanih lasih, obešalnik z zlikano obleko in potem še čiste, a stare čevlje. Obleko je odložil na zofo, čevlje pod njo. V kuhinji je hitro zajtrkoval. Pojedel je trd kos kruha z nekaj masla in ko ju je tlačil v usta, se je spomnil svoje mame, ki jo je vedno skrbelo, da se bo preveč zredil in zbolel. Zato je, takoj ko je požvečil zadnji grižljaj in ga poplaknil s kozarcem vode, hitro naredil dva počepa in eno in pol sklece, samo zato, da bi se počutil bolje. Potem si je z obilico mila, pri katerem ni varčeval nikoli, umil roke in ko so bile čiste in popolnoma suhe, je oblekel hlače in srajco, ki jo je pred velikim ozkim ogledalom skrbno zatlačil za hlače in si jo potem tako dolgo popravljal in ravnal, da je bil kmalu podoben lutki v izložbenem oknu.

Spustil se je v prtiličje in nato na dvorišče, kjer je nanj čakal majhen zelen avto, star hrošč, kupljen »iz druge roke«. Svoj prejšnji avto je moral prodati, da si je lahko kupil novo obleko in druge drobnarije, ki jih je potreboval doma; od lastnika stanovanja pa je kupil star avto, s katerim se je zdaj odpeljal.

Vsako jutro se je zbudila v veliki rožnati postelji, okrašeni s slončki, žirafami in drugimi živalmi, ki jih je v posteljno pregrinjalo izvezla njena mama, slabo leto preden so jo odpeljali v bolnišnico, kjer je kmalu umrla. Takrat je bila deklica stara komaj pet let in ata

jo je le z dolgim prigovarjanjem prepričal, da mamice ne bo več nazaj. Deklica je obmolknila in je spregovorila le takrat, ko je bila lačna, jo je zeblo ali ko je bila utrujena. Drugače pa je čepela na maminem stolu v kuhinji in zrla skozi okno.

Vsako jutro, ko je takole sedela, ji je ata prinesel umešana jajca in kozarec mleka, potem ji je nataknil kapo in rokavičke in jo v velikem avtu odpeljal v vrtec. Tam se je hitro poslovil od nje, ker se mu je mudilo na delo, in pustil jo je samo.

Zelen hrošč je z zadnjimi močmi prisopihal na službeno parkirišče. Njegov prostor, komaj kaj večji od avta samega, je bil na koncu prostorne betonaste ploščadi, polne avtomobilov na videz velikih ljudi. Ko je zlezal iz avta, si je znova poravnal obleko in z obuvala odgnal drobce prahu, ki so sedli tja med vožnjo. Potem je stopil proti rumenkasti stavbi, dvigajoči se nad betonom, ki je pokrival njeno okolico. Hodil je počasi in previdno, da ne bi stopil v lužo ali se kako drugače umazal in tako pokvaril svojo popolno podobo.

Ko je ata odšel in so drugi otroci tekli k igračam, je stopila k oknu, pod katerim je stal stol. Prijela se je za naslonjalo in se potegnila navzgor, se potem obrnila in dvignila na kolena, tako da je videla skozi okno pred seboj. Tam je stala, dokler je ata ni prišel iskat.

Vsako jutro je stopal proti rumeni zgradbi in vsako jutro so mu izza okna nasproti ležečega vrta sledile tihe oči.

Notranjost rumene stavbe ni bila rumena, temveč bela. Bela bi bila, če bi lahko odstranili vse madeže na njenih stenah, ki so poudarjale morečo zaprtost in omejenost tega prostora. Dvigalo je bilo v istem stilu. Luč je mežikala brez pravega zaporedja, preproga je bila odtrgana od tal in je lezla sem ter tja, odvisno od tega, kje je kdo stal. Na zadnji strani pa je viselo, na dve debeli niti obešeno, ogledalo, v katerega se je, kot že tolikokrat poprej, gledal, medtem ko je pazil, da se bo ustavil v pravem nadstropju – kar bi bilo za prastaro kletko prava redkost.

Ustavilo se je in vrata so se razprla. Nehote je s peto čevlja potegnil preprogo iz dvigala in ko je to opazil, je hitro počepnil in jo začel ravhati.

Vrata v pisarno so bila težka in okorna, narejena iz hrastovega lesa, in včasih se mu je zazdelo, ko jih je gledal z notranje strani, da lahko sliši ptice peti na vejah drevesa, ki so ga predelali v nemo gmoto pred njim. Tudi danes, ko je vstopal, se je moral z vso svojo težo nasloniti na vrata, da so se odprla. Notranjost je bila temačna, ker sonce še ni vzšlo, sploh pa je edino okno gledalo proti zahodu. Odprl je luči in preden je sedel, je še enkrat preveril, če je njegova obleka brezhibna. Bila je. Zakopal se je v delo.

Deklica je sedela pri oknu. Možakar, ki ga je vsako jutro opazovala, je izginil v notranjost. Njegov avto ji je bil silno všeč. Iz majhne zelene škatlice je videla lesti majhnega, skoraj smešnega možica, ki si je nenehno popravljaj obleko in je potem izginil v veliki hiši. Potem jo je vzgojiteljica snela s stola in jo, hočeš nočeš, odvela v jedilnico, kjer je morala sedeti na neudobnem lesenem stolčku, ki je bil, čeprav je imela drobcene noge, zanjo premajhen. Prinesli so ji pladenj z majhnimi plastičnimi krožniki, v katerih je čakala mrzla in neokusna hrana. Ko jo je deklica gledala, se je spomnila mame in njenih zajtrkov in kosil, ki jih je pripravljala. Naj se je njen ata še tako trudil, takih umešanih jajc ni znal narediti. In hrana v vrtcu je bila pač hrana v vrtcu, česar se je ata prav dobro zavedal, a storiti ni mogel ničesar.

Tako je tudi tisti dan sedla k mizi, obkroženi z glasnimi otroki, ki so z velikimi žlicami, večjimi od njihovih ust, zajemali mrzlo juho, krompir so nabadali na vilice, meso pa je večina, nevajena dolgega in topega noža, trgala kar z zobmi. Vzgojiteljice so nemirno, brez postanka, skakale naokoli in kjer so videle, da na krožnikih ostaja solata, so jo nabadale na vilice in jo tlačile v otroška usta.

Deklica je sedela pri miru in počasi žvečila plehko meso in opazovala zmedo okoli sebe. Vrata so bila priprta, vzgojiteljice so imele polne roke dela – take priložnosti morda ne bo več. Sklonila se je pod mizo in se, skrita očem, med s stolov bingljajočimi nogami prebila do izhoda.

Cesta, ki jo je gledala z okna, se ji je zdaj, ko je bila sama, zdela večja, kot si jo je bila predstavljala. Avtomobili so trobili, vozniki so se sklanjali skozi okna in opozarjali malo deklico, ki je skušala prečkati cesto. Vrtec na oni strani je postajal vse manjši, rumenkasta skala pred njo pa je rasla in postajala skoraj grozljiva. A nič ne bi moglo ustaviti majhne deklice, katere srce se je prebudilo iz spanja, v katerega je potonila ob smrti njene mame, v želji, da bo poiskala možica z zelenim avtom.

Vrata ob vhodu so se odprla sama in stopila je skoznje. Ogledovala je visoke, umazane stene. Na koncu hodnika brez oken in vrat je nanjo čakalo odprto dvigalo. Vstopila je. Preproga na tleh se je premaknila in luč je zamižikala.

Pogled se je odprl na mnoga vrata na levi in na desni. Po hodniku se je slišalo škripanje pisarniških stolov, klepetanje računalniških tipkovnic in sem ter tja pritaženo vzdihovanje jetnikov, iz katerih je z vsakim vzdihom dolgočasja odtekalo življenje.

Nekatera vrata so bila zaklenjena in deklica je zaman pritiskala na medeninaste kljuke; druga so odpirala pogled na prazne pisarne. Iz tretjih pa so se oglašali jezni glasovi, ker so bili zmoteni med svojim opravilom.

Ustavila se je pred zadnjimi vrati. Bila so vsaj trikrat večja od nje, iz težkega lesa. Stisnila je kljuko, a vrata se niso odprla. Ni se vdala, kot da bi vedela, da se za vrati skriva tisti, ki ga išče. Tolkla je po vratih, se zaletavala vanje, dokler se slednjič niso odprla; možic je slišal ropotanje zunaj in hitel je gledat, kaj se dogaja.

Pred pisarno je stala upehana deklica in stegovala roke proti možu v poravnani obleki.

Vzgojiteljice so se grabile za lase in ponavljale: »Kaj takega, kaj takega!« Kmalu je prišel še ata in potem so skupaj tekali okoli vrtca in se spraševali, kam bi lahko šla. Bilo je že čez poldne, ko so stopili v rumeno stavbo. Natlačili so se v dvigalo. Luč je mežikala in preproga je, zmečkana v dve gubi, ležala v kotu.

Na levi in desni vrata. Škripanje, klepetanje, vzdih. Vrata, hrastov les, medeninasta kljuka.

Notranjost je bila osvetljena, saj je bilo sonce zdaj na zahodni strani. Na mizi so ležali papirji, stol je bil prazen. Na tleh sta sedela deklica in mož; smehljala sta se in mežikala v sonce. Deklica je tiho čebljala, kot bi hotela izgovoriti na glas vse besede, ki jih je po mamini smrti zamolčala in hranila v sebi. On pa je poslušal, kimal z glavo, četudi ni razumel besed, ki jih je malo bitje govorilo. Njegova srajca je bila zmečkana, čevlji vrženi pod stol. Na njegovem obrazu ni bilo več dolgočasja, ne skrbi, pač pa ga je odevalo nepopisno in nerazložljivo veselje.

Kaj je bilo v srcu male deklice tako močnega, da je iztrgalo mrzla jutra, mežikanje luči in neskončno monotonijo iz misli človeka, živečega iz dneva v dan, a mrtvega, in ga spomnilo na toplino, svetlobo in življenje?

In kaj je bilo v možicu, njegovi ravni obleki in zelenem hrošču tako toplega in domačega, da je otroka prebudilo iz boleče otopelosti in mu povmilo sanje o življenju?

Taja Boscarol
VELIKA NOČ

Nebo je bilo sivo, oblačno in pripravljalo se je k nevihti. Mike je bežal in iskal streho. Ni hotel, da mu toča razbije glavo tako kot med prejšnjo nevihto, pa tudi nič mu ni bilo do kopeli pod mostom – narasla reka ga je nekoč že skoraj odplavila. Dva dni se je držal ukleščen med dva železna drogova in opazoval besne, umazano rjave valove, ki so mu lizali noge z lačnimi jeziki.

Med iskanjem zatočišča je pritekel v stari del mesta. Ozrl se je okoli sebe. Tu ni bil še nikoli. Misлил je, da gre proti delu mesta, kjer je stalo nekaj obnovljenih hiš, pa je očitno zašel. Izgledalo je, kot da bi četrizumirala. Povsod je smrdelo po starem, gnilem pohištvu in po postani maščobi iz stoletnih črnih kuhinj. Ko je Mike tekkel po cesti, ga je izza umazanih zaves spremljalo nekaj sovražnih pogledov. Dlje ko je prodiral, bolj ozke, temačne in grozljive so postajale ulice. Oblaki so se odločili, da pogoltnejo še vso preostalo

svetlobo. Čeprav sredi popoldneva je bilo nad mestom temno kot kako uro po zahodu sonca.

To staro obalno mestece je že nasploh slovelo po silovitih neurjih, današnje pa je kazalo, da bo podrlo vse rekorde. Temno vijolično nebo je ječalo od slepečih ognjenih nožev, ki so ga trgali na kosce vsakih nekaj sekund. V oglušujočem rjoventju besne Narave Mike ni slišal lastnih korakov po spolzki tlakovani ulici. Ko je že mislil, da bo že spet – v najboljšem primeru – pošteno moker, se je pred njim dvignila temna senca. Olajšano je ugotovil, da gre za cerkev. Hkrati se je začudil, da je ni ugledal že prej. V svojem mestu je vedel le za eno cerkev, pa še ta je bila na drugem koncu in precej manjša. Ta temačna gotška katedrala je najverjetneje stala tu že mnoga stoletja. Zunanost je bila že vsa počrnela in ni se več dalo razločiti mozaikov in razžrtih obrazov svetnikov na pročelju. Samo dva ozka in visoka zvonika sta prebadala črmino neba nad temnim mestom. Mike je stekel k težkim okovanim vratom in jih skušal odpreti. Zaman. Šele zdaj je opazil, da so zabita z močnimi lesenimi tramovi in da s kljuke opleta napis Vstop prepovedan. V obupu je stekel okoli katedrale. Preteč naelektrjen vetrič je prehajal v vihar. Grmenje se je stopnjevalo in padale so že prve težke kaplje. Mike je stekel okoli vogala in si z roko zaščitil oči pred dežjem in vetrom, ki je dvigoval pesek in listje. Poskušal je ostreje pogledati skozi naraščajoče neurje. Zagledal je namreč nekaj, kar ga je nemalo presenetilo. Z enega izmed razbitih poslikanih oken je visel konček vrvi in optetal v vetru. Mike je skušal presoditi razdaljo... Če spleza do prvega opornika in se splazi po robniku...

Čez dve minuti je doskočil na hladna marmornata tla katedrale.

V nasprotju z besnenjem narave zunaj je bilo tu notri prav mirno in tiho. Prostor je prežemala nekakšna umirjena svetost. Mike je čutil mogočnost zgradbe, čutil je, koliko zgodovine je v teh stebrih, ki jih ne bi moglo objeti niti sedem mož, v teh obokih, pod katere so se stoletja vzdigovale pesmi, molitve in prošnje vernikov. Sam ni vedel, zakaj je zadržal dih in skušal stopati čimbolj tiho. Verjetno zato, ker se je kljub pazljivosti vsak tih drs njegovega čevlja ob

kamen razlezel v desetero in desetero odmevov, da je zvenelo, kot bi se po vsej ladji plazile kače in tiho sikale.

Mike se je ozrl navzgor. Temačnega oboka skoraj ni bilo videti. Napenjal je oči, da bi razločil podrobnosti ali našel kak prostor, kjer bi lahko prenočil. Takrat mu je v zavest prišla nenavadna podrobnost. Cerkev je bila na debelo obložena s prahom in pajčevinami. Zdelo se je, kot da tu že stoletja ni bilo nikogar. Stopnice, ki so vodile na kor, so bile polomljene in razjedene od lesnih črvov. Visoko nad sabo je uzrl temne in polomljene piščali davno pozabljenih orgel. Pomislil je, da ne bodo nikoli več igrale, in ob tej misli mu je bilo hudo, saj je bil tudi sam včasih glasbenik... Pregnal je spomine in se zopet ozrl navzgor. Zabliskalo se je in strašljivo hladen odsev je za trenutek obrazil oboke ter razkril podobe na vitražih. Mike je uspel videti, da prikazujejo križanje. Sprehodil se je po vsej dolžini cerkve do oltarja. Tudi tu je bil motiv Križanega. Mike sicer ni bil veren, a je vseeno postal v občudovanju dela anonimnega, davno umrlega kiparja. Kristus je bil upodobljen zelo realistično, nenavadno življenjsko za gotiko. V svetlobi strel se je kri na ranah bleščala, kot bi bila prava, in odsevi v črnih očeh, spačenih od bolečine, kot da bi mu sledili, ko se je premikal.

Mika je spreletel srh in pohitel je stran od oltarja. V zakristiji je našel, kar je iskal – svečo. Vžigalice je imel v žepu in z nekaj truda mu je veliko prašno svečo uspelo prižgati. Bila je tako težka, da jo je komaj nosil. Odnese jo je v sosednjo sobo, kjer so bila očitno nekoč spravljena mašna oblačila. V prostoru je neznančno smrdelo in tla so bila polna ostankov požrtije moljev. Mika to skoraj ni motilo. V dvajsetih letih, odkar je izgubil službo in postal klatež, je velikokrat prespal v dosti slabših pogojih. Zvlekel je nekaj najbolj celih cunj na kup in se zvil na njih. Svečo je postavil nekoliko stran, da ne bi padla in zanetila požara. Zadovoljno je zavzdihnil in zatisnil oči.

Zunaj so naravne sile merile moči in razkazovale svoje grozote, kot so pomnili le najstarejši prebivalci stare četrti. In to je bil šele začetek.

Mike ni mogel spati, saj je grom odmeval po ladji in žvenketal z ostanki barvastih oken. Vsakih nekaj sekund je zabobnela mogočna eksplozija. Preživel je že veliko neviht – skoraj vse na prostem, kajti le malokrat mu je uspelo najti tako udobno zavetje kot danes – in nikoli se jih ni bal. Toda tokrat mu je bilo nekam tesno pri srcu. Eno najmočnejših neviht stoletja je grozljiv odmev v stari skrivnostni katedrali še podeseteril. Mike je imel občutek, kot da se mu je grom naselil na sredo prsi in zdaj ven, kot da mu bo vsak čas razparal glavo in bobniče, ga zmečkal samo s težo svojega zvoka. Odprl je oči. Stara sveča je bila tako prašna, da se je samo smodila in grozila, da bo vsak hip ugasnila. Mike jo je poskušal očistiti, dosegel pa je samo to, da se je prav lepo opekel. Sveča je vseeno ugasnila. Besen, ker ni mogel zaspati in ker ga je bolela opeklina, je vstal. Odšel je iz zakristije v glavno ladjo. Medtem se je že popolnoma stemnilo in Mike je sodil, da mora biti ura okoli devete zvečer.

Vse nevihte so ponoči še bolj grozljive kot sicer in tale ni bila nobena izjema. Slepeči bliski so se lomili skozi vitraže, ustvarjali grozeče, hladnordeče odseve na vlažnih, črnih stebrih in se skrivnostno lesketali v črnih očeh Kristusa. Mika je spreletel srh. Že ves čas, odkar je prišel v to mračno srednjeveško zgradbo, ga je navdajal občutek, da nekaj preži nanj. Znova se je zazrl v hladne oči Jezusa na križu. Kot da ne bi bile samo oči kipa... Kot da bi se zganile in ga obsojajoče opazovale. Zmrazilo ga je. Zdaj se je zavedel, zakaj se kip tako jasno razlikuje od okolice. Na njem ni bilo niti zmca prahu. Bil je popolnoma čist in se je kot nov bleščal z oltarja.

V nerazumljivi grozi je stopil korak nazaj. Zunaj je za trenutek nastala tišina in Mike je čutil, kako mu od groze vstajajo lasje. Nekaj se je pripravljalo. Čutil je to. NEKAJ...

Misli ni utegnil dokončati. V tistem trenutku se je stresla cela katedrala. Strahotna eksplozija je napolnila prostor in nevzdržna, slepeča električna svetloba je šinila po zidu proti tlom. V zvonik je treščila strela. Mikove oči ji niso mogle slediti, tako hitro je spolzela po zidu. Zaprasketala je po verigi, ki je držala velikanški lesteneč in ta je s treskom strmoglavil na tla. Napol

stopljena veriga je le za las zgrešila glavo popolnoma zgroženega Míka. Strela je preskočila na pozlačen oltar in od tam na železen križ, na katerem je visel Jezus Kristus. Tanka kovina je zažarela in se zlomila, telo Križanega pa je trznilo kot živo in se s strahotnim treskom zrušilo na marmornati pod katedrale.

Mike se je komaj obvladoval, da ni zakričal od groze. Dopovedoval si je, da je samo nevihta in da ni nič nenavadnega, če trešči strela v zvonik, ki je pač najvišja točka starega dela mesta. Vse skupaj ni dosti pomagalo. Še vedno se je tresel kot šiba na vodi in srce mu je razbijalo. Zbral je ves pogum in stopil nazaj v zakristijo, mimo Jezusa na tleh. Med vrati se je še enkrat ozrl vanj in zledenel od groze; odlomljena glava je bila obrnjena proti njemu, oči široko razprte v grozi, usta kot spačena od bolečine, vlaga na tleh pa se je v odbliksu strel skozi vitraže rdeče svetlikala – kot kri. Streha je nekje puščala in kapljala na kip, tako da je izgledalo, kot da mu polzijo kapljice krvi po rokah in vratu...

Mike je stresel z glavo in se skušal znebiti te prevare svojih oči, vendar mu ni uspelo. Kip je bil preveč realističen. Prestrašen je zaprl vrata, kolikor se je pač dalo, in skušal znova prižgati svečo. Na tleh je našel košček lesa in z njim očistil nesnago okoli stenja. Sveča je tokrat zagorela čisto, z jasnim in visokim plamenom. Mike si je oddahnil. Skušal se je malo pomiriti in zadremati. Zleknil se je na mehka ogrinjala in zaprl oči. Srce se mu je počasi umirjalo. Potipal je okoli sebe in si potegnil eno od cunj čez noge, da ga ni zeblo. Celo vihar zunaj je zvenel, kot da se malo umirja. Sveča je zdaj dajala pomirjujoče čist in jasen plamen. Mike ga je nekaj časa opazoval in misli so se mu vrnile v preteklost. Spomnil se je večerov, ki sta jih z ženo preživela skupaj. Spominjal se je romantičnih večerij ob svečah, ki so vedno zamaknjeno plapolale na njuni mizi. Rad je opazoval gibanje njihovih drobnih plamenčkov... Tudi zdaj ga je to pomirilo. Nekaj časa je še opazoval drobni pramen ognja, potem pa zaprl oči.

Dremal je že in bil na tem, da popolnoma zaspi, ko je zaslišal nenavaden zvok. Sprva mu sploh ni posvečal pozornosti, saj je bil preveč tih in se mu je prav

neopazno priplazil v zavest. Toda ko kar ni in ni hotel utihniti, temveč je postajal glasnejši in vedno bolj grozeč, mu je natančneje prisluhnil. Za hip je zadržal sapo, da bi ugotovil, kaj ga povzroča. Spoznanje mu je zledenilo kri v žilah.

Igrale so cerkvene orgle.

Mike je bil trd od groze. Vrata so bila zaklenjena in zabita, stopnice na kor polomljene in razžrte, orgle pa skoraj uničene. Kdo bi lahko prišel do njih – in če že bi – le kako bi lahko tako poškodovan instrument proizvajal zvok ?!

Zgrožen je skočil pokonci in prevrnil svečo, da je ugasnila. V panični grozi je planil iz zakristije. Kristusa ni bilo več na tleh, kamor ga je vrgel sunek elektrike, temveč je stal sredi cerkve, gol in krvaveč, s svojo trnovo krono v roki. Ozrl se je okoli sebe in dvignil roki. Nenadoma so se kipi svetnikov in hudičev na stenah zganili. Uprli so svoje srepe poglede v Míka in začeli počasi plezati s svojih mest. Prvi so se mu že približevali. Mike je čutil kamniti vlažni hlad, ki je vel od njih.

Orgle so divje zaječale. Grom je stresal katedralo. Neurje se je znova razbesnelo, še huje kot prej in v neprestani utripajoči svetlobi naravnega ognja je Mike videl najbližjega hudiča, trikrat višjega od sebe, kako se pne nadenj in vzdiguje trizob. Z ledenimi kriki zlobe so se kamnite kreature pognale nanj. Svoje hladne prste so sklenile okoli njega z močjo kamna, iz katerega so bile izklesane. Z lahkoto bi mu zdrobile kosti. Mike se je zavedal, da bi bil vsak upor popolnoma brez smisla.

Kreature so ga medtem zvekle pred oltar. Mike se od same groze ni več zavedal, kaj se godi z njim. Uzrl je postavbo pred sabo; visok, vitek moški z mečem. Križani je sedel na oltarju kot na prestolu in pustil dvema kipoma, da sta mu oblekla dragocen mašni plašč iz krvavordeče svile. Stopil je s prestola in dvignil križ, na katerega je bil še pred kratkim prabit. Njegove hladne temne oči so ostale neprizadete.

Mike se je nenadoma ovedel. Skušal se je iztrgati kamnitemu prijemu dveh kamnitih pošasti, a njegov

trud je bil seveda zaman. Jezus ga je zaničljivo pogledal.

'Jaz se nisem upiral....' je zamrmral.

Mike ni spravil glasu iz sebe, samo obupano se je zvi-
jal in prestrašeno strmel v svojega mučitelja.

'Ne glej me tako....' je rekel Kristus nekoliko zdolgo-
časeno.

'Kk k-kaj mi boš naredil?' je končno izdaval Mike.

'Samo tisto, kar si ti meni.' Njegove hladne oči so se
vlažno bleščale.

'A-ampak, saj t-ti nisem naredil nič!!' je panično
jecljal Mike. Jezus, ki se je medtem obrnil nekoliko
stran, ga je pogledal in nato nejevoljno umaknil
pogled.

'Ti si človek. Prav ti si me pred dva tisoč leti križal na
Golgoti, ko sem umrl zate in za tvoj blagor na zemlji
in v nebesih... Sedaj si na vrsti ti sam! Plačaj za vse
človeštvo!'

Mike je zavreščal od groze. Približali so se mu štirje
največji hudiči in ga surovo zgrabili. Nato je postalo
popolnoma temno in vse, kar mu je ostalo, je bila
ostra, neznosna, parajoča bolečina.

Proti jutru se je nevihta umirila. Nov dan je bil preču-
dovit, sončen, ravno prav svež in dehteč. Dež je umil
neprijetne vonje z ulic in te so zdaj prijetno dišale po
sveži sapici in soli iz morja. V zraku je bilo nekaj slad-
ko dišečega in vse mestece je prežemal duh nekakšne-
ga veselega, umirjenega pričakovanja.

Bila je nedelja. Ljudje so bili veseli, sproščeni in
spočiti kot že dolgo ne. Verniki so se odpravljali k
maši. Bil je praznik in zato so se zbirali ob največji
cerkvi v mestu, cerkvi, ki so jo zgradili na temeljih
prejšnje katedrale. Bleščala se je v jutranjem soncu.
Bila je moderne oblike, bele barve in je kar sijala od
lepote. Postavali so pred glavnim portalom in se
sproščeno pogovarjali. Vedeli so, da bo kmalu
nastopila ura, ko se začne maša, in pred tem so se
moral seveda še malo pogovoriti in obrati svoje
someščane. Pa tudi sicer je bilo prijetno stati na
širokem belem trgu sredi obnovljene četrti. Včasih je
bila to stara, revna četrt, zdaj pa je postala ponos me-

sta. Gručica vernikov pred cerkvijo se je počasi
večala. Ni se še mudilo, zato so ljudje stopali počasi,
se pogovarjali in se nastavljali soncu. Veselo so se
šalili in čakali, da se obred prične.

V zvoniku je udaril zvon in vrata so se odprla. Ljudje
so stopili v cerkev v urejeni gruči. Sprva niso videli
nič, saj je bila notranjost precej temna v primerjavi
s trgom, obsijanim s soncem. Kakor hitro pa so
vstopili, so začutili, da je nekaj narobe. Neznana sila
jih je prisilila, da so stopili naprej, mimo klopi, pred
oltar. Že ko so vstopili, so pogovori potihnili, zdaj pa
je zavladala popolna, ledena tišina.

Oči so se jim počasi navadile na mrak. Slutili so... in s
pogledom iskali po ladji. Neka neznana sila jih je
prisilila, da so vsi naenkrat pogledali v isto smer. V
istem trenutku so z največjo močjo zahrumele tudi
orgle, toda bile so le nepotrebno stopnjevanje. Ljudje
so uzrli grozovit prizor. Ozračje so prerezali kriki
groze, ko so nad oltarjem na križu namesto Kristusa, s
trnovo krono kronanega, prebičanega, krvavečega in z
žebli, zabitimi skozi roke in noge, uzrli Mika.

Postmoderna in postmodernizem

DAMJAN MAKUC

»Avtor vsake zgodbe je pravzaprav izmišljen lik, ki si ga izmišlja pravi avtor, da bi mu dal vlogo avtorja svojih izmišljotin.«

Italo Calvino

V zadnjih letih se v družboslovnih vedah vse večkrat pojavljata nova izraza postmoderna in postmodernizem. Pojma zvenita nekoliko skrivnostno, prva asociacija pa se gotovo veže na obdobje po moderni, modernizmu. Prvi označuje družbene in kulturne dobe po letu 1960, slednji pa literarno smer znotraj te dobe. Kljub temu da se vse več uporabljata, še nista dokončno definirana ter obstaja v navezi z njima še polno odprtih vprašanj. Še najbolj natančno bomo lahko pojma umestili v prihodnosti, takrat ko bomo z gotovostjo lahko trdili, da je postmoderna doba minila. Strnili bomo ugotovitve in interpretirali njene novosti in značilnosti.

Postmoderna

V kulturi je po drugi svetovni vojni oziroma v drugi polovici 20. stoletja prišlo do pojava postmoderne. To je obdobje s spremenjenimi strukturnimi zakonitostmi, vzroke za to pa moramo iskati v družbi ter družbenih spremembah. V tem obdobju lahko kot glavno gibalno sprememb označimo prehod od avtomatizacije h kibernetizaciji (Debeljak). Tako lahko razumemo tudi dandanašnja prevlado informacije in znanja nad produkcijo. Začetke in uveljavitev postmoderne naj bi iskali v Ameriki, eden vzrokov za to pa je izčrpanost modernistične estetike. Za teoretska razglabljanja o postmoderni v osemdesetih letih sta bila osnovna metodološka pojma ameriška metafikcija in francoski poststrukturalizem, kjer so oporo iskali prav ameriški metafikcisti.

Kadar govorimo o postmoderni, stopamo na nevarna, spolzka tla. Zato je potrebno poznati osnovne pojme postmoderne¹:

- postmoderna: označuje kulturno dominantno, duhovnozgodovinsko epoho, paradigmo, epistemo;
- postmodernizem: označuje specifične umetnostne težnje, morda tudi umetnostno (literarno) smer;
- postmodernost: splošen atribut postmoderne dobe in postmodernizma, ki pa ni brezpogojno vezan na prva dva pojma.

Postmoderno dobo so si pomembnejši teoretiki razlagali precej različno. Janko Kos² izpostavlja štiri izmed njih. Tako Toynbee ugotavlja, da se začenja to obdobje že okrog leta 1875 in še vedno traja. Zanj je postmoderna doba obdobje socialne in intelektualne anarhije, kjer se duh civilizacije razkrajja. Postmoderna se bo zaključila s končnim propadom človeške civilizacije. Nasprotno pa za Lyotarda to ni zadnja krizna oziroma razkrojna faza novega veka, ampak je to že tista doba, ki s svojo pozitivno vsebino rešuje protislovja moderne. Poleg tega pa Lyotard opozarja na njeno pogo-

jenost s postindustrijskim razmahom družbe: kibernetiko, informatiko in medialnostjo. Dobo po 2. drugi svetovni vojni si danes brez moderne komunikacije ne moremo več predstavljati. Prav te velike družbene spremembe so glavni vzrok za osnovanje drugačne, nove epohe. Habermas jo gleda kot reakcijo na moderno, uresničuje pa star načrt za osvoboditev, emancipacijo in samouresničevanje človeka. Jameson je kulturno-umetniški razvoj pogojeval z razvojem kapitalizma, ki ga je razločeval Ernest Mandel. Realizem 19. stoletja potemtakem ustreza merkantilnemu kapitalizmu, modernizem prvih desetletij tega stoletja monopolnemu, postmodernizem po letu 1960 pa multinacionalni stopnji kapitalizma. V zaključku je Kos vsa razmišljanja in trditve o postmodernej dobi povzel takole: »Pod tem imenom si moramo vsekakor zamišljati časovno obdobje, povezano z zaključevanjem novega veka, bodisi da vidimo v postmodernej zgolj zadnje ali končno obdobje, bodisi da jo razumemo že kot prehod v novo epoho, v kateri bo novoveški svet tako ali drugače presežen; ali pa da se nam postmoderna doba pokaže že kot nova epoha v pravem pomenu besede ali vsaj kot njen začetek.«

Pojme postmoderna, postmodernizem in postmodernost uporabljajo tudi druge vede (filozofija, sociologija), vendar se vsebinsko nekoliko razlikujejo od literarnega oziroma umetnostnega.

Če primerjamo pojma postmoderne in postmodernizma, lahko najdemo nekatere razlike: postmoderna (doba) je širši, obsežnejši in globlji pojem kulturne, družbene, duhovne zgodovine ter filozofije kulture. Ta obseg je časovno zelo velik, pomenska vsebina pa je tudi težje preverljiva. Postmodernizem pa ima svoje mesto v umetnosti, kjer se lahko pojasni pojem kot eden izmed -izmov in je empirično določljiv pojem. Uporablja se v literarni vedi, umetnostni zgodovini, muzikologiji..., zato se značilnosti v posameznih izmed naštetih ved sintetizirajo in tako se posplošitev opira na dogajanja v postmodernizmu v posameznih umetnostih.

»Človek postmoderne dobe živi v senci napovedi o koncu smisla, zgodovine, filozofije, religije... toda poleg tega mora živeti tako, kot da vse to še obstaja in je resnično. Tako je postmoderna v svojem osrčju predvsem doba dvoumnosti, podobna sfinji, ki je čakala na Ojdipa, da bi mu prinesla smrt ali odrešitev.« (J. Kos)

Postmodernizem Glavne stilne značilnosti so kljub nedorečenosti že znane: značilna je trivializacija kulture, razbijanje mej med visoko (elitno) in nizko (množično) umetnostjo, ki se največkrat pokaže prav v sintezi obeh. Za to literarno smer je odločilno tudi vračanje k preteklim literarnim smerem, zvrstem, stilom in formam s pomočjo simuliranja, imitiranja, palimpsesta, citiranja ali intertekstualnosti, pluralizma resnic.

Nekateri gledajo na postmodernizem kot na modernizem po modernizmu in dejansko sta obe smeri zelo povezani. Postmodernizem ohranja temeljni premik v modernizmu, kjer skušajo odpraviti metafiziko kot temelj vse-

binskih in formalnih vrednot literarno-umetnostnega dela. Vendar pa se postmodernistom resnica ne prikazuje v trdnih okvirih, zato opuščajo prepričanje, da je resničnost dana človeški subjektivnosti v neposredni obliki. Dela postmodernizma ne predstavljajo nekaj, kar je splošno resnično in bi lahko označili za izkušnjo splošne zavesti. Tega ni, saj nastaja večinoma iz različnih virov. Izkušnje išče v umetninah, literarnih in drugih, ki jih avtor ponavlja, posnema ali »palimpsestno« citira. Pri tem ni zavezan splošni resnici in je popolnoma svoboden. Tako lahko uporabijo neko resnico iz prejšnjih literarnih del (ali drugih virov), jo po svoje restavrirajo in predstavijo na svojski način. To največkrat še ni končni postmodernistični izdelek, saj povzemajo v svoje tekste tudi po dve ali več različnih resnic, jih prosto kombinirajo in prikazujejo ter odsevajo neko novo resnico, ki je mešanica prejšnjih (Nietzsche: »Nič ni resnično, vse je dovoljeno.«). Tako največkrat povezujejo resnice zelo različnih kultur, stilov in žanrov, izkušenj in idej, kar povzroči izničenje le-teh. Končni rezultat nam pokaže, da »resnice ni in je ne more biti« (Kos). Kljub vsemu ostajajo resnice nezdržljive, različne, med sabo enakovredne in nimajo kakšne skupne osnove, ki bi predstavljala višjo, vseveljavno resnico.

Številna besedila vodilnih postmodernistov se opirajo na tradicijo, ki sega v predromantiko, romantiko, novo romantiko, dekadenco in simbolizem; pa tudi starejši literarni modeli, kot so barok, renesansa, srednji vek ali orientalska književnost. Iz teh obdobjih prihajajo v postmodernistično pesništvo, pripovedništvo in dramatiko motivi, teme, oblike, zvrstne posebnosti in slogovni vzorci.

Za postmodernistično povzemanje takšnih tradicij je bistvena opustitev metafizične podlage, ki so jo ohranjali od predromantike do simbolizma. Tako lahko postmodernizem prevzema tudi takšna dela, ki so pozneje obveljala za trivialna, kot so grozljive, okultne, erotične, psevdozgodovinske, detektivske in pustolovske pripovedi. Tako pisec bralca zavaja z vznemirljivim dogajanjem in žanri, vendar je to le vaba, ki ga zaplete v naporno dešifriranje. To je tudi eden izmed načinov, da se znebi občutka zamude, saj je po njihovem mnenju vse že napisano. Fredrick Jameson je to ugotovil takole: »Žaradi nezmožnosti ustvarjanja lastnega sloga preostaja umetniku le še vračanje v preteklost, posnemanje mrtvih slogov...«².

Ob poeziji in dramatiki se v postmodernizmu kot daleč najmočnejša literarna vrsta uveljavlja pripovedna proza, kar potrjuje tudi številčnost avtorjev in besedil (s tem pa tudi obširnost in pogostost sistematičnih razlag teoretikov). Znotraj pripovedništva je mogoče ugotoviti močan delež romana, ob njem še novele, kratke zgodbe in celo črtice. Posebna značilnost te proze je, da se poleg literarne pripovedi pojavljajo polliterarne ali neliterarne zvrsti: esej, avtobiografija, zgodovinopisje, znanstvena razprava..., ki jih postmodernistični pisec vnaša v pripoved. Tudi žanr je zelo bogat, saj lahko govorimo o postmodernističnih zgodovinskih, ljubezenskih, detektivskih, pustolovskih, okultnih, grozljivih romanih in o povezavah med njimi (več

Postmodernizem v prozi

žanrskih vzorcev). Za postmodernističen roman je sploh značilna eklektična spojitev več tipov romana v novo žanrsko celoto.

V postmodernistični pripovedni prozi je navezava na romantično tradicijo razvidnejša, saj je iz tega mogoče razlagati besedila vidnejših postmodernističnih pisateljev (motivika, tematika, forma, slog, zvrstni obrazci).

Postmodernistično prozo lahko razdelimo v več skupin glede na delež, ki pripada metafikcijskim postopkom:

I. skupina: metafikcije skoraj ni in je zato blizu tradicionalnemu tipu romana (Süsskind: Parfum, Golobi; Robbe-Grillet: Djinn; Eco: Ime rože)

II. skupina: zmerna uporaba metafikcijskih prijemov (Fowles: Ženska francoskega poročnika, Mušica)

III. skupina: opazna povezava z metafikcijo (Vladimir Nabokov: Bledi ogenj; Calvin: Če neke zimske noči popotnik; Rupel: Levji delež; Blatnik: Plamenice in solze).

Novela in kratka zgodba zasedata v postmodernistični pripovedni prozi pomembno mesto, celo bolj pomembno kot roman pri nekaterih pripovednikih.

Z motivno-tematskega vidika je v postmodernistični srednjedolgi in krajši prozi lahko odkriti novele ali kratke zgodbe v tistem pomenu, v katerem jih je razumelo 19. stoletje, ampak tudi novo rabo starejših tradicionalnih zvrsti, kot so pripovedke, pravljice, parabole, legende, bajke (Borges, Calvin, Gradišnik). Manj razširjena, vendar za postmodernistično pripovedništvo ne manj pomembna je črtica, nagibajoča se pogosto k pesmi v prozi. Velika je njena raznovrstnost, prav tako zapletenost notranje forme. Prepletanje dokumentarnega in fiktivnega omogoča, da bralec začne sprejemati fiktivno pripoved kot prikrito dokumentarno in obratno; tudi v realnosti ni mogoče ločiti med neresnico in resnico.

Ameriška metafikcija

V ameriški metafikciji prevlada znanje nad izkustvom in obrtna spretnost nad imaginacijo. Literatura se osamosvoji; odvisna je le od same sebe in vse manj od tako imenovanega resničnega življenja. Razlika med resničnostjo in literaturo je ta, da literatura konstituira zgolj jezik in je zato svobodnejša, resnice pa v resnici ni!

Metafikcija hoče izbrisati meje med elitno in množično literaturo, saj še v večji meri kot modernizem uporablja kombinacijo različnih tehnik in postopkov. V mnogih metafikcijskih tekstih se pojavlja »motiv mise en abyme, zrcala, ki odseva prizorišče, na katerem se vidi samo odsevajoče zrcalo«.³

Naslednji napredek pri prehodu iz modernizma k metafikciji je nova tehnika palimpsesta, ki prevzema primat kolažu in montaži. Kolikor so za slednjo značilne jasno ohranjene in razvidne karakteristike avtorskih ele-

mentov, pri palimpsestnem prosevanju različnih plasti ni več mogoče reči, kaj je avtorsko in kaj prisvojeno. Osnova, na katero se nanaša sedanje metafikijsko besedilo, je drugo besedilo, ki pa je tako izbrisano, da ni razvidno, za kakšno vrsto teksta gre, čeprav proseva skozi drugotno besedilo. V literaturo vnašajo vsakdanje oblike komunikacije, časnikarski, pravniški, znanstveni jezik in historične sloge. Te postopke imenujemo tudi »nevidna« književnost.

Zaradi svoje kompleksne zgradbe zahteva ta literatura izobraženega in razgledanega bralca. Tako je za branje besedil, ki se nanašajo na druga besedila, potrebno ta druga besedila vsaj nekoliko poznati, saj je le tako mogoče dekodirati metafikijske tekste. Vsekakor je povsem na mestu vprašanje, kako ameriško metafikcijo sploh brati.

Andrej Blatnik⁴ nam podaja tele napotke:

- če pisanje izhaja iz pisanja, je tudi za branje najustreznejše, da izhaja iz branja (branje metafikcije je tem bolj ustrezno, čim bolj smo seznanjeni s predbesedili);
- avtor izhaja iz del, ki so dovolj uveljavljena v kulturi slehernika;
- ni bralčeve identifikacije z liki.

Pisci ameriške metafikcije prevzamejo osebe iz realnega življenja, vendar ne upoštevajo treh načel, ki so veljala prej:

- zgodovinska dejstva so vključena zgolj, če njihova vloga ne nasprotuje siceršnji vednosti o njihovih zgodovinskih vlogah;
- splošne poteze se ne smejo razlikovati od tistega, kar nam govori uradna zgodovina;
- logika in fizika literarnega sveta morata biti skladna z logiko in fiziko stvarnega sveta.

Metafikijski postopki še niso del postmodernizma in tako si ameriška metafikcija ne zagotavlja mesta med postmodernistično literaturo. Poleg tega pa ti postopki niso značilni za vsa dela metafikcije, tako da je oznaka lahko zavajajoča. Ameriška metafikcija je na prehodu iz poznega modernizma v postmodernizem: vidno je že brisanje razlik med umetnostjo in življenjem, visoko in nizko literaturo, med različnimi vrstami umetnosti... Pri nas sta praksa ameriške metafikcije Branko Gradišnik in Andrej Blatnik, v Evropi pa sta se ji najbolj približala še John Fowles in Alain Robbe-Grillet.

Osnovna atributa postmodernizma

V besedilu so prvine, oblike, vzorci, ki jih ne moremo povsem razumeti in razložiti, ne da bi si priklicali na pomoč tisto, kar smo že brali. Obstoje takih prvin postavlja pod vprašaj razmejenost od drugih besedil. Ta prvina besedilo tudi presega, prebija njegove meje, ga meša z drugimi izjavami, govoricami, besedili in konvencijami sloga, žanra, jezikovne zvrsti.... Zato je potrebno imeti enciklopedično in ne le slovarsko ter slovnično znanje.

Medbesedilnost⁵

Zatekamo se k medbesedilni dešifraciji pesmi oziroma dela. Ta je potrebna, saj drugače besedila ne moremo brati, ker:

I. ga ne razumemo dobro, ne da bi v interpretacijo pritegnili enciklopedično vednost o strukturah in prvinah, ki so PRENOSI, POSNETKI ali OPISI obstoječih besedilnih predlog.

Namen medbesedilnih povezav je, da prepoznamo tuje v besedilu, da nam vzbudi asociacije. V tem primeru, ko gre za prenos dobesednega citata ali segmenta, ki se sprevrže v nasprotno, nepričakovano, govorimo o prenosu. Kadar pa avtor izziva bralca v smislu »že videnega« oziroma »že prebranega« (spomin na neko določeno temo, npr. ljubezenska tema v sonetih), govorimo o posnetku.

II. z oživljanjem našega bralskega spomina, ki ga pesmi same prizivajo in usmerjajo, postavljamo gibljivejši smisel besedila v večje število soodnosov, s čimer dopolnjujemo in bogatimo naš bralski doživljanj.

Ločimo medbesedilne presupozicije (vednost je zahtevana, saj v nasprotnem primeru pesmi ne moremo razumeti) in implikacije (vednost nam prinaša informacijo, ki ni nujna za razumevanje, kljub vsemu pa nam analizo olajša).

Pluralizem resnic

Pluralizem resnic lahko predstavimo kot sveže, privlačno branje, pri katerem se odstrejo tančice. Hkrati se snop svetlobe, ki razkriva določeno resnico, osredotoči na že prebrano in poznano. Bralec zazna še eno resnico, vendar prva brez druge in obratno ni možna. Potrebno je poznati obe, da si kasneje ustvari svojo. Tak zapis se bere kot PALIMPSEST: ko bralec prebira zunanjo plast, se mu posredno predstavi tudi notranja.

Za tradicionalne smeri je značilna enost sveta, ki jo predstavlja ena sama resnica; modernizem je to resnico kot sistemsko mrežo, skozi katero dobiva resničnost v literaturi določen smisel, neovrgljivost, ukinit; postmodernizem na tem mestu uvaja pluralizem resnic, ki se med sabo izključujejo, spodbijajo – dejanske resnice ni.⁶

Postmoderna in postmodernizem
na Slovenskem

Pri nas sta se pojma postmoderna ter postmodernizem uveljavila nekoliko kasneje kot v splošnem v Ameriki in Evropi, in sicer takoj po letu 1980. Takrat so jima veliko pozornost (ki je bila večja kot pri predhodnih literarnih smereh) namenili v publicističnih in akademskih razpravah. Mlajši pisci so večinoma intelektualno zrasli ravno ob filozofih in pisateljih postmoderne, kar se vidi v razlikah med dvema generacijama.

Poleg tega se te letnice (1980-1994, torej 80. in 90. leta, ko je razmah te smeri največji) ujema z zgodovinskimi mejniki na Slovenskem, še posebno z velikimi družbenimi spremembami. Leta 1979 umre vodilni slovenski in jugoslovanski komunistični ideolog Edvard Kardelj, 1980 pa

še državni, partijski in vojaški voditelj Josip Broz-Tito. Ta leta zaznamujejo tudi ogromni prelomi v razmerjih med književnostjo in družbo, ki so posledica demokratizacije, narodno-državnega osamosvajanja in kapitalizacije. Razvoj postmodernizma na Slovenskem je bil pozen in ne zelo izrazit in se tudi ni razvil v dosledni obliki (podobno tudi prejšnje literarne smeri). Prve omembe segajo v pozná 70. leta, ko jih uporablja arhitektura kritika, postopoma pa se uveljavi tudi v literaturi, ko prične z delom mlada generacija. Kljub temu so nekateri kritiki iskali postmodernistične poteze v literaturi iz let 1975-80: v pesniški medbesedilnosti in priklicevanju svetega z modernističnimi postopki (Taufner), pa tudi v borgesovskih temah in tematiki ter metafizijskih postopkih v kratki prozi (Gradišnik). Vendar pa je dobil nekatere posebne značilnosti: velik delež pripada liriki, kar je pogojeno z veliko težnjo po pesnjenju v vseh literarnih obdobjih. Prav tako je nadpovprečen obseg dramatike, pripovedništvo pa je manj reprezentativno. V njem samem je roman zelo slabo zastopan, prevladujejo srednje dolga in kratka proza (Jančar, Gradišnik, Blatnik, Bratož...).

Razvojna posebnost slovenskega postmodernizma je tudi ta, da je potekal prek dveh zaporednih generacij:

I. generacija: proti koncu sedemdesetih let (ideološke, politične, moralne sestavine kot posledica razgibanega socialnopolitičnega dogajanja – Jančar, Rupel, Gradišnik) in

II. generacija: sredi osemdesetih let (bolj kozmopolitska, ideološko nevtralna: s stališča evropskega in ameriškega postmodernizma čistejša in doslednejša različica nove literarne smeri).

OPOMBE

1. TOMO VIRK, POSTMODERNA IN »MLADA SLOVENSKA PROZA«, ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR: MARIBOR 1991.
2. JANKO KOS, NA POTI V POSTMODERNO. LITERARNO-UMETNIŠKO DRUŠTVO LITERATURA: LJUBLJANA 1995.
3. ALEŠ DEBELJAK, POSTMODERNA SFINGA. ZALOŽBA WIESER: CELOVEC-SALZBURG 1989.
4. ANDREJ BLATNIK, LABIRINTI IZ PAPIRJA (ŠTOPARSKI VODNIK PO AMERIŠKI METAFIZIKI IN NJENI OKOLICI). NOVI PRISTOPI: LJUBLJANA 1994.
5. MARKO JUVAN, UVOD V MEDBESEDILNO BRANJE (PESMI), RAZPRAVE IN ČLANKI JEZIK IN SLOVSTVO.
6. ROMANA KOKOŠAR, POSTMODERNA IN POSTMODERNIZEM. KNJIŽEVNOST V 4. LETNIKU SREDNJE ŠOLE, PRIROČNIK ZA UČITELJE; ZAVOD RS ZA ŠOLSTVO, LJUBLJANA 1996.

ESEJ POSTMODERNA IN POSTMODERNIZEM JE POVZETEK PRVEGA DELA RAZISKOVALNE NALOGE POSTMODERNIZEM V ROMANU ANDREJA BLATNIKA PLAMENICE IN SOLZE, KI JO JE AVTOR DAMJUAN MAKUČ NAPISAL POD MENTORSTVOM PROF. SLOVENSKEGA JEZIKA ROMANE KOKOŠAR KOT DIJAK GIMNAZIJE JURIIJA VEGE IDRJA.

KSENIJA ŠABEC

Mit o sodobni Evropi

I. DEL.: POSVEČENA TROJICA EVROPSKEGA MITA

Novoveška znanost, kapitalistični način produkcije in demokracija kot 'posvečena trojica' evropskega mita

V eseju sledim tezi o obstoju empirično sicer težko dokazljive zveze med (mitološkim) posilstvom feničanske princese Evrope in iz tega posilstva izhajajočim občutkom ogroženosti geografske, od 15. stoletja naprej tudi simbolne, duhovne Evrope kot naslednice krščanske družbe. S približevanjem konca tisočletja namreč Evropa¹ kot prostor napredka, uspeha in pravičnosti sama vse bolj postaja mit, kar je najboljše ujel Steiner z besedami: »Devica v ustanovitvenem mitu nosi masko strašne magije; blagi bik je postal krvoločni minotaver« (Steiner 1994: 9).

Evropski mit Občutek ogroženosti Evrope je bil in je še vedno, po mojem mnenju, povod in porok etno- oz. evrocentričnega odnosa do drugih neevropskih narodov in do sveta samega. Iz žrtve sile je bila porojena vršilka, ali bolje – vršilec, zlorabe drugih in drugačnih. Zavedam se Mastnakovih besed, ko pravi, da je sodobna zgodovina skorajda ogorčeno zavračala možnost videti v antičnem mitu o posilstvu Evrope lastnosti »naše celine« (prim. Mastnak 1996: 12). Podobnega mnenja je tudi Steiner, ki meni, da se je Evropa »na vse kriplje« branila soočenja s »silno evropsko odgovornostjo« za preteklost (prim. Steiner 1994: 10). Pa vendarle. Spričo (novih) dognanj bom zgoraj omenjeno trditev natančneje razdelala in na osnovi dostopnih virov tudi skušala potrditi.

Največ tveganja seveda pomeni primerjava dveh obdobij, antike in 20. stoletja, kjer gre poleg velikega časovnega razmika še za mitološko zgodbo na eni in 'realnim' dogajanjem na drugi strani. A kar naj bi bilo tu realno, se kot tako umu vendarle izmika. Žrtve in druge posledice evropskega posiljevanja so še kako resnične, ideja, misel, gibalna sila ali prvo gibalno takega ravnanja pa se upira vsakemu, še tako logičnemu premisleku. Res bi bilo

¹ MED POJMOMA EVROPA IN EVROPSKA UNIJA SEVEDA OBSTAJA RAZLIKA. MEDTEM KO JE PRVA GEOGRAFSKO-ZGODOVINSKO-KULTURNOSTNI POJEM, PA DRUGA POMENI ZLASTI POLITIČNO-GOSPODARSKI KONCEPT. V NADALJEVANJU SE TE DELITVE, KLJUB ZAVEDANJU ZGORAJ OMENJENE RAZLIKE, NE BOM DOSLEDNO POSLUŽEVALA, KER JE IZRAZ 'EVROPA' TUDI ŽE UVELJAVLJEN KOT PRISPODOBA, ČE ŽE NE SINONIM KONCEPTA ZDRUŽENE EVROPE.

nepravilno trditi, da so miti (tudi Evropin) kot nalašč ustvarjeni za čas, v katerem živimo. Vendar pa niso last zgolj antike. »Po svojem ustroju«, pravi Grant, »pripadajo sicer davno minulim časom, njihova vsebina pa je še dandanašnji veljavna in obstojna« (Grant 1968: 6).

Samo v zakladnici evropske politične, literarne, umetnostne in človeške tradicije nasploh obstaja vrsta metafor in zgodb iz grških mitov: Prometejev mit, Orfejev mit, pa Antigona, Ojdip, Odisej, Kasandra in drugi. Podobno tudi Evropa, ki zaživi z mitom o »erotični lakoti in zapeljevanju«, kot pravi Steiner. In če na omenjenih likih iz grške mitologije gradijo (vsaj nekatere) sodobne znanstvene discipline, potem ne vidim nikakršnega zadržka, da ne bi česa podobnega, sicer manj optimističnega, naredili tudi iz mita o Evropi. Ta drzna izpeljava je sicer lahko pretresljivejša, grotesknejša, a cilj dejansko ne sme posvečevati sredstev. Tudi če je cilj tisti, ki ni zaželen.

V antičnem mitu o princesi Evropi ne gre iskati le (simbolnega) izvora lastnosti Evrope, pač pa tudi vzporednico nekemu drugemu mitu. Mitu o današnji Evropi kot edinem možnem okolju prihodnjega življenja evropskih narodov. Med tema dvema mitoma obstaja, poleg te, da je v antiki Evropa žrtev, 'danes' pa so žrtve Neevropejci in 'netipični' Evropejci, vsaj ena bistvenejša razlika. Če je današnja (združena) Evropa mit – za katerega je značilno krožno gibanje; nasprotnost pojmu logosa; neka sebi lastna (čeprav goethejevsko stalno izmuzljiva) resnica in notranja nekoherentnost in neargumentiranost – pa temu mitu vendarle nekaj manjka. Manjka mu sveto. Tisto sveto, o katerem govori Uršič kot manku novoveško-razsvetljenskega mita. Kajti bistvo Zahoda je po Uršiču prav izguba svetega, ta »božja drama« (Uršič 1986: 916).

Tudi Steiner je daleč od svetega, ko opisuje 'zavest Evrope': »Evropska psiha se dozdevno najbolj učinkovito izrazi v pripovedi o erotični lakoti in praksi zapeljevanja, ki sta tako brezmejni, da se zadovoljitev ne more ublažiti drugače kakor v uničenju, v tej meduzini glavi ničnosti (nihilizma), ki očitno postaja za zahodnjake vse odločilnejša« (Steiner 1994: 9). A če smo na poti v uničenje, potem obstaja tudi pot, ki vodi stran od tam. Vprašanje je, kdo in kdaj skrene prvi.

Na hebrejsko-grško-latinsko-krščanski osnovi je Evropa ustvarila neko svojo, v sebi raznoliko kulturo, ki je zlasti od 18. stoletja naprej zaznamovana kot humanistično razsvetljenska, oprta na človeški (raz)um in dvom v vsakega in v vse, samo v lasten dvom ne. V tej racionalnosti in ustvarjalnosti individualnega človeškega (raz)uma seveda lahko in moramo videti, kot pravi Cristin, »milino Evrope« (Cristin 1996: 221). Vendar pa bi bili nepošteni, če tega 'evropskega kovanca' ne bi obrnili tudi na drugo stran. V 19., izraziteje pa v 20. stoletju izide prav iz humanističnih idej radikalni individualizem, ki pa se od teh idej kmalu loči. Takšna obstojnost

Racionalistična znanost in demokracija kot središči evropskega mita oz. kot civilna religija

individualistične logike nas seveda ne sme presenetiti, saj je šla z roko v roki tedaj in še danes glavnega kapitalističnega produkcijskega načina, nanj navezujočo znanstveno paradigmo in (ne vedno) demokratični družbeni red. »To naj bi bile vrednote in vrednosti, nadrejene vrednotam in vrednostim vsake druge civilizacije. To je mit, ki ga Evropa goji o sami sebi«, pravi Morin (1989: 57).

Humanizem, ki je v svoji osnovi deloval proti vsakemu mitu in religiji, s časom ustvari svoj lasten mit. Mit človeške vseobčnosti, nadnaravnosti, ki pa ostane svojim vernikom prikrit z videzom laičnosti. In v tem je slepa pega razsvetljenske znanstvene zaverovanosti v človeški um. Da odreka obstoj mitov in religij z razglašanjem le-teh za zablode.

Held meni, da sta se predvsem dva evropska kulturna pojava razširila čez cel svet: novoveška znanost skupaj s tehniko in demokracija. Ker sta obe v 20. stoletju prinesli napredek skupaj s precejšnjim tveganjem (uničevanje okolja, totalitarizmi...), je danes, bolj kot kdaj koli prej, treba obe kategoriji ponovno premisliti (prim. Held 1996: 247-248).

Znanost kot nosilka
moderna mita

Začetek znanstvenega in kasneje tehničnega raziskovanja in načina življenja lahko iščemo v času razsvetljenstva 18. stoletja. Kmalu tudi pride do ločitve naravoslovnih znanstvenih disciplin od humanistično-družboslovnih. S tem se znanost dejansko osamosvoji od filozofije in se začne navezovati na tehniko. Kot taka pa dobi svoje pomembno mesto v takrat že uveljavljenem kapitalističnem gospodarstvu. Novoveška znanost se je v večji meri opirala na racionalistični človeški um, ki je vse bolj pridobival na svoji pobožanostnosti. V tem svojem razvoju je (pozitivistična) znanost bistveno pripomogla k napredku, odkriti so bili številni izumi, človek se je razbremenjeval nekaterih težkih fizičnih pa tudi psihičnih del, iznajdenih je bilo veliko novih zdravil. Na enostransko kritiko racionalne misli ne prisegam. A misel na 'vse dobro' je tudi tu zavajajoča. Danes je to že mogoče z gotovostjo reči. Do kritike znanosti je sicer res prihajalo že v času njenega vzpona (romantika, eksistencializem...), vendar pa je teror uma prevladal. Tudi obe svetovni vojni še nista bili zadosten dokaz zmotnosti slednjega. Človekova odtujenost, anonimni birokratizem, profit za vsako ceno, duhovni razkroj, onesnaževanje narave so dovolj očitne priče znanstvene zaslepljenosti. Ruggenini pravi, da se človek ne prepozna več v tistem svetu, ki ga je znanost naredila izmerljivega in zreduciranega na kvantitativne aspekte, saj je vse ena sama izmerljiva količina (prim. Ruggenini 1996: 155).

Rešitev bi bila v ohranitvi človekovega nadzora nad kritičnim umom, medtem ko je ta dejansko zagospodoval človeku. V besedi 'um' se tako nahaja tisto »najboljše in najslabše evropske kulture« (Morin 1989: 81). Zato bi bil premislek o znanosti in njenem razmerju tako s tehniko kot s filozofijo v današnjem času umesten, kajti čisti umski človek je abstrakcija. »Takega človeka«, kot meni Eliade, »dejansko ni nikjer« (Eliade 1986: 906).

Evropska intelektualna misel nas je daleč pripeljala, lahko pa nas pahne tudi čez rob. Naš um nam je lahko pri tem v veliko pomoč. Čeravno je nujen, pa ni edini pogoj uspešne rešitve krize, v kateri se je svet pred 21. stoletjem znašel. Samo pritrdim lahko Derridi, ko pravi: »Misel, da smo evropski intelektualci, nam je lahko všeč, ne da bi to hoteli biti od glave do pet« (Derrida 1994: 168).

Mastnak postavi demokracijo kot »zapadek političnih vrednot« v samo jedro evropskega mita. S tem poudarkom, da sama demokracija ni mit, pač pa »fundamentalistična religija postfundnacionalističnega obdobja«, ki je absolutistična, čeprav relativizira vse okrog sebe. Je religija brez svetega. Sveto ji je samo njeno lastno gospostvo, zavoljo katerega uničuje vse, kar ga ogroža. »Je religija ubitega in sekulariziranega Boga, torej religija brez Boga, a zato nič manj religija. V njej se imajo za bogove vsi, ki prisegajo nanjo ter sodelujejo ali si želijo sodelovati pri njenem obredju. Je civilna religija«, dokazuje Mastnak (1996: 14). Demokracija je tako postala »novi evangelij«, zgodovinsko gledano – tako Mastnak – brezbožno krščanstvo. Tudi Morin, čeprav nekoliko optimističnejši, svari pred evropskim mitom, izvirajočim iz demokracije: »Demokracija ne sme postati mit, ki bi, kot je to delal komunizem, uravnaval vse človeške probleme, zagotavljal individualno in kolektivno srečo in garantiral družbeno rešitev« (Morin 1989: 166).

Demokracija kot vera
sekulariziranega sveta²

Ne samo znanost, pač pa tudi demokracija, ta verjetno največkrat izgovorjena beseda, ko je govor o pravičnosti, strpnosti in pluralnosti, predstavlja tisto najboljše in najslabše, kar je pognalo na 'evropskih' tleh. »Iz Evrope in njenega judovsko-helenistično-rimskega vira se je rodilo veliko človeških podvigov. Toda kar se je zgodilo v našem stoletju, je maščevanje nečlovečnega«, pravi Steiner (1994: 9). Demokracija, ki naj bi bila evropska 'svetnica', je seveda prvič udejanjena na atenski agori v 5. st. pr. n. št. Evropa jo je sprejela relativno pozno, a tudi to ne vedno in povsod. Zlasti do sveta zunaj sebe se je večkrat obnašala nedemokratično, kot da bi poskušala demokracijo definirati per negationem. Danes, v času »demokratične svete vojne«, kot meni Mastnak, je tudi ta pojem postal vprašljiv. Tako kot novoveška znanost bi bila tudi ideja demokracije potrebna treznejšega premisleka.

Pomanjkljivosti povezovanja Evrope na zgolj ekonomskih (kapitalističnih) temeljih

Nobenega dvoma ni, da je pri združevanju (ne vseh) evropskih narodov v eno samo naddržavo ali v združene države Evrope en in edini interes gospodarstvo, ki naj bi postalo močnejše in vplivnejše. Obstaja vrsta dokazov, da je gospodarstvo (pa ne samo to) evropskih držav danes že v

² BESEDNA ZVEZA JE MASTNAKOVA 1994: 43.

zaostanku za ostalimi svetovnimi ekonomijami³. To pa pomeni ustvarjanje in zapiranje v svoj lasten trg. Alkalaj piše: »Ker sodobne tehnologije, ki jih v EU očitno ne obvladujejo, vedno bolj prodirajo v vse industrijske in storitvene panoge, bo EU v 21. stoletju vse teže tekmovala na globalnem trgu in bo zato vse bolj strogo zapirala svoj trg« (Alkalaj 1997: 32).

Ni moj namen analizirati probleme, s katerimi se Evropska unija (EU) danes srečuje. Želim le poudariti, da vseobsegajoče in v sebe zaverovano združeno evropsko gospodarstvo, ki je verjetno danes edina alternativa držav na tem delu celine, ne pomeni samo blišča in rešitve vseh problemov, niti ekonomskih⁴. Da obstaja veliko nesoglasij in nejasnosti že glede skupnega evropskega gospodarstva, najlepše dokazuje Mencingerjeva izjava, ki pravi: »Kako naj se Evropa odloči za skupni monetarni trg, če se pa še za to ne more odločiti, kakšne vtičnice uporabljati v združeni Evropi« (Mencinger 1997b). Seveda pa združevanje na (predvsem) ekonomski osnovi pomeni zlasti nastanek novih (negospodarskih) težav. Tistih novih, ki bi lahko bile bednejše od problema stabilnosti cen, enotne denarne valute in ravni zlatih rezerv. Mencinger ima verjetno prav, ko pravi, da skupni trg ne more rešiti političnih problemov in kratkoročno usmerjenih težnj politikov (prim. Mencinger 1997b). Predvsem naj bi skupno gospodarstvo presseglo politične in kulturnostne razlike, ki pa se jih države-nacije še vedno oklepajo in jih celo krepijo⁵. Prav v času postrazpada večnacionalnih držav, kot so bile Sovjetska zveza, Jugoslavija in Češkoslovaška (upoštevajoč, da je šlo pri teh za dejansko nedemokratske države), bi bil razmislek vsekakor dobrodošel. Podobno primerjavo naredi tudi Mencinger. Pravi: »Med bodočimi članicami EMU ni nič manj nezaupanja, kot ga je bilo med nekdanjimi jugoslovanskimi republikami, skupnih evropskih vrednot ni nič več kot nekdanjega bratstva i jedinstva, Sicilijanec ni nič bolj podoben Švedu, kot je Makedonec Slovincu« (Mencinger 1997a: 29).

3 MIŠO ALKALAJ DOKAZUJE, DA BO V 21. STOLETJU ZDRUŽENA EVROPA ŽE NEPOVRATNO ZAOSTALA ZA TEHNOLOŠKIM RAZVOJEM ZDA IN PACIFIŠKEGA BAZENA, KAR SEVEDA POMENI TUDI GOSPODARSKI ZAOSTANEK. ZNANSTVENO IN TEHNOLOŠKO ZAOSTAJANJE EVROPSKE UNIJE PA NAJ BI BILO OČITNO ŽE VSAJ ZADNJIH TRIDESET LET, IN TO V DANES NAJPOMEMBNEJŠIH INDUSTRIJSKIH PANOGAH, KOT SO: ELEKTRONIKA, RAČUNALNIŠTVO IN TELEKOMUNIKACIJE (PRIM. ALKALAJ 1997B: 32). ENAKEGA MENENJA JE TUDI MASTNAK, KO PRAVI, DA EVROPA EKONOMSKO SLABI, KAR NAJ BI POVZROČALO NJENO ODRIVANJE NA OBROBJE, S TEM KO SE TEŽIŠČE SVETOVNEGA GOSPODARSTVA SELI V PACIFIŠKI OCEAN. POSLEDICE IZGUBE POLOŽAJA EKONOMSKE VELESILE PA SO VIDNE TUDI V POLITIKI. MASTNAK NAMREČ PRAVI, DA JE EVROPA TUDI POLITIČNO V ZATONU, SAJ NI SPOSOBNA IZVAJATI NIKAKRŠNE POLITIKE VEČ (MASTNAK V PRIM. PEČOVNIK ALAJBEGOVIČ, ZAVRTANIK 1994: 61).

4 V ZADNJIH 25 LETIH NAJ BI SE, NA PRIMER PROIZVODNJA V FRANCIJI POVEČALA ZA 70%, HKRATI PA NAJ BI ŠTEVILO BREZPOSELNIH SEDEMKRAT NARASLO. PRI TEM IMA SAMO 5% BOGATIH FRANCOZOV V SVOJIH ROKAH KAR 40% CELOTNEGA PREMOŽENJA, 50% REVNIH LJUDI PA VSEGA SKUPAJ LE 8%. 10 MILIJONOV FRANCOZOV IN 57 MILIJONOV ZAHODNIH EVROPEJCEV NAJ BI ŽIVELO POD PRAGOM REVŠČINE (PRIM. 'FATALIST' 1998: 37).

5 ROVAN DOKAZUJE, DA SO PRED 1. SVETOVNO VOJNO ZADOŠČALE ŽE ŠTIRI BARVE ZA PONAŽORITEV TERITORIALNIH VLADAVIN, PO VOJNI SE JE ŠTEVILO SUVERENIH DRŽAV NA OBMOČJU EVROPE POČETVERILO, PO RAZPADU SOVJETSKE ZVEZE IN JUGOSLAVIJE TER ČEŠKOSLOVAŠKE PA POSEDMERILO V PRIMERJAVI S STANJEM L. 1914 (PRIM. ROVAN 1992: 140).

Ne želim *a priori* nasprotovati združevanju Evrope, o katerem pravijo, da ni bilo še nobeno evropsko združevanje tako idej in vsake refleksije prazno kot prav današnje (prim. Mastnak, Šumič-Riha 1993: 7). Kakor tudi ne pristajam na njeno samoumevno združevanje, ki naj bi bilo edino smotno samo zato, ker naj bi današnji čas že dorasel določeni stopnji razvoja in ker gospodarstvo teži po preseganju nacionalnih razlik. Finkielkrant postavlja skorajda retorična vprašanja, ko sprašuje, če bo od Evrope sploh ostalo še kaj drugega razen »velikanskega ekonomskega mastodonta«, ki naj bi konkuriral z japonskim in ameriškim, in ali bo Evropa sploh še poznala kakšna druga merila razen nacionalnega ali evropskega bruto proizvoda (prim. Finkielkrant v Skrušny 1992: 969).

Opažam, da (vsaj) v zadnjem času skoraj vse, kar človek razume in ima za dobro, nosi oznako evro. Čeprav ni jasno, kaj naj bi ta evro pravzaprav pomenil. Nekoliko poglobljenejši premislek me je privedel do zaključka, da je le malo stvari, ki bi jih lahko dosledno poimenovali evropske. Če nekoliko ironično spregledam skupni 'evrodinar', za katerega pa Mencinger tako ali tako upa, da ga ne bo, pa ne zato, ker bi nasprotoval Evropi, ampak bolj zato, ker je zanjo. »Zdi se namreč, da bo Evropska denarna unija dokončno uničila evropsko idejo – če je ne bo prej uspelo uničiti bruseljskim evrobirokratom«, še pravi Mencinger (1997a: 29).

Tisto, kar vidim in za kar se zavzemam kot 'tipično evropsko', bi z Morinovimi besedami označila kot »organizirajočo anarhijo«, ki ni nikoli obstajala kot Organizacija, nadrejena svojim komponentam (prim. Morin 1989: 52). In v tej anarhiji vidim množico pannacionalnih (germanskih, romanskih, slovanskih...), nacionalnih, regionalnih, lokalnih in provincialnih kultur, jezikov in zgodovinskih spominov, ki bi jih lahko označila kot evropske s predpostavko, da kljub enotni oznaki med njimi vendarle obstaja občutek tujosti⁶. Vse preveč se namreč posplošuje zgodovino evropskih narodov kot eno in enotno, poudarja se nekakšna skupna usoda ljudi tega dela sveta in vnaprej začrtana zavest o končni enotnosti Evrope (kljub vse glasnejšim provincializmom in regionalizmom, npr. v Bretoniji, Alzaciji, na Korziki, v Flandriji, Valoniji, na Škotskem, med Katalonci in Baski...). Pri tej evropski usodi gre za že ustaljen vzorec pisanja zgodovine na novo in 'po izbiri'. Vsaka generacija seveda ima svoj pogled na zgodovino, odvisno od trenutka, v katerem se ozira nazaj. Vendar pa je bistveno pri tem ohraniti določeno distanco in kar se da nepristransko oceniti dejanske skupne točke posameznih narodov oziroma nacij. Tudi med evropskimi so, a jih ne gre precenjevati. Homogenizacije in hegemonije – pa najsi bosta ti v

6 VOGTOVA OPOZARJA NA PROBLEM TUJOSTI ZNOTRAJ RAZLIČNIH EVROPSKIH KULTURNOSTNIH STIKOV NA NAVIDEZ ZELO PREPROSTEM PRIMERU: UŽIVANJE HRANE IN PITJA NA SKUPNIH VOJAŠKIH VAJAH NATA. TU JE NAMREČ PRIHAJALO DO TEŽAV ZARADI RAZLIČNIH JEDILNIH NAVAD NEMCEV IN FRANCOZOV. VOGTOVA PIŠE: »FRANCOSKI UDELEŽENCI SO PRIČAKOVALI IZDATNO HRANO Z OBVEZNIH VINOM IN NATANKO SPOŠTOVANIM SEDEŽNIM REDOM, TO PA JE PRESEGALO RAVEN NORMALNEGA OBROKA NEMŠKIH VOJAKOV IN POVZROČALO USKLAJEVALNE TEŽAVE« (VOGT 1991: 1545).

obliki ideologije, birokratiziranosti ali tehnicizma – kot »buldožerja, ki ruši mnogovrstne kulturne in politične posebnosti«, kot pravi Morin, je bilo v zgodovini evropskih narodov že dosti (prim. Morin 1989: 135). Če je več kot očitno in večkrat v zgodovini že potrjeno, da je ena izmed glavnih skupnih potez tega dela sveta antagonizem in nasprotstvo, potem tega ne gre ignorirati. Tudi pri Weaverju zasledim podobno misel, ko pravi, da je Evropa »veliko manjši logični konstrukt, kot si ga kateri koli mlajši varnostni ekspert ali politični strokovnjak lahko zamisli. Brezhibno evropsko arhitekturo si je lahko zamisliti. Vendar je politika drugačna. Sestava vzajemnih projektov, od katerih vsak vsebuje svojo lastno 'Evropo', je pravzaprav alogična Evropa, v kateri živimo« (Weaver v Wilson, Dussen 1993: 192). Mastnak je podobnega mnenja. Meni namreč, da nihče od evropskih politikov (pa tudi intelektualcev), ko je govor o združevanju Evrope, ne razmišlja veliko. »Vse, na kar se (združevanje) sklicuje, je občutek kulturne superiornosti, nekakšen uglajen rasizem. Tu je sklicevanje na zgodovino po eni strani nepotrebno, po drugi pa bi bilo tudi zelo neprijetno«, pravi Mastnak (Mastnak v Pečovnik Alajbegovič, Zavrtanik 1994: 61). Prav tako razmišlja tudi Lübbe, ko uporabi Heglovo misel, da »česar niso razumeli, tudi ne more nastati«. To argumentira s trditvijo, da koncept EU, ki naj bi prerasel tudi v evropsko ustavo, še vedno spremljajo nesporazumi med njegovimi 'arhitekti', kar pa utegne imeti hude posledice (prim. Lübbe 1996: 138). V prid argumentu, da se pri današnjem (ekonomskem) združevanju Evrope pravzaprav ne ve točno, kaj naj se združi in kaj ne, navajam še Pocockovo izjavo, da je Evropa produkt sovpadanja različnih zgodovín, ne pa »naprava za odstranitev teh zgodovín v smislu postmodernističnega talilnega lonca« (Pocock 1993: 153).

Glavni problem torej vidim v razmišljanju, v katerem združena Evropa nastopa kot neka brezzgodovinska, samoumevna in edino k napredku stremeča vrednota, da bi se s tem pozabilo večstoletno evropsko gospostvo nad neevropskim svetom in da bi se ljudje s tega dela sveta končno (zmotno) pretirano ozavedli svoje evropske identitete, da bi se torej pojmovali za Evropejce, tako kot s(m)o se (nekoč) pojmovali za kristjane. Pretirano poudarjena evropska identiteta pa ne pomeni samo zamolčanje lastne nacionalne zavesti⁷, ki je v zgodovini pogosto trpela zaradi nadvlade druge, močnejše, a prav tako evropske, ampak tudi brezkompromisno priseganje na »logiko uspeha za vsako ceno in sočasne slepote za vse, kar je izven neposrednega interesa« (Debeljak 1992: 85).

⁷ MASTNAK IMA DANAŠNJE DOGAJANJE OKROG ZDRUŽEVANJA EVROPE ZA DEMONTAŽO NACIONALNE DRŽAVE. GOVORI O T. I. ANTINACIONALIZMU OZ. ANTIETATIZMU KOT GIBANI, POLITIK IN IDEOLOGIJ, USMERJENIH PROTI DRŽAVI, KI NAJ BI ZDRUŽEVAL DO SEDAJ NASPROTNI IDEOLOGIJ LIBERALIZMA IN FAŠIZMA. EVROPSKO ZDRUŽEVANJE POMENI ZANJ OBLIKOVANJE NEKE ABSOLUTNE CIVILNE DRUŽBE, KI PA NIMA SEBI NADREJENE MOČI (TAKO KOT DRŽAVA), KI BI LAHKO KROTILA V VSAKI DRUŽBI NUJNO OBSTOJEČE DESTRUKTIVNE SILE. ZATO VIDI MASTNAK PRIHODNOST EVROPE KOT »APOKALIPTIČNI ČRNI SCIENCE FICTION« (MASTNAK V PEČOVNIK ALAJBEGOVIČ, ZAVRTANIK 1994: 61).

- ALKALAJ, MIŠO (1997): SLOVENIJA IN EU (2): KOT DA BI BILA NA TEM PLANETU SAMO EU. SOBOTNA PRILOGA DELA, 14.6.97, STR. 32.
- CRISTIN, RENATO (1996): EVROPA: FENOMENOLOGIJA IN RAZLOGI ZA INTERKULTURALNOST. PHAINOMENA, 17-18, 5, STR. 219-232.
- DEBELJAK, ALEŠ (1992): PISMA IZ TUJINE. ZALOŽBA MIHELAČ, LJUBLJANA.
- DERRIDA, JACQUES (1994): DRUGI RT: SPOMINI, ODGOVORI IN ODGOVORNOSTI. ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI, DOMIŠLJIBO IN NOVO ANTHROPOLOGIJO, 170-171, 22, STR. 155-168.
- ELIADÉ, MIRCEA (1986): SVETO IN PROFANO V MODERNEM SVETU. NOVA REVUJA, 50-51, 5, STR. 904-908.
- GRANT, MICHAEL (1968): MITI STARIH GRKOV IN RIMLJANOV. DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE, LJUBLJANA.
- HELD, KLAUS (1996): RAZKRITJE SVETA KOT IZVOR EVROPE – RAZMIŠLJANJE S HERAKLITOM. PHAINOMENA, 17-18, 5, STR. 247-261.
- LÛBBÉ, HERMAN (1996): DELJENA SUVERENOST. NOVA REVUJA, 168, 15, STR. 138-143.
- MASTNAK, TOMAŽ (1996): MIT EVROPE IN RELIGIJA DEMOKRACIJE. DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE, 21, 12, STR. 11-19.
- MASTNAK, TOMAŽ; ŠUMIČ-RIHA, JELICA (1993): QUESTIONING EUROPE. FILOZOFSKI VESTNIK, 2, STR. 7-11.
- MENCINGER, JOŽE (1997A): EVRODINAR. MLADINA, 24, 17.6.97, STR. 29.
- MENCINGER, JOŽE (1997B): PASTI GLOBALIZACIJE. OMIZJE TV SLOVENIJA, 1. PROGRAM, 4.9.97.
- MORIN, EDGAR (1989): KAKO MISLITI EUROPU. SVJETLOST, SARAJEVO.
- PEČOVNIK ALAJBEGOVIČ, ZEMIRA; ZAVRTANIK, ROK (1994): PRIHODNOST EVROPE JE APOKALIPTIČNA. MZIN, 28-29, 4, STR. 59-61.
- POCOCK, J. G. A. (1993): 'VOUS AUTRES EUROPEENS' - OR INVENTING EUROPE. FILOZOFSKI VESTNIK, 2, STR. 141-158.
- RUGGENINI, MARIO (1996): EVROPSKI NIHILIZEM IN USODA SUBJEKTA. PHAINOMENA, 17-18, 5, STR. 153-169.
- SKRUŠNY, JAROSLAV (1992): EVROPA MED HOMERJEM IN HARLEKINOM (INTERVIJU Z ALAINOM FINKIELKRANTOM). NOVA REVUJA, 125, 11, STR. 963-971.
- STEINER, GEORG (1994): MIT O EVROPI: EVROPA SE PRIČENJA V DVOUMNI MAGIJI. CELOVŠKI ZVON, 45, 12, STR. 32-40.
- URŠIČ, MARKO (1986): SVETO IN ČAS V ZAHODNI IN VZHODNI FILOZOFSKO-MISTIČNI TRADICIJI. NOVA REVUJA, 50-51, 5, STR. 916-927.
- WILSON, KEVIN; VAN DER DUSSEN, JAN (1993): THE HISTORY OF THE IDEA OF EUROPE. THE OPEN UNIVERSITY, LONDON.

FOTOGRAFOVA TOŽBA. Dovolite mi, da se vam malo potožim. Vsak moj nov cikel večina kritikov skritizira, pri čemer jim iz ozadja prišepetavajo fotografske veličine. Vedno kaj najdejo in kot klopi ne izpustijo. Nekako po dvajsetih letih pride do preobrata, ko prej zaničevano temo pričnejo vsi hvaliti. Kaj hočem? Boljše po dveh desetletjih kot po smrti! Najbolj domiselno pa je, da stare cikle hvalijo bolj zato, da kar se da učinkovito skritizirajo najnovejšega.

Ko sem na prelomu sedemdesetih v osemdeseta leta fotografiral notranjščine zapuščenih hiš, je bil najhujši greh uporaba bliskavice. Nisem si mogel pomagati! Bogate strukture in naplavine življenja predstavljajoči predmeti so me tako privlačili, da sem v protisvetlobi sežgana okna in smolnatočrne silhuete prepustil drugim.

Ob prehodu osemdesetih v devetdeseta leta so mi zamerili, ker nisem bil svečenik čiste fotografije, ampak sem kaj malega tudi insceniral. Največja takratna napaka pa je bila, da sem se omejil samo na barvno tehniko. Barve so ja rezervirane za slikarstvo, so me karali.

Sedaj ob trkanju tretjega tisočletja mi očitajo, da vodim v zapuščene kmečke hiše mestna dekleta. Povrhu vsega so moje nagice jasno izrisane, morale pa bi biti nekakšen zabrisan spomin. Seveda me jezi, ker drugi lahko gradijo na šoku in nesmislu, od mene pa zahtevajo razumske utemeljitve. Je že tako, če si z obrobja, te ne pokopljejo fotografska, ampak etnografska pravila. Treba se bo preseliti v Ljubljano ali Pariz. Kot da ne bi bilo vsega dovolj, so lansko leto dvakrat natisnili ugotovitev, da neprofesionalni fotografi, med katerimi smo bili posebej omenjeni zdravniki, ne delamo dobrih posnetkov, ker ob fotografiranju ne uživamo. Vse kaže, da bo potrebno pustiti dobro plačano službo in na sejmih s fotografskih aparatom nadlegovati mimoidoče.

Vedno bolj se mi vsiljuje misel, da se mi tudi v dvoedinosti treh ničel ne obeta nič dobrega. Slutim, da bo moj prihodnji cikel slabo sprejet, ker pred fotografiranjem vedno s čopičem očistim objektiv. Ali pa bo skritiziran zato, ker pri umivanju zob ne uporabljam zobne paste. Nič ne bo pomagal zagovor, da kot zobozdravnik že vem, kaj počnem. Rekli bodo, da prav zato, ker sem stomatolog, ne smem slabo vplivati na fotografsko občinstvo. Mi je pač usojeno, da bom vedno fotografiral samo zase in morda za sorodne duše.

Pričujočo tožbo pošiljam tistim, ki so ji botrovali. Prejemnikom dovoljujem, da z njo počnejo, kar hočejo. Lahko jo tudi objavijo. Sam še ne vem, kaj bom z njo. Moral pa sem jo napisati!

V Novi Gorici, 13.3.1999

OD FRANJE DO REŠEVANJA VOJAKA RYANA. V začetku leta 1999 je preteklo deset let, odkar je v noči med 7. in 8. januarjem 1989 zgrmel s pobočja Velikega Njivča velik plaz, kakih 8000 m³ kamenja, skal in grušča, zasul sotesko Pasice, uničil dve baraki in kiosk ter dostopne poti do Partizanske bolnice Franje. Zaradi nekajmetrskega nasutja je grozila poplava vse soteske, pričakovali pa smo tudi novih zdrsov. Pretila je nevarnost, da bo Franja do kraja uničena. Vedeli smo, da jo lahko rešimo le tako, da ukrepamo brez odlašanja in kolikor se le da širokopotezno. Prevzela sem vodenje operativnega odbora za sanacijo. S Samom Bevkom, ravnateljem Mestnega muzeja, sva nato delala, kot sem že takrat zapisala v nekem poročilu, z roko v roki eno leto in štiri mesece. Takoj sva obvestila republiške organe in strokovne institucije, ki bi nam lahko kakorkoli pomagali. Odziv je bil enkraten. Brez obotavljanja nas je podprlo republiško politično vodstvo z Milanom Kučanom na čelu, podporo smo dobili v republiškem izvršnem svetu in predvsem v Socialistični zvezi in njenem predsedniku Jožetu Smoletu. Za sanacijo je bila seveda živo zainteresirana republiška organizacija zveze borcev, v kateri je poleg drugih aktivno delovala naša častna občanka dr. Pavla Jerina Lah.

Vse to omenjam zato, ker je bilo od najširše politične podpore v republici odvisno, ali bomo dobili dovolj sredstev za sanacijo in ali nam bodo ta sredstva dovolj hitro na razpolago, kajti čas je bil od vsega najbolj dragocen.

In je steklo. S prvimi, premostitvenimi sredstvi nam je pomagala območna vodna skupnost, da smo lahko začeli z odrivanjem peska. S svežimi izkušnjami so se izkazali gozdarji, ki so visoko v strmem bregu soteske namestili vitel in noč in dan dolbli z lopato v pesek. K sreči ni bilo dežja. Izkazali so se tudi alpinisti in člani Gorske reševalne službe, ki so po strmem bregu in slabo ali nikakor zavarovanih poteh prenesli iz barak ves premičen inventar, da ga ne bi uničila morebitna povodenj. Steklo je tudi po strokovni plati. Najpomembnejša je bila dobra strokovna ocena geoloških razmer in iz tega izhajajoča napoved dogajanj in načrtovanje ukrepov. Ocene je izdelal dr. Mihael Ribičič z Geološkega zavoda. Z naše strani je sodeloval dr. Jože Čar.

Ko je bila geološka ocena izdelana in se je pokazalo, da bo treba za trajno sanacijo odstreliti še precejšen del hriba in spustiti v sotesko še nadaljnjih 20.000 m³ peska in kamenja, je bila pred odborom najtežja odločitev: vse strokovne ocene Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine, ki sta ga zastopala dr. Mitja Ferenc in Darij Humar in sodelovala s Samom Bevkom iz Mestnega muzeja, so govorile v prid temu, da se sanacija izvrši na ta način. Vprašanje je bilo le, kje dobiti dovolj sredstev. Ta varianta je bila namreč mnogo dražja od drugih dveh možnih, ki pa nista vzdržali strokovne ocene. Po temeljiti presoji se je odbor odločil, da

upošteva predlog stroke. In nato smo držali ušesa pokonci, kaj bo po odstrelitvi in koliko nove škode bo povzročil umetno sprožen plaz. Res je je bilo nekaj, a se je na koncu vse dobro izšlo. Tudi sredstva so pritekala. Največ so pri tem naredili republiška konferenca Socialistične zveze in njena občinska vodstva s široko zastavljeno solidarnostno akcijo, v kateri je skupno s šolami, posamezniki, podjetji in ustanovami sodelovalo okrog 100.000 ljudi. Na pobudo in ob pomoči direktorja Narodnega muzeja v Ljubljani Borisa Gombača smo se s prošnjo obrnili na zamejske Slovence in italijanske partizane. Šli smo v Trst na sestanek z njihovimi predstavniki. Odziv je bil enkraten. Sijajen je bil tudi odziv koroških partizanov in zveze koroških zadrug. To so bili zares lepi občutki. Mislim, da nas v vsej povojni zgodovini ni noben drug dogodek tako povezal. Nabralo se je veliko sredstev, vendar še zdaleč ne dovolj za temeljito sanacijo. V tiski so se nato izkazali republiški izvršni svet pa kulturna skupnost in zavarovalnica ter končno z največjim zneskom še vodne skupnosti z vseh območij v Sloveniji – namenile se nam polovico sredstev, ki so jih imele v proračunu za SLO, to je za naravne in druge nesreče. Iskali smo seveda tudi še vse druge možnosti. Dobili smo helikopterski prevez za vrtalno garnituro na vrh Njivča – najprej od JLA iz Zagreba, nato pa bližje in bolj operativno od RSNZ iz Ljubljane. Zelo pomembno je bilo, da je Samo Bevk kot investitor ravnal s sredstvi nadvse skrbno in je za izvajalce izbiral najboljše in najcenejše ponudnike. Največji prihranek je bil pri izbiri prevoznika za odvoz materiala iz soteske. Odločil se je za ponudnika iz Makarske, ki je bil kar za polovico cenejši od ostalih. Izvrstno so se izkazali tudi drugi praktiki, kot so inž. Valter Pavlič in delavci PUH-a pri zelo težkem delu prekrivanja in zaščite nabrežij z mrežami, pa inž. Rade Milošević z Geološkega zavoda in bageristi pri nakladanju in odrivanju ogromnih količin peska v soteski pod grozečimi stenami Njivča, pa v samem začetku inž. Silvij Blaj in delavci SGG ter na koncu delavci Zidgrada. Franje bi seveda ne mogli obnoviti, če ne bi imel inž. Franc Vardjan iz restavratorskega centra v Ljubljani izdelanih natančnih posnetkov barak in če ne bi z njim pri obnovi poleg delavcev restavratorskega centra in Mestnega muzeja sodeloval tudi nekdanji bolničar v Franji, Danilo Šuligoj. Veliko so nam pomagala tudi sredstva javnega obveščanja.

Za popis vsega dogajanja in vseh nadvse požrtvovalnih sodelujočih bi morala imeti na razpolago veliko več prostora, vendar to ni bil moj osnovni namen. S kratkim sprehodom sem želela le opozoriti na glavni tok dogajanj in na glavne nosilce del.

Deseta obletnica katastrofe in nato obnove je predvsem čas, ko s primerne časovne razdalje že lahko ocenimo tedanje dogajanje. Glede na vztrajne poskuse razvrednotenja NOB po letu 1990 se mi vsiljuje misel, da je narava posegla v Franjo ravno še v pravem času. Če bi se to zgodilo le leto dni kasneje, mislim, da sanacije ne bi mogli izpeljati. Nemogoče si je namreč

predstavljati, da bi ob sedanji razklanosti Slovencev uspelo komu združiti toliko sil in sredstev za obnovo tega spomenika. Albert Jakopič-Kajtimir, takrat že zelo bolan, mi je v pismu 9. februarja 1989 med drugim zapisal, da nas je najbrž Franja« na tak način sama opozorila, da obstaja, da moramo zanjo, kot simbol humanizma, solidarnosti, tovarištva in požrtvovalnosti, več storiti. In res smo, združeni Slovenci tu in onstran meje skupaj z italijanskimi partizani in posameznimi izseljenci in turisti iz Danske, Nizozemske, Nemčije in Avstralije, storili največ, kar je bilo mogoče. Vsak, ki smo ga zaprosili, je pomagal, premnogi tudi samoiniciativno.

Prepričana sem, da ima pri tem največ zaslug bolnica Franja sama, ki je že do takrat tisočim in tisočim obiskovalcem pripovedovala pretresljive zgodbe o reševanju človeških življenj in o požrtvovalnosti slovenskih zdravnikov in drugega osebja v času narodnoosvobodilne vojne. Franja s svojo zgodbo in svojo okolico je bila zato del naše kulture v najzlahtnejšem smislu. Zato so ljudje njeni nesreči tako nesebično prisluhnili.

Zelo pomembno je tudi dejstvo, da smo se ob njeni sanaciji z različnimi zadolžitvami srečevali vsi, ki nam ni bilo le do besed, temveč smo z dejanji skušali narediti čim več. Tak je bil Jože Smole, taki so bili vsi strokovni in drugi delavci, tak je bil za delo zagnan in sposoben ravnatelj Mestnega muzeja Samo Bevk, ki je kot investitor nosil glavno težo sanacije. Meni je pri usklajevanju mnenj in pri iskanju finančne in druge pomoči pri republiških organih največ pomagala izkušnja rudniške sanacije.

V veliko pomoč nam je bila tudi narava sama, tako da je odlašala z dežjem takrat, ko so bile v soteski še velike količine peska in bi Franjo lahko zalilo, in da je dala obilne padavine potem, ko so bile glavne količine peska odstranjene in je voda z lahkoto počistila strugo. Prav vse sile so torej delovale usklajeno v pozitivno smer. Naključje? Sinergija? Kako bi še lahko temu rekli?

Za zaključek samo še naslednja misel. Ko sem lani prebirala tretje knjigo dr. Vasje Klavore Škabrijel ali ko sem v teh dneh gledala Spielbergov film Reševanje vojaka Ryana, sem, pretresena od vojnih grozot, mislila, kako prav bi bilo, da bi kdo zgodovino Franje zapisal ali posnel na filmski trak, saj bomo sicer vse pozabili. Tako prav je tudi, da smo ohranili Franjo. Še vedno imam dober občutek, da smo s tem naredili nekaj koristnega za nas Slovence in za zgodovino, če se bo le hotel iz nje kdo kaj naučiti.

Na koncu naj izrazim zadovoljstvo, da je sanacija zdržala teh deset let, kar po eni strani pomeni, da je bila dobro izvedena, po drugi pa, da vodstvo Mestnega muzeja Franjo skrbno vzdržuje, kar je zelo zahtevna naloga. Želim, da bi jim bila narava v prihodnje kar najbolj prizanesljiva, država in obe občini pa kar se le da razumevajoči.

DENAR ZA CERKLJANSKO ŠOLO. G. Rafael Terpin je v Idrjskih razgledih 1/1999 negativno ocenil izjavo g. Sama Bevka o gradnji šole Spomenik NOB v Cerknem, ki je trdil: »... šola je bila zgrajena na pobudo in predvsem z denarjem, ki so ga zbrali borci iz vse Slovenije in zamejstva«. Kritiko je podkrepil s poročilom predsednika finančne komisije odbora za postavitve šole Davorina Ferligoja, iz katerega je razvidno, da so borci NOB prispevali le manjši del sredstev, večino pa drugi ljudje in organizacije.

Ker sem bil predsednik delovnega odbora za postavitve šole in sem eden od še živečih organizatorjev spomeniške akcije, sem dolžan povedati, kako je bilo. Javnost pa naj sama presodi o dilemi.

Skupina borcev NOB je dala pobudo, da bi se bivši partizani oddolžili civilnemu prebivalstvu za vse, kar je med vojno storilo zanje. Ni bilo malo. Preskrbovali so jih s hrano, v hudih zimah so jih sprejemali v tople domove, pomagali so ranjencem, obveščali enote o sovražniku in še in še. Okupator se je zavedal, da brez podpore naroda partizanski boj ne bi bil mogoč. Zato se je kruto maščeval nad civilnim prebivalstvom. Plenil je živino, požigal domove, pošiljal ljudi v koncentracijska taborišča, jih pobijal in celo starčke, ženske in otroke žive metal v goreče hiše. Kljub vsemu so ljudje vztrajali.

Primorci smo četrto stoletje živeli v fašistični Italiji. Italijani so našo deželo sistematično poitalijančevali. Da bi jo preoblikovali v italijansko pokrajino, so preganjali Slovence, uničevali njihovo premoženje in naseljevali Italijane. Ker nam je pretil genocid, smo se Primorci množično uprli okupatorju. V boju smo bili vojaki in civilno prebivalstvo popolnoma složni. Izjeme so bile zelo redke. V spomin na skupen boj in v znak hvaležnosti smo se borci odločili postaviti spomenik NOB primorskemu ljudstvu.

Najprej smo se organizirali, poskrbeli za odbor, ki je imel nekaj komisij. Komisija za finance je zbirala sredstva za postavitve spomenika. Propagandna komisija je organizirala propagandne akcije in skrbela za trajno, ugodno razpoloženje javnosti do spomeniške akcije. Gradbena komisija je razpisala natečaj za idejni načrt šole, izbrala projekt, poskrbela za gradbeni načrt, uredila potrebno dokumentacijo, poskrbela za gradbena dela in jih nadzorovala. Da bi akcija pridobila na veljavi, smo poskrbeli za pokroviteljski odbor, v katerem so sodelovali eminentni tovariši iz osvobodilnega boja.

Zaradi težkih prostorskih razmer, ki so bile takrat v primorskem šolstvu, smo se odločili, da bomo namesto klasičnega spomenika zgradili šolo, ki bo nudila ugodne pogoje za vzgojo in izobraževanje, hkrati pa mladino spominjala na težke in slavne dni naše zgodovine in jo navdajala z narodno zavestjo. Dogovorili smo se tudi, da bomo šolo, spomenik NOB pri-

morskega ljudstva, postavili v Cerknem, ker je bilo Cerkno med vojno nekakšna prestolnica osvobojenega ozemlja na Primorskem.

Akcija je stekla, ne brez težav. Šola je bila zgrajena in slovesno odprta. Komisija za finance pa je, kot se spodobi, pripravila zaključno poročilo za javnost, da je bilo lahko vsakomur znano, koliko denarja je bilo zbranega in za kaj je bil porabljen.

Trenutni položaj v Sloveniji pa ogroža nekatere kvalitete muzejev, ki smo jih pridobili v zadnjih desetih letih, predvsem v povezovanju s kolegi v tujini. Očitna je izguba občutka pripadnosti ustanoviteljev – lokalnih skupnosti. Žal letos grozi nevarnost, da bo sedanje stanje razpadlo, saj so ustanovitelji dolžni poskrbeti vsak za svoje gradivo. Nepovezovanje pripadnosti tradiciji in političnega razmišljanja je vzrok za današnje razprave o obstoju osnovne muzejske mreže.

V odgovor negotovosti trdim, da je marsikje, tudi v mestnem središču, muzej glavno središče srečevanja interesov in dogajanja lokalnih skupnosti, kraj srečevanja posameznikov s skupnimi interesi. Tako smo nekateri muzeji z dobrim poznavanjem našega življenja, okolja in podajanja strokovnega poznavanja preteklosti našli skupne vsebine, ki nas peljejo v prihodnost. Okolje, v katerem ne poznajo dejavnosti muzejev, svoje premične dediščine, je prikrajšano za mnoge izzive in izkušnje, predvsem pa ostajajo neznana mnoga spoznanja in poti v prihodnost. Še vedno – in vedno močneje – velja trditev, da ne moremo graditi uspešne prihodnosti brez občutka pripadnosti skupnosti ali okolju, v katerem smo pognali korenine.

Ana Kučan piše o slovenskih simbolnih krajinah, Idrije oz. njenih simbolnih substratov, ki jih povezuje prav Mestni muzej, še ne omenja. Vendar z dosledno izpeljavo investicijskih načrtov in predvsem z uresničevanjem smeje usmeritve, da bi Idrija prišla v Unescove registre, postaja Idrija s svojo okolico nepogrešljiv krajinsko / zgodovinski splet, ki bo s svojimi številnimi motivi pritegoval pozornost obiskovalcev in povezoval domačine. Trenutno je projekt Unesco nekoliko zamrl, čeprav je bila na državni ravni že imenovana ekspertna skupina.

V idrijskem primeru imamo torej postavljeno tako vrhunsko ambicijo za umestitev Idrije med svetovno dediščino kot tudi že uresničene številne investicije, po drugi strani pa tudi v idrijskem primeru lahko analiziramo vse (ne)doslednosti slovenske kulturne politike. Brez nje tudi v idrijskem primeru ne bo mogoče osmisлити nadaljnega razvoja, ki naj bi Idrijo pripeljal v Unesco.

ANDREJA RIHTER

v članku Srečevanje različnih interesov

Razgledi, št. 14/1141, 7. 7. 1999

JOŽE DEŽMAN

v članku Idrijska renesansa in mnemozofija

Razgledi, št. 14/1141, 7. 7. 1999

Tomislav Šola utemeljeno opozarja, da je za prihodnost nujno, da muzej prestopi svoje dosedanje meje, da se odpre tako izzivom, ki jih prinaša doba izjemnih sprememb, kot tudi okrepi svojo samozavest z razširjenim razumevanjem svojega poslanstva. Zato je potem, ko so nekateri umestili muzealstvo v kontekst heritologije in dediščinske industrije (heritage industry), po njegovem prišel čas za mnemozofijo. Šola pa razvija pojem mnemozofije kot sinkretistične discipline« v konfiguraciji muzejev, knjižnic, arhivov, spomenikov, parkov in podobnih ustanov. Njeno temeljno vodilo naj bi bilo: Naučiti se, kako preoblikovati neskončnost človeške izkušnje prednamcev v uporabno modrost, in spoznati, kako in komu ponuditi te bleščeče dragocenosti...«

In zakaj ne bi v Idriji vzcvetela tudi mnemozofija?

DOMEN PREZELJ

Harmonski stavek Leopolda Cveka

Podobe slovenske glasbene kulture v začetku druge polovice 19. stoletja niso oblikovali le najpomembnejši slovenski skladatelji tistega časa, temveč jo je veliki meri dopolnjevalo celotno narodovo glasbeno življenje, ki ga je s svojim ljudskoprosvetnim delovanjem ustvarjal širok krog skladateljev-učiteljev in duhovnikov. Četudi njihova prizadevanja v slovenski glasbeni tvornosti tedanjega časa ne kažejo tiste oblikovne moči in tehnične dovršenosti kakor dela strokovno bolj podkovanih skladateljev, so s svojim delom vendarle polagali temelje za razvoj slovenske glasbene umetnosti v drugi polovici 19. stoletja. Eden od tvorcev »slovenske poljudne umetne glasbe«¹ je bil tudi Leopold Cvek². Njegovo življenje in delo pripada času, ko je cerkveno glasbeno področje še v veliki meri obremenjevala dediščina klasicističnega obdobja, tako v sami praksi kot tudi v ustvarjanju. Za cerkveno glasbeno prakso slovenskega podeželja, kjer so bila dela predstavnikov klasicizma na Slovenskem nedostopna, je za obravnavani čas pomembno ustvarjanje na področju slovenskega cerkvenega petja pred nastopom cecilijanske reforme. Pri tem moramo poleg Cveka omeniti iz starejše generacije Gregorja Riharja³ ter njegov krog skladateljev, nato pa še Leopolda Belarja⁴, Josipa Levičnika⁵ in Andreja Vavkna⁶. Njihova dela so bila edina slogovno in tehnično sprejemljiva za ljudsko petje v podeželski cerkveni praksi.

Vplivi na skladatelja

Za boljše razumevanje glasbene ustvarjalnosti Leopolda Cveka je potrebno opozoriti na nekatere vplive, ki so vodili ustvarjalce »slovenske poljudne umetne glasbe«. Kopitarjevo načelo, da mora slovenski pisatelj vzeti svoj jezik iz ust kmetu in ne meščanu, je posredno vplivalo tudi na krog teh glasbenih ustvarjalcev. V svoje skladbe so vnašali nekatere elemente slovenske ljudske pesmi. Drugo pomembno gibalno, ki je prav tako posredno vzpodbujalo glasbenike, kot je bil Leopold Cvek, je bilo pastirsko pismo salzburškega nadškofa, v katerem je pozival duhovščino in vernike, naj službo božjo dvignejo z dobrimi pesmimi v domačem jeziku. Ker je slovensko ozemlje spadalo pod cerkveno oblast solnograške nadškofije, so

1 TA IZRAZ UPORABLJA FRANCE MAROLT V SVOJIH RAZPRAVAH »SLOVENSKE NARODOSLOVNE ŠTUDIJE«.

2 ŽIVLJENJEPIŠ LEOPOLDA CVEKA IZPOD PERESA LEONA KRNELA JE OBJAVLJEN V IDRIJSKIH RAZGLEDIH 1/1999.

3 GLEJ SBL, 9. ZV., 1960, STR. 102–104.

4 GLEJ SBL, 1. ZV., 1925, STR. 29–

5 GLEJ SBL, 4. ZV., 1932, STR. 650.

6 GLEJ SBL, 13. ZV., 1982, STR. 367.

cerkveni skladatelji odtlej bolj prizadevno pripravljali domače cerkvene pesmarice. Na skladatelje cerkvenih pesmi so sredi 19. stoletja poleg že omenjenih dejstev močno vplivale še tedanje razmere v cerkveni glasbeni praksi. O tej vemo, da je imela proti koncu 18. stoletja in v prvi polovici 19. stoletja le malo liturgičnega duha, čemur je bil vzrok vdor instrumentalne glasbe in italijanske opere v cerkveno glasbo.

Cvekova glasbena zapuščina

Če primerjamo Cvekovo glasbeno zapuščino z deli drugih cerkvenih skladateljev iz tistega časa, vidimo, da ni obsežna. Njegovo glasbeno delo lahko razdelimo na dva dela. Prvi del obsega zbirke z napevi, bodisi za cerkev ali šolo, medtem ko spadajo v drugo skupino cerkvene skladbe z latinskimi tekstom. Zbirke z napevi so v tiskih izšle v naslednjem časovnem zaporedju: *Napevi za svete pesmi* so v založbi Jožefa Blaznika izšli leta 1851.

Šestdeset pesmi za cerkev, šolo in kratek čas je v žepnem formatu izdalo Društvo sv. Mohora v Celovcu leta 1854 (razen naslovnice in predgovora je ta zbirka izgubljena).

Napevi k pesmam za cerkev, šolo in kratek čas je ista založba izdala leta 1855.

Zbirka *12 cerkvenih pesem* je izšla pri Giontiju v Ljubljani leta 1872.

Pet božičnih pesmi, zbirka je izšla v založbi Jožefa Blaznika leta 1878.

Cvekov kompozicijski stavek

Naslednjih osem pesmi kaže vse bistvene značilnosti Cvekovih cerkvenih zborov: *Cvete cvetlica ena*, *O Devica*, *zvezd Kraljica*, *Raduj človek moj*, *Slava na višavi*, *Pastirci, ne spite*, *Pastirci iz spanja vstanite nocej*, *O, preblaga*, *Pastirci z menoj*.

Analiza vsake skladbe posebej ne bi bila zanimiva, ker je kompozicijski stavek po načinu mišljenja in uporabi sredstev v vseh pesmih enak. Zato bom na podlagi posameznih analiz prikazal splošne značilnosti Cvekovega kompozicijskega stavka, in sicer glede na naslednje glasbene prvine: besedilo, metrum, ritem, tempo, agogiko, dinamiko, melodijo, harmonijo, zborovski stavek in obliko.

Besedilo Za cerkvene zборе je Cvek komponiral besedila Andreja Praprotnika⁷, Jožefa Virka⁸, Janeza Volčiča⁹, Frana Cimpermana¹⁰, Janeza Puharja¹¹ in Josipa Lavtižarja¹². Iz predgovora k sicer neohranjeni zbirki iz leta 1854

7 GLEJ SBL, 7. ZV., 1949, STR. 470–474.

8 GLEJ SBL, 13. ZV., 1982, STR. 488.

9 GLEJ SBL, 14. ZV., 1986, STR. 568.

10 GLEJ SBL, 1. ZV., 1925, STR. 81.

11 GLEJ SBL, 8. ZV., 1952, STR. 595.

12 GLEJ SBL, 4. ZV., 1932, STR. 626.

izvemo, da je vsa besedila jemal iz Zgodnje Danice¹³ in Drobtinic¹⁴, kjer so vsi omenjeni pesniki objavljali svoja dela. Ker je Cvek pisal cerkveno glasbo, je temu primerno uglasbil nabožne pesmi, med katerimi je največ božičnih, velikonočnih in Marijinih.

Cvek ravna z besedili na tri načine:

1. Besedilo uporabi nespremenjeno, zato ostane pesniška oblika nedotaknjena. Vsi glasovi hkrati izgovarjajo besede in nobena pesnikova misel se ne ponovi.

2. Besedilo spreminja in ga prilagaja vzgibom in metrumu glasbe.

Spremenjeno besedilo je:

Rudeče se nebo žari,

Višava v hvali vsa doni,

Se svet odrešen veseli,

In brezno strašno zarenči.

Original se npr. glasi:

Rudeče se nebo žari,

Višava hvale vsa doni,

Se svet odrešen veseli,

In strašni brezni zarenči.

3. Skladatelj ponavlja manjše miselne sklope besedila (Pastirci z menoj).

Glasba sledi pesniški vsebini najizraziteje v tempu (Pastirci z menoj) in dinamiki (Pastirci iz spanja vstanite nocoj). Vse pesmi so označene po začetnem verz, Cvek jim ni dajal svojega naslova.

Metrum Cvek uporablja raznolike taktovske načine:

- osnovne 3/4, 3/8, 2/4 (predvsem 3/4)

- sestavljene 6/8, 4/4 (predvsem 6/8)

Cvekovske pesmi se od cerkvene glasbe tedanjih skladateljev razlikujejo predvsem v pogosti rabi ternarnega metrura, kar mu narekuje sama poetika teksta (Pastirci ne spite, Pastirci iz spanja, Pastirci z menoj). Pogosta raba tridelnega metrura jasno kaže tudi na vpliv posvetne, instrumentalne glasbe, ki je v prvi polovici 19. stoletja zašla na cerkvenoglasbene kore.

Znotraj posamezne pesmi ostaja izbira taktovskega načina nespremenjena. Razen v skladbi »Pastirci z menoj« šestosminski preide v triosminski taktovski način. Ta v vokalni glasbi ni zaželen in kaže na skladateljevo nepoznavanje pravil besedne dikcije. Na eno besedo namreč pride preveč poudarjenih dob.

Metrum besedila in glasbe se pri večini Cvekovih pesmi ujemata, le redko podčrta glasbeni poudarek nepoudarjeni zlog besede (O Devica, zvezd

13 ZGODNJA DANICA (1848–1857), CERKVENI ČASOPIS, IZHAJAL ENKRAT TEDENSKO. PRVO LETO IZHAJANJA SE JE IMENOVAL »SLOVENSKI CERKVENI ČASOPIS«. UREDNIK IN ZALOŽNIK JE BIL DR. J. POGAČAR, KASNEJE L. JERAN IN A. ZEMEJE. ČASOPIS JE PRINAŠAL TUDI NABOŽNE PESMICE.

14 DROBTINICE (1846–1901), ZBORNIK POLJUDNEGA BERILA ZA MLADINO IN STAREJŠE BRALCE. USTANOVIL JIH JE A. M. SLOMŠEK, JIH DVE LETI UREJAL IN OSTAL DO SMRTI (1862) EDEN GLAVNIH SODELAVCEV. ZBORNIK JE VSEBOVAL NABOŽNI ŽIVLJENJEPIJNI, POLJUDNOZNANSTVENI IN GLASBENI DEL.

kraljica, O, preblaga). Skladatelj se tem nepravilnostim pri strofičnih uglasbitvah skorajda ne more ogniti.

Glede na pogosto uglasbitev verzov s trizložno stopico sestavljenega ritma z nepoudarjenim prvim zlogom (amfibrah) velja, da skladatelj z metrumom izraža veselje. Ravno zato Cvekove pesmi prevečkrat spominjajo na poskočnice in ne preseneča očitek njegovih sodobnikov, da imajo pesmi preveč plesnega elementa in da kot take ne sodijo v cerkev.

Ritem V cerkvenih zborih srečamo vse notne vrednosti, od šestnajstinke do celinke in različne pavze, ki pa nimajo večjega pomena, saj le motivično členijo glasbene misli (največkrat so to dvotaktja) in nakazujejo pevske vdihе. Razen redkih izjem se skladbe vedno začenjajo s predtaktom, kar spet narekuje besedna dikcija. Predtakt je največkrat kombinacija dveh osmink ali same četrtinke oz. osminke v šestosminskem taktu. Zelo pogoste so korone, ki jih je razumeti v smislu koralnih melodij. Koralna fermata v tem primeru ne pomeni podaljšanje notne vrednosti, ampak opozarja na konec verza v koralu in daje pevcem čas za dihanje. Tako pri interpretaciji nastane cezura, ki takt s korono podaljša za eno dobo.

Cvekov izbor ritmičnih vrednosti je sicer obsežen, vendar prevladujeta četrtnina in osminka. Monotonemu ritmičnemu pulzu se skladatelj izogne z občasnimi šestnajstinkami.

Tempo, agogika Za tempo uporablja Cvek relativne (muzikalne) oznake, absolutnih nikoli: veselo, živo, moderato, andante, andantino. Tempo skladatelj vedno predpiše na začetku pesmi in ga potem obdrži. Dokaj pogosti so tudi agogični napotki, zlasti ritardando na koncu skladbe. Tempo vsake pesmi narekuje metrum. Močno je odvisen tudi od plesne ritmike.

Dinamika Dinamični razpon Cvekovih cerkvenih zborov je velik, od pianissima do forte dinamike. Nekatere pesmi so popolnoma brez oznak, drugim zadošča le uvodni napotek. Za večino skladb je značilna baročna terasasta dinamika, ki se večinoma menja na dva takta od piana k forte (Pastirci z menoj). Skladatelj je vsem pesmim predpisal orgelsko spremljavo, kjer drugačna dinamika tehnično ni izvedljiva.

Melodija V Cvekovi melodiki prevladujejo sekundni postopi in konsonančni (akordični) skoki, nemalokrat v obsegu razloženih akordov. Njegov temeljni princip oblikovanja melodične linije je tako imenovana trizvočna melodika (»Dreiklag-Melodik«), ki se je kot način melodične gradnje uveljavil v drugi polovici 18. stoletja in dobil končno podobo konec omenjenega stoletja s Haydnom in Mozartom.

Cvek gradi melodično linijo po cerkvenoglasbeni šabloni, ki ima korenine pri Riharju in so jo bolj ali manj s pridom uporabljali tudi drugi slovenski

cerkveni skladatelji. Pesmi, komponirane na ta način, se začnajo v unisonu s kvinto tonike. Sledi skok za kvarto ali seksto. Melodična linija (napev) tako poteka po tonih toničnega kvartsektakorda, ki jih skladatelj obogati s prehajalnimi in menjalnimi toni. Ta melodična družina – začeta s predtaktom tričetrtinskega taktovskega načina – je zelo značilna za slovensko ljudsko pesem, ki je v tem smislu močno vplivala na Cveka.

Melodična dikcija v Cvekovi pesmih nikakor ni statična, v njej se nenehoma izmenjujejo vzponi in padci med manjšimi kulminacijami. Velikokrat v okviru dvotaktja zasledimo en vzpon, en višek in en padec (Cvete cvetlica ena).

Izmed alteracij Cvek uporablja le zvišano četrto stopnjo. Gledano funkcijsko, je to druga dominantna, preko katere pesem na koncu prvega dela modulira v dominantno osnovne tonalitete. Alteracije melodičnih tonov narekuje torej harmonija. Med alterirane tone ne moremo šteti Cveku zelo priljubljene poltonske menjalne terce. Vedno stoji na lahki dobi v zgornjih glasovih in ne vpliva na harmonski potek.

Faktura teh pesmi je takšna, da se lahko pejejo enoglasno ali štiriglasno. Zato ji je pripisana orgelska spremljava.

Skladateljevo melodično občutje je še posebno razvidno v solističnih partijih, ki so največkrat namenjeni sopranu. Seveda se melodija in harmonija medsebojno pogojujeta in dopolnjujeta. Solista podpira prosojna harmonska spremljava v orglah, spet drugod izoblikuje melodijo sosledje akordov, ki se »lepo slišijo«. Vedno dodana spremljevalna terca ali v obratu seksta vtisneta napevu »ljudski ton«.

Cveku je melodija izjemno pomembna, vanju je nemalokrat položil ves glasbeni izraz. Tako je spremljava ostala mestoma zapostavljena, metrum besedil pa porušen. S hote primešano »ljudskostjo« so bili Cvekovi napevi na cerkvenih korih priljubljeni, marsikateri je ponarodel.

Harmonija Cvekov harmonski stavek oklepata zlasti tonika in dominantna – vse, kar se zgodi, se zgodi med njima – že subdominantna je dokaj redka, stranske stopnje so malone izjema. Od stranskih dominant mu je blizu druga dominantna, ki je vedno modulacijsko sredstvo. S tem požiivi pretežno diatoničen harmonski stavek.

Skladatelj se zadovoljuje s kvintakordi, včasih celo brez obratov, le na dominantni večkrat uporablja septakord – tudi z obrati, vendar takim akordom velikokrat sledi osnovna oblika dominantnega septakorda, s čimer je izničena napetost in funkcija posameznega obrata. Vse Cvekove pesmi so v durovi tonaliteti; mola kot tonskega spola ni uporabljal. Strogo diatoniko pestrijo in širijo harmonsko tuji toni, ki jih skladatelj uvaja kot menjalne tone, prehajalne tone in zadržke.

Cerkveni zbori so izrazito homofonske pesmi, zato je kontrapunkt v njih povsem nepomembno sredstvo.

V Cvekovem harmonskem stavku se pogosto pojavljajo čisto osnovne napake: vzporedne kvinte in oktave, podvojitve terc v durovem in molo-
vem akordu, preskoki, nelogične harmonske povezave, nepravilne vezave akordov, akordi brez terce, vodilni ton razveže oz. ga sploh ne razveže navzdol, vsi glasovi se pomaknejo v isto smer.

O nepravilnostih v cerkvenih pesmih Leopolda Cveka govori Fran Adamič¹⁵ v članku, ki ga je objavil v *Zgodnji Danici*. Pravi, da so Cvekovi napevi zaradi »debelih harmoniških pogreškov« le malo za rabo. Da bi jih sploh lahko peli na cerkvenih korih, je v treh nadaljevanjih opisal vsako napako posebej in popravil celotno zbirko iz leta 1855.

Za Cveka je zaporedje akordov poleg melodike način njegovega glasbene-
ga mišljenja. Žal so ta akordična sosledja brez novosti in svežine, ujeta v sklenjen krog, ki so ga zarisali skladatelji Riharjevega kroga. Prijeten zven in čutno ugodje sta edini oporišči, kjer se Cvekova domišljija razživi, nemara celo edini, ki sta blizu njegovemu doživljanju glasbe.

Zborovski stavek Cvek je pisal izključno za mešani zbor. Na splošno so vsa njegova kom-
pozicijska sredstva izrazito zborovska, saj je svoje kompozicijsko znanje črpal le iz zborovske prakse. Vse pesmi (razen v zbirkah iz let 1851, 1855) so zasnovane štiriglasno; unisono srečamo le izjemoma na mestih, kjer se stopnjuje dramatičnost (*Pastirci z menoj*, b-del). Edina delitev zasedbe je delitev na zbor in solista.

Vodenje glasov, ki nimajo vodilne melodije – le-to ima vedno sopran – je podrejeno pravilom harmoniziranja, vendar včasih precej nelogično. Sopran je vedno zelo razgiban, alt ga skoraj dosledno spremlja v tercah ali sekstah, tenor polni harmonski prostor z akordičnimi toni, bas večidel poudarja le toniko in dominantno.

Oblika Cvekovi motivi niso drobni glasbeni domisleki, navadno obsegajo takt ali dva, njihova melodika pa je pomembnejša kot ritem. Vse pesmi, ki jih zajema ta analiza, so v dvodelni pesemski obliki, pri čemer je značilna simetrična gradnja posameznih delov: dva štiritaktna stavka tvorita osemtaktno periodo, ki je tematsko, metrično in kadenčno zaokrožena glasbena misel. V vseh primerih modulira prvi del preko druge dominante v dominantno osnovne tonalitete in je vselej periodičen.

¹⁵ FRAN ADAMIČ (1830–1877) JE BIL UČITELJ IN GLASBENIK. SKLADATI JE ZAČEL 1845 ŠE KOT DIJAK. ZLOŽIL JE PRECEJŠNJE ŠTEVILO CERKVENIH SKLADB. ŠOLSKIH PESMI IN SVETNIH ZBOROV (SBL, 1. ZV., 1925, STR. 2).

Sklep

Cvekova skladateljska zapuščina šteje nad 130 skladb, predvsem vokalnih. Najrazličnejši med njimi so cerkveni zbori za mešani sestavi, ki jih je komponiral skozi življenje. Poleg vokalnih del hrani glasbena zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice še vrsto neraziskanih in neobdelanih rokopisov, za katere ne moremo z gotovostjo reči, ali gre za avtorska dela ali za prepise.

Pomen njegovih mladinskih zborov, ki jih je po številu več kot mešanih, je treba iskati predvsem v pedagoškem smislu. Iz romana o Cveku¹⁶, ki je izšel ob skladateljevi šestdesetletnici smrti, izvemo, da je imel izreden smisel za učenje petja po notah.

Omeniti je potrebno vsaj nekatera instrumentalna dela, ki so ostala v rokopisih. Med drugimi: klavirske skladbe, polke, valčki in »Sinfonia«, pisana za klavir štiriročno.

Cvek je bil eden tistih naših ustvarjalcev, ki so v drugi polovici 19. stoletja ostali zvesti preteklosti. Po marčni revoluciji označuje v glasbeni ustvarjalnosti in poustvarjalnosti na Slovenskem čas, ki ga moremo opredeliti kot »predromantično fazo slovenske glasbe«¹⁷ ali kot »začetke zavestne nacionalne orientacije«¹⁸. V čitalniških krogih skladateljev se je tedaj oblikoval prvi estetski kodeks. Doba, ki je tudi v umetnosti terjala napredek, Cveka ni potegnila za seboj. Njegov namen je bil drugačen. Pisati glasbo, ki bo vernikom blizu in jo bodo zlahka sprejeli. Svoje ustvarjalno naziranje je zvesto uresničeval, pevci in širše občinstvo so njegovo pesem docela sprejeli.

Temelj, na katerega se je oprl, je bil dograjeni slog zborovske glasbe, kakor ga je oblikoval klasicizem na Slovenskem predvsem z Riharjem. Homofonski mešani zbor, sicer prevečkrat komponiran v plesnem metrumu in ritmu, s širokim in dinamičnim razponom, razgiban v tempu in agogiki, z občuteno melodiko, preprosto harmonijo, ujet v malo pesemsko obliko – to so njegove glavne poteze. Komponirani napevi hote prehajajo v ljudsko občuteno melodiko.

Cvek je ustvarjal v času Ipavcev, Gerbiča, Foersterja in ob takšnih imenih se zdijo njegovi sadovi skromni. Vendar ne nepomembni! Upoštevati pač velja, da ni bil poklicni glasbenik, temveč ljubitelj in samouk. Da je ob vseh dolžnostih – bil je učitelj, organist, cerkovenik in celo mrliški oglednik – tudi skladal, česar mnogi drugi niso zmogli.

16 ANTON MAROLT, ZORI NOČ VESELA! (BUENOS AIRES 1956).

17 TA IZRAZ UPORABLJA DRAGOTIN CVETKO V ZGUS III, LJUBLJANA 1960, STR. 122.

18 DRAGOTIN CVETKO: STOLETJA SLOVENSKE GLASBE. CANKARJEVA ZALOŽBA, LJUBLJANA 1964, STR. 187.

Cvekovi sodobniki so sicer cenili njegovo delo, vendar ne brez pridržkov. Luka Dolinar¹⁹ nam poroča v Zgodnji Danici²⁰: »Slišati je, da bo gospod Cvek še druge napeve dal natisniti. Kaj prav bi bilo, da bi dober svet sprejel in bi v nove pesmi več mnogoterosti, več zrna in jedra, pa manj šestosminskega takta dajal. Naj opusti nekaj pik, naj naredi čvrste sklepe, naj jih skrbno pesmi in času primeri, naj s časom gre v drug ton... Tako bodo napevi bolj za rabo in bolj cerkveni, če tudi kaka glasina napak pride.«

Cecilijanska tendenca, naj se iz cerkvene glasbe izločijo elementi ljudskega duha in naj se v cerkvi uvede namesto slovenskega jezika latinski, je bila Cveku tuja. Nadaljeval je Riharjevo delo in lahko rečemo, da spada v njegov krog skladatelj. Prizadeval si je, da bi povzdignil veljavo zbarskega in ljudskega cerkvenega petja, čeprav se klasicističnemu posvetnemu duhu ni mogel ne želel docela izogniti. K priljubljenosti Cvekovega ustvarjanja pri širšem krogu vernikov so poskrbele zlasti njegove lažje zborovske pesmi, v katerih je poskušal in ujel ljudskega duha. Te pesmi sicer imajo nekaj posvetnih elementov, nikakor pa niso zabavljajoče, »pregrešne«.

Cvek spada med Riharjeve sodelavce in naslednike, ki so v glavnem šli za njegovimi sadovi. Njegove pesmi so podobne Riharjevim svetniškim ali Marijinim pesmim: so blizu ljudskemu glasbenemu duhu, so sicer preproste, a prijetne, niso moralizirajoče, tudi ne takšne, da bi jim mogli s cecilijanskega stališča zelo oporekati ali jih preganjati.

LITERATURA

CVETKO, DRAGOTIN	STOLETJA SLOVENSKE GLASBE. CANKARJEVA ZALOŽBA, LJUBLJANA 1964.
CVETKO, DRAGOTIN	ZGODOVINA GLASBENE UMETNOSTI NA SLOVENSLEM III. DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE, LJUBLJANA 1960.
MAPA LEOPOLD CVEK	GLASBENA ZBIRKA NUK.
SWAROWSKY, HANS	SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON I, 4, 8, 9, 13, 14. ZVEZEK. 1925–1986.
TRDINA, SILVA	WAHRUNG DER GESTALT. UNIVERSAL EDITION, WIEN 1979.
TROBINA, STANKO	BESEDNA UMETNOST II. MLADINSKA KNJIGA, LJUBLJANA 1975.
	SLOVENSKI CERKVENI SKLADATELJI. ZALOŽBA OBZORJA, MARIBOR 1972.

¹⁹ GLEJ SBL, I, ZV., 1925, STR. 142.

²⁰ »ZGODNJA DANICA« 1852, STR. 62.

MIRA HODNIK **Prvi
rudniški avtomobili**

Österreichische Saurer-Werke

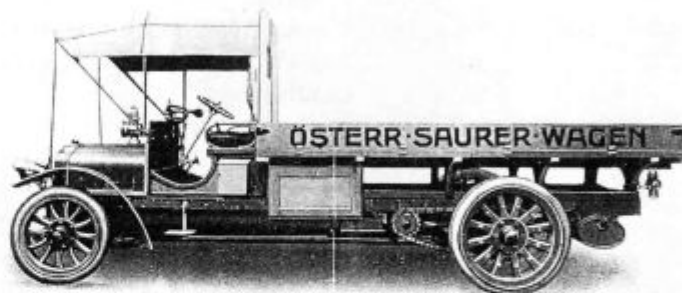
Kraftfahrzeug-Gesellschaft m. b. H.

Wien, IX., Hahngasse 13.

Abteilung:

Automobilbau.

Saurer Motor-Lastwagen.

• • 34 erste Preise • •

an den internationalen Wettbewerben der Jahre 1907, 1908 und 1909 in Österreich, Deutschland, Frankreich, England, Belgien, Rußland, Italien, Schweden und der Schweiz.

PRVA STRAN PROSPEKTA,
KI GA JE TOVARNA SAURER
POSLALA RUDNIKU

Prospekt Nr. 4.

Razvoj motorizacije pri Rudniku se da dokaj dobro rekonstruirati iz arhivskega gradiva Rudnika živega srebra Idrija, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota v Idriji. Kot zgodovinarka sem se pri tem delu morala spopadati z včasih težko prevedljivimi in zapletenimi tehničnimi termini, ustreznimi tako takratni kot sedanji avtomobilski terminologiji.

Raziskovanje razvoja avtomobilizma pri Rudniku za leta od 1911 do 1913 in delno za leto 1914 je oteženo tudi zato, ker niso ohranjeni splošni spisi, ampak samo evidence (vložni zapisniki – delovodniki in indeksi). Obstaja torej možnost, da vse le ni potekalo tako, kot bo tukaj zapisano. Na žalost tudi niso ohranjeni prospekti in fotografije osebnih avtomobilov in tovornjakov, kar je bilo, kot piše v delovodnikih, priloženo ponudbam. Verjetno je, da so bili za leta od 1915 do 1918 iz sicer ohranjenega spisovnega gradiva izločeni, saj spremni dopisi obstajajo. Za leta, ko spisovnega gradiva ni, sem izpisala samo leto delovodnika in delovodniško številko spisa.

Rudniška direkcija je relativno zgodaj kupila prvi avtomobil. Na konsultacijah dne 16. aprila 1910 so prvič obravnavali nakup avtomobila za potrebe oskrbovanja Rudnika in ljudi v Idriji nasploh. Nakup avtomobila jim je predlagal inženir Rochelt, predstavnik ministrstva za javna dela z Dunaja, ki se je mudil v Idriji meseca februarja, ko je bil na rednih ogledih Rudnika. Inženir Rochelt jim je predlagal avstrijsko avtomobilsko firmo »Kraftfahrzeug Gesellschaft« na Dunaju. Tovarno Saurer, oddelek avtomobilske gradnje – Saurer tovornjaki (»Oestereichische Saurer Werke Abteilung Automobilbau Saurer-Motor-Lastwagen«).

V tem času je bila v Idriji cestna železnica, ki pa ni zadostovala, ker ni bila speljana po vsem mestu. Predsedujoči na rudniških konsultacijah, ing. Šotola, je opozoril, da bodo sprejeli nove ukrepe, ki bodo omogočali preskrbo vseh obratovalnih poti s kurilnim materialom, in zbranim predlagal nakup tovornjaka.¹

Tovarna Saurer je Rudniški upravi poslala prospekt tovornjakov in prikolice.² Odločili so se za nakup 4-tonskega tovornjaka s 30/35 konjskimi močmi in eno 2-tonsko prikolico. V prospektu so tovornjaki natančno predstavljeni, tukaj bom izpisala samo del:

- pogon Za izbiro transmisije na zadnja kolesa sta pomembna dva dejavnika, in sicer:
1. absolutna varnost zglobov tudi v primeru blokiranja diferenciala,
 2. minimum nevzmetene mase, da bi zavaroval popolno uničenje in istočasno obdržal pripriganje koles znotraj dopustnih meja.

¹ ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA ENOTA V IDRJI, RUDNIK ŽIVEGA SREBRA IDRJA, CONSULTATION PROTOKOL FASC. 113, ŠT. 1956, 16. APRIL 1910 (ODSLEJ ZAL RŽS CP...)

² ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA ENOTA V IDRJI RUDNIK ŽIVEGA SREBRA IDRJA, BERGDIRECTION AKTEN, FASC. 443, ŠT. 2555 (ODSLEJ ZAL RŽS BDA...)

Ti dve dejstvi se upoštevata pri 3- do 4-tonskem tovornjaku z verižnim pogonom, pri 1-,1/2 in 2-tonskih tovornjakih pa je kardanski pogon.

motor	<ol style="list-style-type: none"> 1. štiricilindrični štiristakni bencinski motor z elektromagnetnim vžigom, patentiran Saurer vplinjač z dvema vbrizgalnima šobama 2. centrifugalna vodna črpalka 3. premični regulator 4. avtomatski hitrostni omejevalnik 5. ročica za regulacijo plina 6. patentirane Saurer motorne zavore 7. oljna črpalka, ki regulira porabo olja glede na število obratov
pogonsko gorivo	<p>- bencin ali benzol specifične teže od 0,68 do 0,75;</p> <p>- poraba goriva znaša pri 300-1000 obratih na uro na konjsko moč: pri polni obremenitvi 250 g, pri polovični pa 300 g. Povprečna poraba bencina pri normalni obremenitvi na 100 km je od 18 do 20 kg na suhi in dobri cesti.</p>
menjalnik	4 prestave, ki zmorejo 5, 10, 15 in 20 (oz. 25 km/h) pri 3- do 4-tonskem tovornjaku; pri 1-,1/2- in 2-tonskem pa 6, 12, 19 in 25 km/h.
transmisija	<p>- za prenos moči z motorja na menjalnik služi progresivno delujoča sklopka, ki se jo aktivira z nožno ročico;</p> <p>- ima kroglične ležaje.</p>
zavore	Na vozilu so tri vrste med seboj neodvisnih zavor, in sicer diferencialne zavore, ki se aktivirajo z nogo (zavorni boben je na ohišju diferenciala), na sprednjih kolesih sta dve zavori, ki se jih aktivira z ročico, in Saurer motorne zavore, ki se jih aktivira z ročico pri volanu.
bencinski rezervoar	Prostornina je ca. 90 litrov bencina. Bencin je pod pritiskom vbrizgan v vplinjač.
gume	Spredaj so enojne polne gume, zadaj pa dvojne. Tovarna avtomobilskih gum garantira 12000 prevoženih kilometrov.
oprema	Orodje in nadomestni deli.
garancija	Za vsak del vozila garancija 6 mesecev.
dobavni pogoji	Če je vse plačano, je tovarna dolžna poskrbeti za transport do plačnika.
plačilni pogoji	Polovica se plača ob naročilu, polovica pa ob dobavi. Cena tovornjaka je bila 24300 kron (21100 kron vozilo in 3200 kron gume).

Tovarna Saurer jim je poslala tudi specifikacijo prikolice nosilnosti dveh ton. Cena le-te je bila 6500 kron z gumijastimi kolesi oziroma 4500 kron z

železnimi kolesi, z nakladalnim dvigalom in zaviračevim sedežem. Dimenzija enojnih sprednjih koles: 870 x 100 x 75, zadaj prav tako enojna kolesa, dimenzije 1050 x 120 x 75.

Tovarna jim je zagotovila, da je prikolica opremljena s posebej močnimi zavorami in da ima na zavorno vzvodje vgrajen poseben zavorni diferencial, katerega namen je istočasna razporeditev zavorne sile na obe kolesi.

Poleg tovarne Saurer so rudniški upravi poslali ponudbe za nakup tovornjaka še tovarne »A.E.G. Union Elektricitaets-Gesellschaft« (»Installations Bureau Triest Neue Avtomobil Gesellschaft«), »Fiat Aktiengesellschaft« z Dunaja, »Oesterreichische Daimler-Motoren Gesellschaft Wiener-Neustadt«, »Berna Commercial Motors LTD London E.C. Berna Motorwagenfabrik Olten« iz Švice in »Bardi Automobil Actien Gesellschaft« z Dunaja. Ponudbe teh izdelovalcev tovornjakov niso ohranjene.

Tovarna A.E.G. Union je poslala opis podvozja tovornjaka »Type P 8«⁴

- maksimalna nosilnost 5000 kg
 - štiricilindrični motor s 40/45 konjskimi močmi
 - sprednja kolesa so enojna, dimenzije 830 x 120 mm
 - zadnja kolesa so dvojna, dimenzije 1030 x 140 mm
 - prikolica ima nosilnost 3 tone, vsa štiri kolesa so železna in imajo vzmetno povezavo z vozilom. Cena prikolice je 2350 kron.
- Ponudili so tudi nadomestne in rezervne dele ter delovno orodje.

Voznikov sedež je bil oblazinjen z usnjem in je imel prostora za tri osebe. Poudarili pa so, da na željo kupca tovornjak tudi polakirajo in nanj napišejo želen napis. Cena tovornjaka je bila 24600 kron.

RUDNIŠKI TOVORNJAK SAURER,
ŠOFER ANTON SELJAK IN SOVOZNIK
VIKTOR GOSLER⁵

4 ZAL RŽS BDA FASC, 444, ŠT. 3700
5 FOTOGRAFIJA JE LAST LUDVIKA KOVAČIČA

Ponudili so jim še tovornjak »Type L5«, ki je imel prav tako štiricilindrični motor z 18 do 22 konjskih moči.

Največja dosežena hitrost »Type P8« z gumijastimi kolesi je bila 16 km/h, »Type L5« pa 15 km/h, odvisna je bila od kakovosti voznega terena.

Ponudba tovarne tovornjakov »Daimler-Motoren Gesellschaft«⁷ je vsebovala tudi fotografije, ki pa na žalost niso ohranjene. V spremnem dopisu so rudniški direkciji svetovali nakup dveh tovornjakov, da bi lahko prepeljali 23,5 ton materiala na dan. Poudarili so, da bi morali njihovima tovornjakoma zagotoviti dve garaži (eno v Logatcu in eno v Idriji), da bi bila zavarovana proti rjavenju. Tovarna je bila zainteresirana za štirinajstdnevno testno vožnjo, s katero bi lahko Rudnik preizkusil tovornjaka in na podlagi katere bi se odločili za nakup.

opis tovornjaka

- tovornjak z zobniškim pogonom
- štiricilindrični motor s 45 konjskimi moči
- elektromagnetni vžig
- železna kolesa
- nosilnost tovornjaka 5 ton, nosilnost prikolice 5 ton
- maksimalna dosežena hitrost 16 km/h (na lepi in suhi cesti)
- zmore 10% vzpon (z gumijastimi kolesi 14% vzpon)
- skupna dolžina vozila 6100 mm
- dolžina nakladalne površine 3800 mm
- širina nakladalne površine 1750 mm
- višina nakladalne površine nad tlemi 1100 mm
- dimenzija enojnih sprednjih koles 950 x 140 mm

TOVORNJAK »A.E.G. UNION«

6 ISTO KOT OPOMBA 4
7 ZAL RŽS BDA FASC, 446, ŠT. 5244, 18. 10. 1910

- dimenzija zadnjih koles 1050 x 140 mm (lahko so dvojna)
- teža celotnega tovornjaka 3800 kg
- poraba bencina pri polni obremenitvi motorja je največ 15 kg/h od 0,68 do 0,74 specifične teže; lahko se uporablja tudi težak bencin.

Cena tovornjaka z gumijastimi sprednjimi kolesi je bila 19.750 kron in 2800 kron prikolica, skupaj torej 22.550 kron. Dobavni rok je bil 6 tednov.

Ponudba tovarne
»Berna Motorwagen«
za tovornjak »Type G«⁸

- ima štiricilindrični motor
- 35/40 konjskih sil
- 4 hitrostne prestave prestavo za vzvratno vožnjo
- visokonapetostni magnetni vžig sistema Bosch ali Eisemann
- nosilnost 5 ton
- kolesa so iz jeklene litine z gumijastimi objemkami
- nakladalna površina je 4000 x 2000 mm
- teža tovornjaka 4 tone
- skupna teža maksimalno obremenjenega tovornjaka 9 ton
- maksimalna obremenitev na sprednji osi 3 tone
- maksimalna obremenitev na zadnji osi 6 ton
- maksimalno dosežena hitrost polno obremenjenega tovornjaka je 25-30 km/h
- pri polni obremenitvi zmore 15% vzpon
- poraba bencina pri polni obremenitvi je 250 g/h
- lahko se uporablja tudi težki bencin ali benzol

V ceno 25.550 kron je bilo vključeno še: 2 petrolejski svetilki, 1 stropna svetilka, hupa, delovno orodje, rezervni in nadomestni deli.

Dobavni rok tovornjaka je bil 4 mesece, zanj je tovarna jamčila 6 mesecev. Želeli so imeti tudi štirinajstdnevno testno vožnjo. Rudniška direkcija jim je odgovorila, da so v dogovoru z ministrstvom za javna dela sklenili, da zaradi nekonkurenčne cene ne pridejo v poštev niti pri testni vožnji.

Ko je rudniška direkcija zbrala dokumentacijo ponudb tovornjakov, so se začela dogovarjanja na relaciji rudniška direkcija – ministrstvo za javna dela – ponudnik o izvedbi testnih voženj, na podlagi katerih bi se dokončno odločili za nakup.

Testne vožnje med železniško postajo južne železnice v Logatcu in med Idrijo so opravljali s tovornjaki tovarn Saurer in Daimler.

Ministrstvo za javna dela je poslalo rudniški direkciji navodila za testno vožnjo.⁹ Spremljati jo je moral kontrolor, ki ga je določilo ministrstvo. S temi vožnjami so hoteli ugotoviti operativno zmogljivost in ekonomičnost

⁸ ZAL RŽS BDA FASC. 447, ŠT. 5263

⁹ ZAL RŽS BDA FASC. 445, ŠT. 4313, 10.8.1910; FASC. 446, ŠT. 5423

tovornjaka. Vsak konkurent se je obvezal zagotoviti tudi rezervne dele. Vožnje konkurenčnih tovornjakov so se morale vršiti v enakih razmerah (ista cesta, iste vozne razmere, istočasno). Predpisan je bil tudi čas voženj, in sicer od 6. ure zjutraj do 6. ure popoldan. Bencinski rezervoar se je lahko napolnil le 1x na dan ob navzočnosti kontrolorja, ki je vodil dnevno porabo goriva. Bencin je bil lahko samo 0,7 specifične teže. To je bilo potrebno zaradi ugotavljanja dejanske moči motorja in zmogljivosti vozila. Ravno tako so samo enkrat na dan ali celo na dva dni kontrolirali stanje motornega olja. Vsa manjša popravila so upoštevali pri oceni varnosti vožnje.

Rudniška direkcija je posredovala ministrstvu za javna dela¹⁰ naslednje podatke, s katerimi je še dodatno utemeljevala potrebo po nabavi tovornjaka. Poudarili so, da se glavno prevažanje tovora vrši na državni cesti Logatec–Idrija in da letno prevozijo približno 700 vagonov po 10 ton različnega materiala (premog, cement, železne izdelke, strojne dele, žito), iz Idrije v Logatec pa 70 vagonov po 10 ton živega srebra. Pot iz Logatca (nadmorska višina 512 m) preko Godoviča (nadmorska višina 595) do Idrije je dolga 28 km in ima na več ovinkih 10% vzpon. Širina ceste je 3,20 m, nosilnost mostu v Idriji 20 ton.

Na testne vožnje so se začeli pripravljati v zimskem času, ko so vozne razmere najbolj neugodne. Datum je določilo ministrstvo za javna dela, in sicer od 25. novembra do 4. decembra. Leta 1910 je začelo snežiti že meseca novembra, tako je rudniška direkcija prosila ministrstvo, naj testne vožnje prestavijo na kasnejši čas ali pa naj dovoli, da jih opravijo na cesti Idrija–Sv. Lucija (Most na Soči).¹¹ Tudi konkurenti niso bili zadovoljni z voznimi razmerami, vendar so opremili svoje tovornjake z zimskimi gumami in snežnimi verigami.

Prevoz tovornjakov na testne vožnje je bil strošek konkurentov, ki so s seboj pripeljali svojega šoferja. Rudniška direkcija pa je povabila tudi njihovega glavnega špediterja Johana Siherla iz Logatca, ki naj bi se seznanil s takim načinom prevažanja blaga¹².

Testne vožnje¹³ so se torej začele 25. novembra in končale 6. decembra 1910. Komisija si je teh 10 dni zapisovala naslednje podatke:

1. dan vožnje
2. datum
3. temperatura zraka ob odhodu
4. vreme
5. cestne razmere
6. vrsta vozila (daimler, saurer)
7. vrsta bencina
8. relacija Idrija–Logatec – 34,8 km (odhod, prihod, čas trajanja vožnje, hitrost vožnje, natovorjena teža v tonah, čas nakladanja tovornjaka)

10 ZAL RŽS BDA FASC. 446, ŠT. 5015

11 ZAL RŽS CP ŠT. 6500, NOVEMBER 1910

12 ZAL RŽS BDA FASC. 447, ŠT. 5922, 22. NOVEMBER 1910

13 ZAL RŽS BDA FASC. 446, ŠT. 5423, 24. DECEMBER 1910

9. relacija Logatec–Idrija – 34,8 km (isti podatki kot pri točki 8.)
 10. skupni podatki za v obe smeri vožnje – 69,6 km (povprečna hitrost km/h, natovorjena teža v kilometrih, tonski kilometri, tonski kilometri na uro vožnje)
 - poraba bencina in motornega olja v kilogramih v celoti
 - poraba bencina in motornega olja na tonski kilometer
 - poraba bencina in motornega olja na tonski kilometer na uro
 11. popravila (vrsta in čas)
 12. opombe (uporaba verig ali zimskih gum).

Pri zapisovanju podatkov je bila komisija zelo natančna pri času (npr. odhod 8.54, prihod 11.15) in tehtanju (npr. 1608 kg tovora). Hitrost, ki so jo tovornjaki dosegli na relaciji Idrija-Logatec, je bila med 11,58 km/h in 24,54 km/h ter med Logatcem in Idrijo od 5,18 km/h do 17,40 km/h. Ko je bila testna vožnja končana, je ing. Šotola naredil končni izračun obratovalnih stroškov za vsak tovornjak posebej in podatke posredoval ministrstvu za javna dela. Ker so se mi zdeli podatki zelo zanimivi, bom napisala podatke za tovornjak firme Saurer.

tovornjak brez prikolice

21.100 kron	cena tovornjaka brez gumijastih koles
3.200 kron	cena gumijastih koles
24.300 kron	skupna vsota vloženega kapitala
3165 kron	15% amortizacija tovornjaka brez gum (21.100 K)
972 kron	4% davek na vloženi kapital (24.300 K)
	gumijasta kolesa (7 mesecev – 2 vožnji, 5 mesecev – 1 vožnja dnevno)
	475 voženj po 2 x 34,8 km = 33.060 km, garancija gum za 12.000 km
8816 kron	vožnje = 3200 K ; na leto 33.060 x 3200 : 12.000 km
	poraba bencina na 1 vožnjo
4623 kron	(69.6 km) = 29 kg za 475 voženj = 138 q(untalov) po 33,50 K
	motorno olje
475 kron	(na 1 vožnjo 69,6 km) = 1kg za 475 voženj = 475 kg po 1 K
200 kron	trdo mazivo in razsvetljava
300 kron	stroški popravila
600 kron	zaslužek šoferja (360 dni po 2 K)
625 kron	zaslužek sovoznika (125 dni zime po 5 K) =
	zaslužek 2 delavcev za natovarjanje in raztovarjanje v Logatcu
2713 kron	(300 dni po 3,50 K in 1 delavca v Idriji (175 dni po 3,50 K)
1220 kron	plača špediterja v Logatcu
25.869 kron	skupaj od 1. do 12. točke
150 K	najem pisarne v Logatcu, ogrevanje in razsvetljava
120 K	najem garaže v Logatcu
80 K	2% amortizacija garaže in bencinskega skladišča (4000 K – stroški zidave)
160 K	4% davek na garažo

120 K	ogrevanje garaže
26.499 K	skupaj od 1. do 16. točke
ca. 7100 q	prevoz blaga iz Idrije v Logatec (letno Hg)
19.000 q	prevoz blaga iz Logatca v Idrijo (475 dni po 40q/leto)
26.100 q	skupaj
	izračun, koliko stane 1 q prevoženega blaga brez prikolice
1K 015 helerjev	26.499 K : 26.100 q

Ko je ing. Šotola naredil izračun še za tovornjak s prikolico (cena tovornjaka s prikolico je bila 28.800 K), so letni stroški znašali 27.239 kron, prevoženega tovora bi bilo za 31.350 q, kar znese za 1 q prevoženega blaga 86,8 helerjev.

Za primerjavo naj povem še skupne podatke za 5-tonski Daimlerjev tovornjak (cena 23.550 K) brez prikolice. Celoletni skupni stroški bi znašali 30.673 kron in prevozil bi 30.850 q tovora (1q=99,5 helerjev). Tovornjak s prikolico (26.350 K; od tega je tovornjak brez gumijastih koles 19.230 K, prikolica 2800 K, gumijasta kolesa 4320 K) bi letno stal 31.495 K in bi prevozil 39.600 q (1 q = 79,5 helerjev).

Na tem mestu naj še omenim, da je imel Saurerjev tovornjak na sprednjih kolesih gume znamke Polack dimenzije 1060 x 120 mm, za katere so garansirali 12000 prevoženih kilometrov. Kasneje jim je tovarna Saurer ponudila gume Continental¹⁴. Cena Continentalovih polnih gum je bila 430 kron dimenzije 870 x 100 mm¹⁵. Kasneje so na Rudniški direkciji dobili ponudbe za gume še od tovarn Simperit in Gutmann. V letih 1913 in 1914 so se pojavili še novi ponudniki gum Mandel (pri njih je stala ena polna guma 312,40 kron;¹⁶), Speil¹⁷ (2 polni gumi skupaj s platiščem sta stali 728,95 kron), Goodrich¹⁸ (4 plašči in zračnice so stali 964,32 kron) in Dunlop¹⁹ (2 polni gumi sta stali 957,46 kron). Motorno olje je bilo znamke Valvoline. Bencin pa so kupovali pri »Triest Mineral Oel Raffinerie« v Trstu.

Po testnih vožnjah se je rudniška direkcija v dogovoru z ministrstvom za javna dela odločila za nakup tovornjaka firme Saurer.

Na rudniških konsultacijah 16. maja 1911²⁰ je ing. Šotola oznanil, da so že dobili tovornjak in prikolico in da se bo od tega dne dalje vršil prevoz blaga s tovornjakom 2-krat dnevno. Prvi šofer rudniškega tovornjaka je bil Franc Alič.

14 ZAL RŽS BDA FASC. 450 ŠT. 3362

15 ZAL RŽS BDA FASC. 450 ŠT. 3268 IN 3405

16 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1913 ŠT. 5510

17 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1914 ŠT. 774 IN 903

18 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1914 ŠT. 1408

19 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1914 ŠT. 1663

20 ZAL RŽS CP FASC.114 ŠT. 2570

Tovarna Saurer je namreč po nakupu njihovega tovornjaka zahtevala od rudniške direkcije, da morajo poslati enega človeka k njim na Dunaj, da ga bodo naučili voziti in ravnati s tovornjakom. Pri Rudniku so se odločili za Franca Aliča, ki je bil ključavničar in zaposlen pri rudniku.²¹ Meseca marca (26. 3.) 1911 je Alič odšel na Dunaj, kjer je ostal do 20. aprila. Tega dne je tudi uspešno opravil vozniški izpit. Celotni stroški njegovega izobraževanja so bili 300 K²². Za 26 dni bivanja na Dunaju je Rudnik moral plačati 216,10 kron²³.

Okrajno glavarstvo v Logatcu je izdalo vozniško dovoljenje Aliču 1. maja 1911²⁴. Tovarna Saurer je rudniški direkciji ponudila enega svojega delavca – monterja, ki bi še nekaj časa delal z Aličem, da bi se ta še bolj izpopolnil pri ravnanju s tovornjakom. Kmalu na to je rudniška direkcija prijavila k izpitu še dotedanjega Aličevega sovoznika Karla Beričiča. Očitno je bil njegov vozniški inštruktor Alič, saj je imel samo izpitno vožnjo pred članom izpitne komisije ing. Ferdinandom Schmidtom iz Ljubljane. Beričič je imel izpitno vožnjo 19. julija 1911 popoldne v Logatcu z rudniškim tovornjakom. Izpit je uspešno opravil in rudniška direkcija je morala plačati ing. Schmidtu 27,40 kron²⁵.

Deželna vlada za Kranjsko je v letu 1911 izdelovala seznam vseh lastnikov tovornjakov in podatke, v kakšne namene so kupili tovornjak. V primeru vojne bi namreč morali oddati tovornjak za civilne potrebe vojske. Okrajno glavarstvo v Logatcu je zato rudniški direkciji poslalo vprašalnik, ki so ga obenem potrebovali tudi pri registraciji in evidenci motornih vozil²⁶. Rudniška direkcija je morala odgovoriti na naslednja vprašanja:

politični okraj	Logatec
upravni okraj	Logatec
mesto	Idrija
lastnik tovornjaka	Rudniška direkcija Idrija
voznik in vzdrževalec	Franc Alič
sovoznik	Karel Beričič
tovarna	Adolf Saurer in Arbon (Švica)
tip vozila	»Kraftfahrzeuggesellschaft m.b.h.« na Dunaju
konjske moči	30/34
teža	2600 kg
maksimalna obremenitev osi	
nenaloženega tovornjaka	1000 kg
nosilnost	4000 kg

21 ZAL RŽS BDA FASC. 451 ŠT. 1088, 1356

22 ZAL RŽS BDA FASC. 541 ŠT. 2190

23 ZAL RŽS BDA FASC. 451 ŠT. 2682

24 ZAL RŽS BDA FASC. 451 ŠT. 2343

25 ZAL RŽS BDA FASC. 450 ŠT. 3846

26 ZAL RŽS BDA FASC. 450 ŠT. 3369

dimenzije koles spredaj	870 x 100 mm
dimenzije koles zadaj	1050 x 100 mm x 2

prikolica	
število	1
teža	1760 kg
nosilnost	2 toni
vrednost	4500 kron

Tovornjak so registrirali pri Okrajnem glavarstvu v Logatcu. Uradna oznaka (registrska tablica) je bila I 655. Poleg prej navedenih podatkov je morala rudniška direkcija posredovati še osebne podatke in vojaško obveznost voznika in sovoznika.

Novi rudniški tovornjak so po dobavi tudi zavarovali, in sicer pri zavarovalniški družbi Providentia na Dunaju²⁷. Letna premija zavarovanja je bila 207 kron. V zavarovanje je bilo všteto zavarovanje tovornjaka, vsake posamezne osebe (ki je bila na tovornjaku) v primeru poškodbe ali celo smrti, poškodbe druge osebe ali eventualno njene smrti in poškodbe tuje imovine.

Rudniški ravnatelj Billek se je sredi leta 1911 začel zanimati še za nakup osebne avtomobila²⁸. Tovarna Saurer mu je poslala ponudbo. Billek je nato naslovil na ministrstvo za javna dela pismo, v katerem jim je obrazložil, da veliko potuje in to še vedno s konjsko vprego do železniške postaje v Logatcu ali Sv. Luciji. Ministrstvo mu je 22. septembra 1911²⁹ odobrilo takojšen nakup. Rudniška direkcija je svoj prvi osebni avtomobil naročila pri tovarni Saurer 24. novembra 1911³⁰ in ga prevzela 27. decembra na železniški postaji v Sv. Luciji³¹. Pri Okrajnem glavarstvu v Logatcu je bil novi osebni avtomobil registriran z oznako I 659. Cena osebne avtomobila je bila 22.000 kron³² in so ga zavarovali pri zavarovalniški družbi Providentia za 363,52 kron.³³ Očitno pa je osebni avtomobil imel že pnevmatike, saj je rudniška direkcija naročila pri družbi »Michelin Pneumatik« avtomobilske plašče in zračnice.³⁴

Rudnik je imel zdaj en osebni avtomobil in en tovornjak, zato je nastala potreba po novih šoferjih. Franc Koler je dobil vozniško dovoljenje 2. januarja 1912.³⁵ Junija meseca 1912 sta dobila vozniško dovoljenje še Anton

27 ZAL RŽS BDA FASC. 450 ŠT. 3790

28 ZAL RŽS BDA FASC. 450 ŠT. 3743

29 ZAL RŽS BDA FASC. 454 ŠT. 4996

30 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1911 ŠT. 6584

31 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1911 ŠT. 7042

32 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1911 ŠT. 7157

33 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1912

34 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1912 ŠT. 41 IN 145

35 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1912 ŠT. 29

Poljanšek in Peter Zupančič.³⁶ Izpit sta delala prav tako kot Beričič in Koler pred članom Izpitne komisije iz Ljubljane Schmidtom v Logatcu.³⁷ Okrajno glavarstvo je izdalo tudi vojaške dokumente za vozila in vse rudniške šoferje, da bi jih lahko mobilizirali v primeru vojne. Leta 1914 je dobil vozniško dovoljenje Johan Bajt, leta 1916 pa še Leopold Svetličič in Josip Pivk.

V tem času pa je bilo po cestah že kar nekaj jeklenih konjičkov, zato je Okrajno glavarstvo v Logatcu poslalo rudniški direkciji »Policijski red«, ki so ga morali zaradi varnosti upoštevati na vseh državnih cestah.³⁸ Na žalost ne vemo, kaj je ta red predpisoval, ker dokument ni ohranjen.

Z ministrstva za javna dela pa so dobili razglas, da se službena vozila in tovornjake ne sme uporabljati za osebni prevoz.³⁹ Kljub tej prepovedi je rudniška direkcija dobila anonimne prijave, da je šofer Alič prevažal druge osebe.⁴⁰ Šele v letu 1914 so lahko s službenim avtomobilom prevažali tudi druge osebe, vendar samo z izrecnim dovoljenjem ministrstva. Leta 1918 je ministrstvo dovolilo prevoz potnikov s službenimi vozili, vendar le v primeru, če je šlo za službene potrebe⁴¹. Za prevoz so morali potniki plačati 2 kroni za vožnjo in 3 krome za zavarovanje. Ko pa so ljudje v Idriji zvedeli, da se za civilne potrebe potnikov ne sme uporabljati tovornjakov, so se zbrali v gostilni Pri Črnem orlu. Po protestu 20. oktobra 1918 so izdali resolucijo⁴², ki se glasi: »Idrija ima 6–7000 prebivalcev, ki so tako ali drugače povezani z rudnikom in ima zato tudi poti izven Idrije. Mestna občina, ki ima poštne prevoze med Logatcem in Idrijo, se ne zanima za tak prevoz. Oba avta, ki jih ima občina, sta stalno v popravilu. Pa tudi, ko odpelje avto ob 4,30 popoldne iz Idrije se vrne šele naslednji dan nazaj. Ker pa v tem času ni nobenega vlaka ne vedo kaj delati in morajo čakati. Prav tako pa se vozi 50–100 oseb dnevno; poštni avto pa zmore 10–12 oseb, ostali pa morajo peš 6–7 ur do Idrije. Kadar pa je veliko pošte ali pa se pošta prevažna s konjsko vprego, se ne more peljati nobena oseba. Zato apelirajo na oblasti, da je njihova dolžnost, da uredijo te stvari, drugače bodo 1. novembra 1918 stavkali.«

Za vsak prevoz drugih oseb je moral ing. Billek napisati prošnjo ministrstvu za javna dela, pa četudi je šlo za inženirje Deželne vlade J. Hilberta, L. Bloudka in A. Houпка.⁴³ Ministrstvo je takim prošnjam povečini ugodilo.

Rudniška direkcija se je leta 1914 zanimala za nakup novega tovornjaka, kajti njihov prvi tovornjak je vojno ministrstvo mobiliziralo in je bil zato

36 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1912 ŠT. 3729

37 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1912 ŠT. 617

38 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1913 ŠT. 71

39 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1913 ŠT. 3460

40 ZAL RŽS DELOVODNIK ŠT. 4168

41 ZAL RŽS BDA FASC. 488, ŠT. 6334

42 ZAL RŽS BDA FASC. 488, ŠT. 6995

43 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1914 ŠT. 6885

tudi večkrat pokvarjen. Rudniški ravnatelj Billek se je sprva obrnil na tovarno Saurer, če bi lahko kakor koli usposobili osebni avtomobil za prevoz premoga. Tovarna jim tega ni priporočala, zato jim je poslala ponudbo za dva nova tovornjaka, in sicer enega nosilnosti 4 tone s 35 konjskimi močmi ter drugega nosilnosti 5 ton s 50 konjskimi močmi.⁴⁴ Pettonski tovornjak je imel namesto 38-zobatega venca že zavorni boben.⁴⁵ Ministrstvo jim je odobrilo nakup 5-tonskega tovornjaka za ceno 28.800 kron.⁴⁶ Rudniška direkcija je prevzela novi tovornjak decembra 1914. Tovarna Saurer jim je zraven poslala še šoferja – inštruktorja in snežne verige. Registriran je bil pod oznako I 669. Tovornjaka so zavarovali pri zavarovalniški družbi Providentia za letno premijo 204 kron. Verjetno pa je bilo v tem času pomanjkanje bencina, saj se je rudniška direkcija zanimala, če lahko namesto bencina uporablja benzol. Tovarna jim tega ni dovolila.⁴⁷ Ponudba, ki jo je Rudnik dobil od tovarne »Grazer Waggon und Maschin Fabrik« iz Gradca, je bila zanimiva, ker so jim ponudili tovornjak z dizelskim motorjem.⁴⁸

Ing. Billek je novembra meseca 1915 ponovno naprošal Ministrstvo za javna dela za nakup dveh novih tovornjakov.⁴⁹ Opozarjal jih je, da z novim tovornjakom ne morejo vsega prepeljati. Rudnik je imel za oskrbovanje Rudnika sicer še 12 konj, od tega dva bolna. Kljub vojnemu stanju so dnevno prišli na železniško postajo v Logatcu 3 vlaki s 16 do 18 quintali materiala, vendar jim ni uspelo vsega razvoziti. Billek se ni zavzemal za nakup novih konj ali volov, kot jim je svetovalo ministrstvo, temveč za nakup novih tovornjakov. Povedal jim je tudi, da se morajo v času mobilizacije njihovih tovornjakov posluževati tovornjaka idrijskega trgovca Valentina Lapajneteta, ki ima nosilnost 4 tone. Lapajnetu morajo za to plačevati. Da bi nakup še bolj utemeljil z dejstvi, je navedel, da so se morali v proračunskem letu 1914/1915 odpovedati 2 milijonoma kron zaslužka od živega srebra in obenem skrbeti za 6000 prebivalcev Idrije. Poleg tega pa so morali vzdževati še vojaške objekte in oskrbovati vojno upravo.

Ministrstvo za javna dela jim je odobrilo nakup novega tovornjaka nosilnosti 5 ton s 35 konjskimi silami pri tovarni Saurer.⁵⁰ Tega so izdelali v Švici, ker jim je na Dunaju zaradi mobilizacije primanjkovalo delovne sile. Tovornjak je imel avtomatski prekucnik, usnjene sedeže in streho. Cena je bila 25.000 švicarskih frankov in 3195,70 kron carinskih dajatev. Registrsko oznako je imel I 670 in je bil zavarovan pri zavarovalniški družbi Providentia za 364 kron letne premije.⁵¹

44 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1914 ŠT. 5698

45 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1914 ŠT. 6475

46 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1914 ŠT. 6281

47 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1915 ŠT. 9, 53, 147

48 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1914 ŠT. 3793, 1914)

49 ZAL RŽS BDA FASC. 459, ŠT. 5892

50 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1915 ŠT. 6389

51 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1916 ŠT. 204

Leta 1916 je tovarna »Puch-werke Automobil Gesellschaft« iz Gradca poslala rudniški direkciji ponudbo za nakup tovornjakov nosilnosti 3 tone s prikolicami.⁵² Ministrstvo jim je odobrilo 95.700 kron denarja za nakup.⁵³ Ker pa je bilo to premalo, jim je tovarna Puch namesto 3-tonskih ponudila 2,5-tonske tovornjake in 1,5-tonske prikolice. Tovornjak je tehtal 3000 kg, prikolica pa 800 kg. Novi Puchovi tovornjaki so stali 76.500 kron, 9600 kron pa prikolice. Registrske oznake so bile I 671, I 672 in I 673 in za slednjega vemo tudi serijsko številko izdelave tovornjaka 1517/6605.⁵⁴ Zavarovanje Puchovih tovornjakov so zaupali zavarovalniški družbi Danubius na Dunaju za letno premijo 465 kron. Ker so se rudniški šoferji do nakupa »Puchov« dobro seznanili le s saurerjevimi tovornjaki, je rudniško direkcijo zanimalo, ali jim bo dala tovarna na voljo tudi svoje šoferje-inštruktorje, da bi se rudniški šoferji naučili voziti in pravilno ravnati z vozilom.⁵⁵ Ko je tovarna 22. februarja 1916 odpremila tri »Puche« in eno prikolico, so bili zraven tudi F. Herman (verjetno predstavnik tovarne) ter dva šoferja Wochl in R. Gartner. Slednji je tudi opravljal testne vožnje, da so se lahko Idriščani prepričali o kvaliteti vozil.

Testne vožnje so se odvijale na cesti Idrija–železniška postaja v Logatcu. Takoj po tesnih vožnjah je rudniški ing. Šotola podal poročilo na rudniških konsultacijah o testnih vožnjah s tremi novimi tovornaki s prikolicami. V zapisniku piše (citiram): ... da so se kljub velikim vzponom in padcem ter ostrim ovinkom na cesti Logatec–Idrija izkazali kot koristni za uporabo.⁵⁶ Tovarniški šoferji so v Idriji ostali toliko časa, dokler niso bili rudniški popolnoma samostojni pri ravnanju z vozili. Kmalu po začetku samostojnih voženj s »Puchi«, je tovornjak z registrsko oznako I 672 začel »odpovedovati«. Na ostrih ovinkih po dolini reke Zale je naredil »puh, puh« in se ustavil. Nenehno so romale poštna pošiljke z naročili za rezervne dele (npr. diferencialna gred, zaganjač, vžigalnik...) med Idrijo in Gradcem. Rudniška direkcija s Puchovimi tovornjaki ni bila zadovoljna. Ministrstvu za javna dela so sporočili, da bodo tovornjake prodali. V obrazložitvi so jim napisali, da so očitno slabše narejeni in da ne zmorejo izpeljati ostrih ovinkov v Zali. Med drugim so poudarili, da niso primerni za zimsko vožnjo, ker se hitreje kvarijo in s tem povečujejo stroške vzdrževanja.⁵⁷ Puchov tovornjak z registrsko oznako I 672 so prodali tovarni bencina Mineraloelfabrik Drohobgez,⁵⁸ ostala dva tovornjaka z oznako I 671 in I 673 pa rudniški upravi Klausen in Jochberg pri Kitzbuechlu.

Konec leta 1916 je imela rudniška direkcija že 6 avtomobilov in s tem so se povečale potrebe po bencinu, zato so želeli za svoje potrebe tudi sami

52 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1916 ŠT. 9

53 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1916 ŠT. 251

54 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1916 ŠT.1164 IN ŠT. 1180

55 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1916 ŠT. 552

56 ZAL RŽS CONSULTATION PROTOKOL (CP), FASC. 117, ŠT. 1203, 28.2. 1916

57 ZAL RŽS BDA FASC. 478, ŠT. 8168

58 ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1916 ŠT. 3047, 3850

prevažati gorivo. Tovarna Puch so naprosili, če lahko kakorkoli preuredijo njihov XC tovornjak za prevoz bencina. Spraševali so jih, če lahko na šasijo tega tovornjaka montirajo snemljivo 4000-litrsko cisterno in koliko bi ta predelava stala. Iz tovarne so jim sporočili, da je sicer to možno narediti, vendar imajo na voljo samo 2000-litrsko cisterno. Rudniška direkcija je odstopila od naročila, ker bi bila 2000-litrška cisterna premajhna za njihove potrebe.⁵⁹

Ministrstvo za javna dela je rudniški direkciji namesto prodanih »puchov« odobrilo nakup dveh novih Saurerjevih tovornjakov.⁶⁰ Tovornjaka sta v Logatec prispela 22. septembra 1916. Registrsko oznako sta imela I 674 (št. vozniškega certifikata 6507/47) in I 675 (št. vozniškega certifikata 5954/373). Prvi je imel 30/35 konjskih moči, drugi pa 45/50, oba sta imela montirana gumijasta kolesa znamke Sambusto.⁶¹ Tovornjaka so zavarovali pri zavarovalniški družbi Danubius za 310 kron letne premije.

S tem pa se motorizacija pri Rudniku še ni končala. Decembra 1916 je rudniška direkcija razmišljala o nakupu novega osebnega avtomobila. Čeprav ni ohranjeno spisovno gradivo, se da razbrati, da so januarja 1917 naročili nov osebni avtomobil znamke Saurer⁶² s 50/60 konjskimi močmi. Novo osebno vozilo je imelo enako podvozje kot njihov prejšnji osebni avtomobil, s tem da so mu vgradili močnejši motor. Poleg tega so nanj tudi namestili majhno dvigalo, tako da so lahko z manjšimi posegi dobili iz osebnega avtomobila transportno vozilo ali obratno (dvigalo so odstranili in namestili karoserijo osebnega vozila).⁶³ Nosilnost avtomobila je bila 800 kg in je stal 14.001 kron. Eno gumijasto kolo je stalo 1400 kron, tako da so za vse 4 plačali 5600 kron. Avtomobil so dobili julija 1917. Tovarna jim je poslala bencinski certifikat in dovoljenje za uporabo vozila s številko motorja 1002. Vozilo je torej imelo 50-60 KS in na eno konjsko moč je porabilo 350 g bencina.

osebni avtomobil ⁶⁴	težak štirisedežni bencinski s spredaj vgrajenim motorjem in pokrovom v ameriškem stilu
motor	štiricilindrični, štiritačni eksplozijski s 50-60 KS, ki jih razvije pri 1000 obratih; premer cilindra je 130 mm in hod bata 150 mm
vžig	elektromagnetni obločni sistema Eisman; motor se hladi preko hladilnika, ki ima obliko pletenega panja, ventilatorja, centrifugalne črpalke in ventilatorja na vztrajnik
prenos moči in naprava za vodenje	od motorne gredi skozi lamelno sklopko na menjalnik s 4 prestavami za vožnjo naprej in nazaj; od tod s pomočjo kardana na diferencial, vgrajen na osi zadnjih koles. Upravljanje se vrši s pomočjo volana, krmilnim drogom in polžastim gonilom ireverzibilno in brez udarca na sprednja kolesa

⁵⁹ ZAL RŽS FASC. 469, ŠT. 537, 20.1. 1917

⁶⁰ ISTO KOT OPOMBA 57

⁶¹ ZAL RŽS DELOVODNIK L. 1916 ŠT. 5306

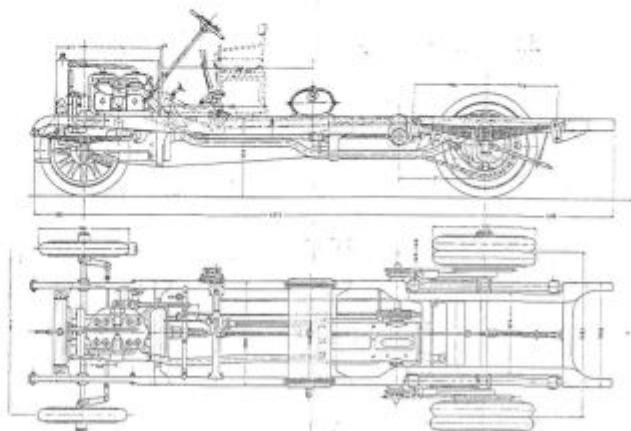
⁶² ZAL RŽS BDA, FASC. 469, ŠT.8

⁶³ ZAL RŽS BDA FASC. 471, ŠT. 2045

⁶⁴ ZAL RŽS BDA FASC. 474, ŠT. 4439

zavore
razsvetljava in signalne naprave

nožna zavora, katere zavorni boben je na diferencialu
ročna zavora na menjalniku (deluje na zadnja kolesa)
motorna zavora tipa Saurer, ki deluje na menjalnik
dva acetilenska žarometa
2 bencinski stranski luči
1 petrolejska luč na strehi
1 hupa
1 signalna piščalka za visoki pritisk

An die

K. K. BERGDIRREKTION

I D R I A

Wir bestätigen hiermit, dass das von uns gelieferte Last-Automobile mit der Erzeugungsnummer 50045/5083 sowohl was die maschinellen als auch die Sicherheitsvorrichtungen anbelangt mit der genehmigten Type übereinstimmt. Der Hub ist 180, Bohrung 120, Pz 45/50.
Eochachtungsvoll

V.G. 479.

OSTERR. SAURER-WERKE

[Handwritten signature]

FOTOKOPIJA ZADNJE STRANI
CERTIFIKATA - SKICE TOVORNJAKA
S PROIZVODNO ŠT. 50045/5083
REGISTRSKA ŠT. 1 68017

Wien, 12. Dezember 1917.

K. K. POLIZEI-DIREKTION IN WIEN

medosna razdalja	3215 mm
teža vozila (šasije)	1400 kg
dolžina osne razdalje	1420 mm
širina platišč	spredaj 105 mm, zadaj 135 mm
obloga na platiščih	pnevmatike
dolžina vozila	4375 mm
širina vozila	1650 mm
višina vozila	2000 mm
število in adhezijska teža zavrtih koles	1000 kg

Tovarna Saurer je na certifikatu pripisala, da vozilo lahko doseže hitrost 45 km/h. Novi osebni avtomobil je rudniška direkcija registrirala pri Okrajnem glavarstvu v Logatcu pod registrsko oznako I 676.

Novembra 1917 so pri tovarni Saurer naročili 5 tovornjakov nosilnosti 5 ton v skupnem znesku 282.500 kron.⁶⁶

Iz predračuna razberemo naslednje podatke

nosilnost	5 ton s štiricilindričnim motorjem
motorne zavore in vplinjač	patenta Saurer
cilindrični premer (premer valja)	120 mm
dvig cilindra (vhod bata)	180 mm
pri 1000 obratih razvije	45 konjskih moči
nosilnost	5000–6000 kg
potovalna hitrost	4, 7, 14, 20 km/h
vzratna vožnja	4 km/h
vzpon	pri polni obremenitvi zmore z gumijastimi kolesi 20% z železnimi pa 50% manj
poraba goriva	pri polni obremenitvi na suhi in ravni cesti z gumijastimi kolesi na 100 km je 60 kg; z železnimi kolesi pa 100% več
tovarna površina	3900 x 1800 mm
medosna razdalja	3900 mm
dolžina osne razdalje	1850 mm
teža šasije z gumami	3200 kg
skupna teža	4200 kg.
Cena enega tovornjaka	
šasija brez gum	47.000 kron
most in vozniki sedež z odklopno	
stranico	3.500 kron
streha za voznika	500 kron

⁶⁶ ZAL RŽS BDA FASC. 478, ŠT. 8112

osvetljava in signalizacija	500 kron
I garnitura leseno-železnih koles	3.500 kron
I garnitura osnovnega platišča z železnim obodom in motorne zavore	3.500 kron

Vse to zneso 56.500 kron, od tega je moral Rudnik plačati polovico ob naročilu, drugo polovico pa ob dobavi. Dobavni rok je bil 3–4 tedne. Tovarnjaki so imeli enomesečni garancijski rok. Tovarna je za to ceno priložila tudi delovno orodje in rezervne dele.

Osvetljava in signali pri tovornjakih so bili:	acetilenski žarometi
	pozicijske luči
	zadnje signalne luči
	hupa

Rudniška direkcija je Ministrstvu za javna dela poslalo številčni prikaz, koliko tovora morajo prevoziti rudniški tovornjaki.⁶⁷ V 115-ih dneh (avgust, september, oktober, november l. 1917) so prevozili 20.205,25 quintalov, kar pomeni 176 quintalov na dan. S tem so hoteli prepričati ministrstvo za nakup novih tovornjakov. Ministrstvo jim je nakup odobrilo.⁶⁸

Poleg petih 5-tonskih tovornjakov so decembra 1917 naročili še en 3-tonski tovornjak znamke Saurer.

Štirje 5-tonski tovornjaki so imeli registrsko oznako I 677, I 678, I 680 in I 681, tovornjak nosilnosti 3 tone pa I 679. Vsi so bili zavarovani pri zavarovalniški družbi Providentia. Skupna zavarovalniška premija je znašala 777,04 krone.⁶⁹ Peti 5-tonski tovornjak je Rudnik prevzel kasneje, saj se je tovarna Saurer sredi leta 1918 ukvarjala z velikimi problemi, kot so stavke, vpoklici v vojsko, delavskim gibanjem in pomanjkanjem premoga. Tovarna Saurer je rudniški direkciji 28. oktobra 1918 sporočila, da je tovornjak že narejen, vendar so imeli tedaj težave zaradi prevoza po železnici.⁷⁰

Med spisovnim gradivom pa sem našla tudi edina certifikata tovornjakov z registrsko oznako I 679 in I 680. Zato se mi zdi smiselno predstaviti enega.

vozilo I 680	tovornjak s spredaj vgrajenim motorjem
motor	štiricilindrični štiritaktni, ki razvije pri 800/1000 obratih 35 konjskih moči
vžig	sistema Eisemann in rezervni baterijski vžig
vodno hlajenje	preko hladilnika iz lamelnih lističev; s centrifugalno črpalko in ventilatorjem

67 ZAL RŽS BDA FASC. 478, ŠT. 7978

68 ZAL RŽS BDA FASC. 479 ŠT. 8387

69 ZAL RŽS BDA FASC. 486 ŠT. 5408 IN 5489

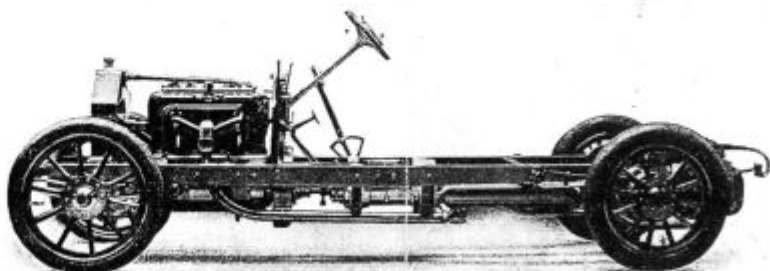
70 ZAL RŽS BDA FASC. 488 ŠT. 7032

prenos moči	gre od motorne gredi z usnjeno stožčasto sklopko preko menjalnika s 4 prestavami (zadnja ima direktni prenos) in enim vmesnim zobnikom za vzvratno vožnjo; od tod gre s stožčastim zobnikom na diferencial in z verigo na zadnja kolesa; ireverzibilni prenos na sprednja kolesa
vrste zavor	ročna zavora na zadnje kolo, nožna zavora na diferencialno gred
razsvetljava in signalizacija	motorna zavora sistema Saurer, ki se sproži z ročico ob volanu 2 acetilenska žarometa 2 smerokaza 1 zgornja svetilka (na strehi) 1 hupa
medosna razdalja	3949 mm
teža vozila	šasija 2400 kg, s karoserijo 3400 kg
kolotek	spredaj 1675 mm, zadaj 1710 mm
širina platišč	sprednjih 870 x 100 zadnjih 1060 x 2 x 120 mm
obloga platišč	polne gume zadaj dvojna polna guma
dolžina	5700 mm
širina	2000 mm
višina šasije	770 mm
število in adhezijska teža zavrtih koles	2 oca 1500 kg

Pri tem tovornjaku so še napisali, da je premer cilindra 120 mm in hod bata 180 mm in da doseže maksimalno 45/50 konjskih moči ter na eno konjsko moč na uro porabi 350 g bencina.

V zaključku naj napišem še seznam vseh avtomobilov, ki jih je Rudnik imel. Ob prihodu Italijanov v Idrijo je morala rudniška direkcija posredovati italijanskemu poročniku Josipu Carnevaliju seznam vseh avtomobilov, ki so bili takrat v uporabi. Ing. Šotola je 14. januarja naredil seznam 13-ih avtomobilov:⁷¹

ŠASIJA SAURERJEVEGA OSEBNEGA AVTOMOBILA Z REGISTRSKO OZNAKO XICA 008 (SERIJSKA ŠT. 1002)65

71 ZAL RŽS BDA FASC. 480, ŠT. 113

	št. motorja	reg. oznaka
SAURER		
HP 45/50.....	50045/5083.....	I 680
HP 45/50.....	50044/5081.....	I 678
HP 45/50.....	4854/525.....	I 669
HP 30/35.....	3207/510.....	I 670
HP 30/35.....	5954/373.....	I 675
HP 45/50.....	50041/580.....	I 677
HP 45/50.....	50056/5101.....	I 681
HP 45/50.....	6507/47.....	I 674
HP 40/45.....	10474/3258.....	I 679
HP 30/35.....	721/-.....	I 659
HP 45/50.....	-.....	XICA 001
HP 50/60.....	1002.....	XICA 008
PUCH		
HP 14/38.....	1397.....	XICA 009

Puchov osebni avtomobil s številko motorja 1397 in registrsko oznako XICA 009 je imel 14/38 konjskih sil. Tehnični podatki o tem avtomobilu nam niso znani, ker je bil avtomobil Rudniku dan kot vojni material nemške vojske. Poročnik Carnevali je poleg tega avtomobila prevzel 17. januarja 1919 še dva Puchova osebna avtomobila, in sicer s številčkama motorja 1292 in 7119 ter s 14/38 konjskimi silami. Prav tako sta bila dobljena od nemške vojske in po vsej verjetnosti tudi nekaj časa v uporabi pri Rudniku.⁷³ Kraljevski komisar idrijskega rudnika je 23. septembra 1920 poslal rudniškemu uradu v Trst dopis, v katerem jim je sporočil, da je bil vojaški osebni avtomobil znamke Puch oddan v erarično-rudniško uporabo že leta 1919.⁷⁴

RUDNIŠKI ŠOFER FRANC KOLENCI⁷⁵

Na koncu naj omenim, da so pri Rudniku leta 1918 dobili tudi še en Saurerjev tovornjak, ki je imel motor s 45/50 konjskimi silami in registrsko oznako XICA 001. Bil je prav tako kot Puchovi osebni avtomobili vojni material.⁷⁶

72 ZAL RŽS BDA FASC. 480, ŠT. 616

73 ZAL RŽS BDA FASC. 489, ŠT. 114

74 ZAL RŽS BDA FASC. 494, ŠT. 2112

75 ISTO KOT OPOMBA ŠT. 69

76 FOTOGRAFIJA JE LAST LUDVIKA KOVAČIČA

150 let od prvega prihoda vlaka v Ljubljano

STANKO MAJNIK

PRIMER PISMA, POSLANEGA IZ MUERZZUSCHLAGA
4. DECEMBRA 1850, DATIRANEGA Z DVOKROŽNIM
POŠTNIM ŽIGOM.

PISMO JE BIL NASLOVLJENO NA UPRAVO IDRJSKEGA
RUDNIKA.

V LJUBLJANO JE PISMO PRISPELO S POŠTNO KOČIJO
9. DECEMBRA, KAR IZPRČUJE PREFILATELISTIČNI ŽIG
S KURZIVNO PISAVO LAIBACH

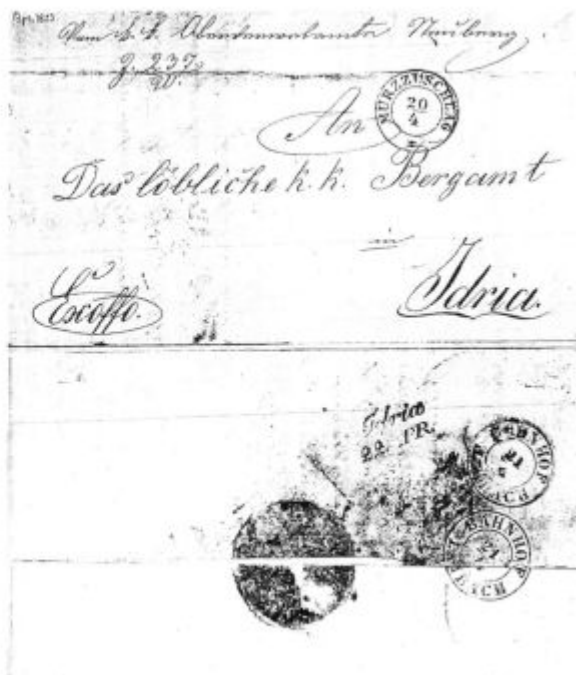

Kmalu po uvedbi hitrih poštних kočij so poštarji zamenjali topotanje konjskih kopit in prešerno trobentanje pošt-nih postiljonov je kmalu zamrlo. Vsaka vlakovna kom-pozicija je dobila poseben poštni vagon – ambulanco. Prebivalci ob železniški progi so pisma in zavitke začeli oddajati na poštni vagon, ker je pošiljka hitreje dospela do naslovnika.

Na slovenskem ozemlju je prvič stekel železniški promet 2. junija 1846 na progi med Gradcem in Celjem. To je bila ena izmed etap južne državne železnice (k.k. Suedliche Staatsbahn), ki so jo 17. septembra 1949 dogradili do Ljubljane, kasneje pa še do Trsta. Začetna postaja južne železnice je bilo naselje Muerzzuschlag ob južnem vznožju alpskega hrta Semmeing. Na tej progi so v začetku vozile tri lo-komotive, eno izmed njih so imenovali Idrija. O tem piše Ivan Mohorič v knjigi Zgodovina železnic na Slovenskem, str. 42: »Perpravljeni so že trije hlaponi, kateri imajo imena: Ocean, Veliki Klek (Grossglockner) in Idrija.« Z železnico se je čas prevoza pošt-nih pošiljk skrajšal za več kot polovico. Po 28. juliju 1857 je začela na železniški progi Dunaj–Gradec–Maribor–Celje–Ljubljana–Trst voziti potujoča pošta (Bahnpost) v pošt-nih vagonih št. 8 in 9. Sedež te potujoče pošte je bil na Dunaju (Pošta na slovenskih tleh, Pošta Slove-nije, 1997, str. 312).

O prevozu pošt-nih pošiljk z južno železnico nam pripovedujejo tudi pisemske ovojnice, s katerimi lahko s pomočjo pošt-nih žigov in datumov spremljamo pot poštne pošiljke od začetne postaje v Muerzzuschlagu preko Ljubljane do naslovnika v Idriji.

PO UVEDBI PREVOZA POŠTNIH POŠILJK Z VLAKOM, SE JE ČAS POŠILJANJA BISTVENO SKRAJŠAL. TO NAM DOKAZUJE PISEMSKA OVOJNICA, KI JE BILA 20. APRILA 1853 ODPOLANA IZ MUERZZUSCHLAGA, NA GLAVNEM KOLODVORU V LJUBLJANI JE BILO PISMO ŽIGOSANO Z DVOKROŽNIM POŠTNIM ŽIGOM 21. APRILA, V IDRIJO JE PISMO PRISPELO NASLEDNI DAN, 22. APRILA, S POŠTNO KOČIJO.

PISMO JE DATIRANO 21. APRILA 1853 S PREFILATELISTIČNIM ŽIGOM GRAZ. POŠILJATELJ PISMA JE K. K. BERG UND FORST DIRECTION IN GRAZ. MED LETI 1850 IN 1865 JE BIL RUDNIK PODREJEN RUDARSKI IN GOZDARSKI DIREKCIJI V GRADCU (POŠTA NA SLOVENSKIH TLEH, POŠTA SLOVENIJE, 1997, STR. 312). PISMO JE BILO PO ŽELEZNICI PRIPELJANO NA POŠTNI URAD KOLODVORA V LJUBLJANI KJER SO GA ŽIGOSALI Z DVOKROŽNIM ŽIGOM BAHNHOF LAIBACH 22. APRILA, V IDRIJO JE PISMO PRISPELO NASLEDNI DAN, 23. APRILA, S POŠTNO KOČIJO.

Jovankin

MIRJAM GNEZDA prt

Klekljan prt – pogrinjek za 12 oseb s 24 prtički, ki je na ogled na razstavi čipk v Mestnem muzeju Idrija, meri 3 m v dolžino in 1,8 m v širino. Vsebuje šest klekljarskih tehnik (rožice, listki, predeljeni ris, satovje, idrijski ris, ris z notranjimi postavki) in je delan s sukancem št. 90. Izročilo o njem je bogato in raznoliko. Informatorke in informatorji si v marsikaterem podatku niso enotni, zato smo morali zgodbo o njem rekonstruirati na novo. Objektivno lahko danes zapišemo naslednje:

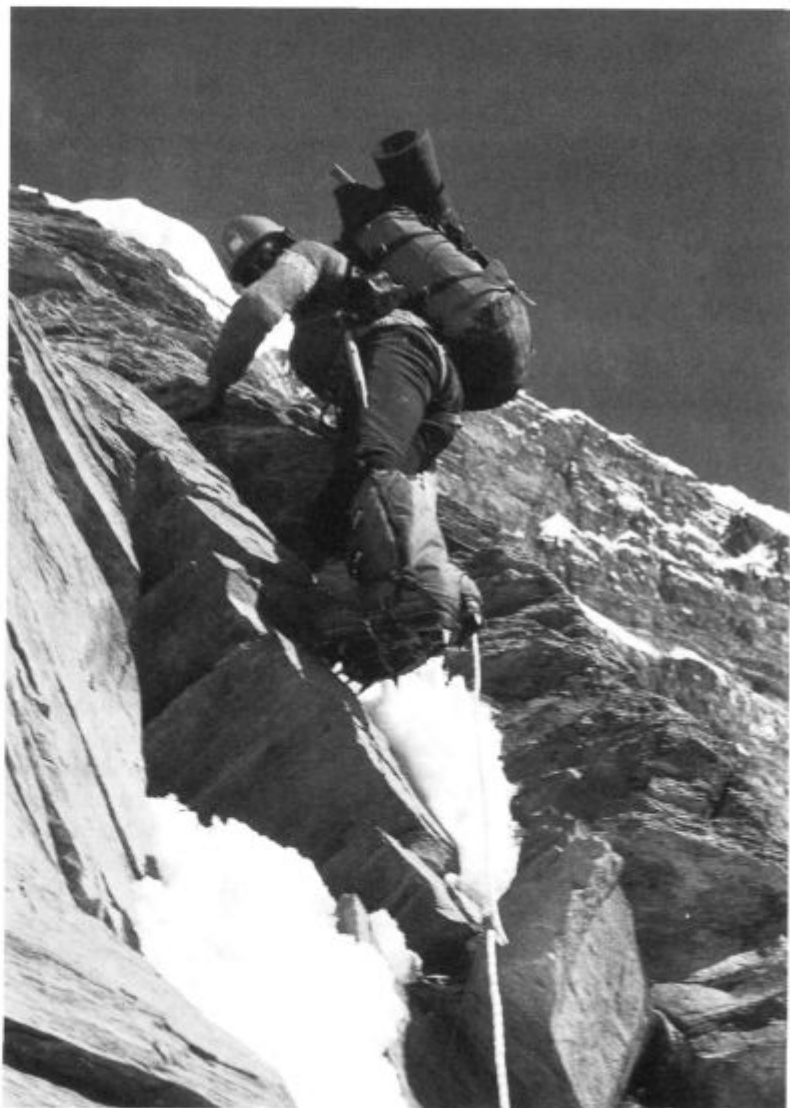
Prt je leta 1976 v podjetju Čipka naročil Slovenski protokol kot darilo za ženo maršala Tita, Jovanko Broz. Vzorčno predlogo (papirc) je narisala Idriječanka Zorka Rupnik. V manj kot polovici leta je 15–20 klekljaric vanj vdelalo okoli 5000 ur. Tri so klekljane kose ročno sešile skupaj. Poslan je bil na 1. razstavo domače in umetnostne obrti, ki je potekala v Slovenj Gradcu od 10. do 26. junija 1977, in bil nagrajen z zlato medaljo.

Klekljanega prta Jovanki Broz niso nikoli izročili v trajno last, ker se je v tistem času razšla z možem. Prijatelj iz Zveznega protokola ji ga je na njeno željo odnesel pokazat v Beograd in ga v manj kot letu dni vrnil podjetju Čipka. V 80. letih ga je Čipka posodila muzeju, da ga je ta razstavil na svoji stalni razstavi čipk. Ko se je podjetje leta 1994 znašlo v finančnih težavah, so ga zastavili pri banki Nova KBM, PE Idrija za 5 milijonov tolarjev. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Mestni muzej Idrija sta ga konec leta 1998 odkupila za 2 milijona tolarjev.

T.i. Jovankin prt ni bil edina v celoti klekljana mojstrovina, ki so jo izdelale idrijske klekljarice. Od 50. let naprej so v podjetju Čipka izpolnili številna zahtevna klekljana naročila: pogrinjke za Titove rezidence, šal za Jovanko Broz, zavese za Slovensko sobo v Beogradu, prt za maroškega kralja Hasana, prt za trgovca Krainerja iz Gorice, po meri sklekljane obleke itd. Omenjeni prt pa je bil izdelan že v letih, ko je bilo težko dobiti večje število dobrih klekljaric, ki so še delale za podjetje Čipka. Večina klekljaric je namreč sama prodajala svoje čipke v Italijo. Iz tega vzroka je izdelek še toliko bolj dragocen.

Idrija in alpinizem

STANKO MUROVEC

STANE BELAK-ŠRAUF MED VZPONOM
NA DHAULAGIRI
FOTO EMIL TRATNIK

Čeprav leži Idrija v kotlini na robu Trnovskega gozda, daleč od slovenskih Alp, je vendarle zaslužna za gornišstvo. Njeni občani so kar zaznavno prispevali k razvoju slovenskega in svetovnega planinstva in alpinizma.

Začetki svetovnega gornišstva segajo v praskupnost. Pračlovek je zaradi preživetja, nabiranja hrane in lova hodil v hribe in težko dostopne strmine. Arheološko najdišče Divje babe pri Šebreljah priča, da se je to dogajalo tudi na pobočjih doline Idrije.

V antiki so ljudje verovali, da na nedostopnih gorah bivajo bogovi. Sami so hodili v lažje dostopne hribe zaradi gospodarske nuje, živinoreje in lova, čez visokogorske prelaze pa so se odpravljali na osvajalske pohode. O gorništvu v srednjem veku ni veliko znanega.

V novem veku se je krog ljudi, ki so se zanimali za planinstvo, širil. V hribe so zaradi raziskav in umetniških dosežkov začeli hoditi tudi znanstveniki (botaniki, mineralogi, geologi, kartografi in glaciologi) ter umetniki (literati in slikarji). Privlačni so postali tudi višji vrhovi in težje dostopne gore.

V tem obdobju je nastalo rudarsko naselje Idrija. Sem so prihajali ljudje iz raznih krajev in različnih poklicev. Med njimi znanstveniki, ki so zahajali v hribe, raziskovali in utirali pot slovenskemu gorništvu. Prva poznana moža, ki sta hodila in raziskovala po slovenskih gorah in kaj o tem napisala, sta bila Idrijčana J. A. Scopoli in B. Hacquet.

Janez Anton Scopoli (1723–1788), italijanski zdravnik in naravoslovec, utemeljitelj slovenske botanične znanosti, ki je služboval v Idriji kot zdravnik, je natančno preiskal vse važnejše botanične predele in se leta 1758 kot prvi človek povzpел na Storžič ter naslednje leto na Grintavec.

Baltazar Hacquet (1739–1815), botanik, mineralog, geolog in kirurg, se je rodil v Franciji. V zgodovino slovenskega planinstva in alpinizma se je vpisal, ko se je leta 1777 kot prvopristopnik povzpел na Mali Triglav. Leto kasneje je Willomitzer z bohinjškimi vodniki osvojil vrh Triglava, naslednje leto pa je vzpon na najvišjo slovensko goro uspešno ponovil Hacquet.

Med začetnike slovenskega planinstva in alpinizma štejemo tudi Henrika Freyerja (1802–1866), botanika, geologa, paleontologa, kartografa in rodoljuba. Rodil se je v Idriji v lekarniški družini. Poleg ljubezni do gora, ki se je je navzel že doma v mladosti, ga je v gore gnala tudi ljubezen do botaničnega raziskovanja. Freyer je poleg Scopolija preiskoval vse botanično važnejše gorske predele – Jelenk, Porezen, Črno prst, Nanos, Golake in Snežnik. Trikrat se je povzpел tudi na Mangrt, dvakrat na Triglav, pa tudi na Učko, Krim, Storžič, Gorjance, Kum na Dolenjskem in v Grintovce.

Konec 19. stoletja se je začela moderna doba alpinizma. Značilno za to obdobje je bilo, da so v gore začeli hoditi zanesenjaki, in to iz radovednosti, za razvedrilo in zaradi športnih dosežkov. Pri plezanju so začeli uporabljati poleg vrvi tudi kline, vponke in druge pripomočke. V najtežjih prehodih so za napredovanje v steni uporabljali svedrovce, zanke, lestvice. Nastala je nova vrst vzpenjanja – tehnično plezanje. Privlačne so postale zimске ture in odprave v tuje gore. Pomemben slovenski alpinist tega časa je bil Uroš Župančič. Po prvi svetovni vojni je v zimskih razmerah preplezal vrsto prvenstvenih smeri v Julijskih Alpah. Župančič je živel na Jesenicah, rodil pa se je v Idriji, v eni izmed hiš na mestnem trgu, kot mi je sam povedal.

Vrhunec svetovnega alpinizma se je začel po letu 1980. Tedaj se je uveljavljalo športno plezanje po umetnih stenah in kratkih, izredno zahtevnih smereh, ki so bile do tedaj premagljive le s tehničnim plezanjem. Športni alpinisti pa plezajo prosto in uporabljajo tehnično opremo samo za varovanje plezalca. Tveganje se je stopnjevalo in plezali so tudi brez varovanja. Moderno je postalo plezanje po zaledenelih slapovih. Uveljavile so se žepne odprave (3 do 4 člani). Najboljši so plezali po najtežjih zasnženih in poledenelih smereh in stenah najvišjih gora na svetu sami, brez soplezalcev, ki bi jih varovali. Alpinisti smučarji so začeli smučati po zasnženih stenah in jadranci jadrati z vrhov z jadralnimi padali in zmaji. Pojavili so se poklicni plezalci, ki so med seboj tekmovali. Vrhunec je

FOTO EMIL TRATNIK

dosegel tudi alpinistični odsek (AO) Planinskega društva Idrija. Njegovi najboljši člani, organizirani v sekciji društva, so se s posebnimi vajami usposabljali za vrhunske alpinistične podvige.

Leta 1981 je AO Idrija v sodelovanju z vsemi primorskimi alpinističnimi organizacijami organiziral odpravo v Južno Ameriko. Za cilj so si izbrali najvišje ameriško goro Aconcagua. Člani odprave so preplezali nekaj zahtevnih smeri. Navezi Zlatko Gantar (AO Idrija) – Ivan Rejc (AO Tolmin) in bratov Petra in Pavla Podgornika (AO Nova Gorica) sta preplezali prvenstveno smer po tedaj še deviški, nepreplezani južni steni Aconcague in se zaradi izjemnega dosežka vpisali v svetovno alpinistično zgodovino.

Istega leta so Stane Belak-Šrauf in Cene Berčič, oba člana AO Ljubljana-matica ter Emil Tratnik, član AO Idrija, preplezali v šestih dneh od 15. do 20. oktobra 1981 prvenstveno smer po še nepreplezani južni steni osem-tisočaka Dhaulagiri v Himalaji. Podvig je bil v svetu zelo odmeven, ker so steno preplezali v alpskem slogu, brez vmesnih taborišč, brez pomoči šerp in uporabe umetnega kisika. V prejšnjem obdobju ni nihče plezal na tak način. Vsi osem-tisočaki so bili premagani po sistemu vmesnih višinskih bivakov. Člani odprave so izmenično po skupinah plezali od bivaka do bivaka, jih oskrbovali z opremo, hrano, umetnim kisikom in se vračali v dolino. Na koncu so ob ugodnem trenutku iz najvišje ležečega bivaka najbolj izkušeni naskočili in osvojili vrh. Po alpskem slogu pa naveza začne plezati na vznožju stene in pleza raztežaj (dolžina vrvi) za raztežajem do vrha stene. Vedno pleza le en plezalec. Soplezalec ali soplezalca v tričlan-ski navezi ga z vrvjo varujeta. Prvi plezalec med plezanjem zaradi varnosti zabija v steno varovane kline in vanje z vponko vpne vrv, na kateri je privezan. Zadnji plezalec kline izruje in pobere, da jih uporabijo v nasled-njih raztežajih. S tem ko pobere kline, odstrani vse priprave za povratek.

Dogodek je bil zelo odmeven tudi zato:

- ker je stena zelo obsežna, široka deset kilometrov, 4000 metrov visoka in je za 700 metrov višja kot stena Everesta in celo 1000 m višja od sten drugih osem-tisočakov

- ker v primeru nesreče ali izčrpanosti nihče od članov naveze ni mogel računati na pomoč sotovarišev. Povratek nazaj ni bil mogoč, ker je stena za kaj takega pretežka in prenevarna. Edini izhod je bil preboj na vršnji rob stene in samoreševanje po severnem pobočju, kjer poteka normalni pristop. Torej bi tudi lažja poškodba pomenila usoden konec.

- ker je steno že poskusil preplezati znameniti italijanski (južni Tirolec) alpinist Reinhold Messner v sodelovanju z uveljavljenimi evropskimi alpinisti, vendar neuspešno. Messner je trdil, da ima stena pet stebrov in zajed, kot roka prstov, in da je mogoče splezati do vrha samo po palcu. Navezi Belak, Berčič in Tratnik pa je uspelo po sredincu.

Vzpon je bil, kot je povedal vodja odprave Stane Belak-Šrauf, odisejada Dhaulagirija. Uresničen je bil s skrajnimi napori in le srečna naključja so omogočila uspešen povratek z gore.

S to odpravo smo se Slovenci vpisali med narode znamenitih alpinistov, ki so prvenstveno preplezali deviško in najvišjo steno osemtisočaka ter med prvimi začeli plezati v alpskem slogu po stenah himalajskih gora. Uspeh je stopnjo in veljavo našega odpravništva pomaknil krepko naprej ter dvignil samozavest in ugled slovenskih alpinistov.

Največ med idrijskimi alpinisti je dosegel Slavko Svetičič iz Šebrelj, član AO Idrija. V tem odseku je opravil alpinistično šolo in se uvrstil med perspektivne alpiniste. AO Idrija mu je omogočil pot do vrhunskih dosežkov. Svetičič je sodeloval v nekaj odpravah v Himalaji, Andih in Patagoniji. Preizkušal se je prav v vseh zvrsteh alpinizma. Plezal je prosto, tehnično in športno. Premagoval je poledenele slapove, najtežje smeri v kopnih, zasneženih in poledenelih stenah ter v stenah osemtisočakov. Zelo zahtevne smeri je plezal sam brez soplezalca, ki bi ga varoval. Z vrhov je jadral z jadralnim padalom. Postal je profesionalni alpinist svetovnega slovesa. Potem ko je opravil vrsto zelo zahtevnih vrhunskih vzponov doma in v tujini, si nabral veliko izkušenj v zasneženih in poledenelih stenah in sam preplezal zaledenel slap Boka pri Bovcu in poledenelo Harlinovo smer v Eigerju, si je zamislil izjemno zahtevno početje. Odločil se je, da bo sam, brez tuje pomoči, v alpskem slogu in enem zamahu ter z opremo, ki jo bo lahko sam nosil, premagal steno himalajske gore. Za cilj si je izbral zahodno steno skoraj osemtisočaka, 7925 metrov visokega Gašebruna IV. Na ta himalajski vrh je poizkusilo priti že 20 močnih odprav, uspelo pa je le Italijanom 1958, leta in mešani avstralsko-ameriški odpravi leta 1986, toda po zahodni steni še nikomur. V juniju 1995, potem ko se je dvakrat izvidniško povzpел do višine 6500 metrov in si skrbno ogledal steno, se je odločil, da bo plezal na goro po centralnem stebru v zahodni steni. Slavko je začel plezati 16. junija. Po treh dneh lepega vremena so goro zagrmili oblaki, začelo je snežiti, močno pihati in pritisnil je hud mraz. 19. junija se je Slavko, prijatelji smo ga imenovali Slavc, zadnjič javil po radijski zvezi in za njim se je izgubila vsaka sled.

Tedaj je bila na gori tudi 19-članska odprava Južnih Korejcev, ki je zaradi poslabšanega vremena morala prekiniti nameravani vzpon. Ponovno je poskusila srečo dve leti kasneje in na višini 7100 metrov našla na pol v snegu in ledu zasuto truplo nesrečnega Slavka Svetičiča.

Korejci so pustili Slavka mirno počivati v tem najvišjem slovenskem grobu in na svetovnem srečanju alpinistov v Kranjski Gori našim gornikom uradno sporočili žalostno novico.

Najdba minerala barita

JOŽE ČAR

Mineral barit (BaSO_4 – barijev sulfat) ali težec je bil na Idrijskem doslej znan le iz idrijskega rudišča. Prvi ga je ugotovil in opisal znani dunajski mineralog A. Schrauf leta 1892 v razpravi Ueber Metacinabarit von Idria und dessen Paragenesis (Jahrbuch der k.k. Geologischen Reichsanstalt, XII Band, 349-400, Wien, 1892). Vsi kasnejši raziskovalci rud in mineralov idrijskega rudišča barit sicer omenjajo, vendar poudarjajo, da je redek in torej predstavlja le mineraloško posebnost.

Lansko leto (1998) pa je bil barit na Idrijskem prvič najden izven rudišča, in sicer pri preučevanju zgornjetriasnih karnijskih klastičnih kamnin v Čekovniku in zgornji Idrijci. Plasti sestavljajo predvsem črno do rdeče obarvani meljevci, peščenjaki in konglomerati pa tudi glinavci. Mineral barit se pojavlja v vlaknatih, do 9 mm velikih zelenkasto sivih, na izgled svilnatih kristalih. Zapolnjuje nekaj decimetrov dolge in do ca 2 cm debele razpoke v meljevcih. Najdemo pa ga tudi v razpokanih apnenčevih gomoljih (septarije).

Nastanek barita v karnijskih plasteh zgornje Idrijce geologi še preučujejo.

Čeprav barit v splošnem ni posebno redek mineral, najdba v zgornji Idrijci predstavlja prijetno presenečenje za mineraloge, hkrati pa seveda tudi zanimivo popestritev mineraloške podobe idrijskega ozemlja..

KRISTALI BARITA
VIŠINA VZORCA JE 1,5 CM

Špansko vino za Južno Ameriko v steklenicah iz Trebuše

JOŽE ČAR

Verjetno bo kdo mislil, da je naslov tega zapisa svojevrstna potegavščina. Sliši se res skoraj neverjetno. Toda ni potegavščina! Geolog Saša Šturm iz Tolmina nam v svojem diplomskem delu z naslovom Mineraloške preiskave surovin in stekla iz steklarne (1722–1741) v dolini Trebušice razkriva zanimive ugotovitve o steklarski dejavnosti v naši soseščini. Iz sicer obsežnega in zanimivega diplomskega dela povzemamo samo nekaj uvodnih stavkov.

»V začetku 16. stoletja sta bili na ozemlju Slovenije dve steklarni, ki sta delovali v okviru mesta Ljubljane. Les je nujno potrebna surovina za proizvodnjo pepelike in kot vir energije. Potreba po boljšem izkoriščanju gozda je vodila v nastanek t.i. gozdnih glažut v gozdnatih pokrajinah, daleč stran od glavnih prometnih poti.

Podobni razlogi so vodili v nastanek steklar na območju današnje severnoprimorske regije. Prvo glažuto so v dolini Trebušice ustanovili Habsburžani. Glažuta je delovala v obdobju 1722–1741. V steklarni so izdelovali steklenice iz temno zelenega stekla, ki so jih izvažali v Španijo. Od tu pa so jih napolnjene s španskim vinom vozili v Južno Ameriko (Slokar, 1964).« (Slokar, I. 1964: Zgodovina steklarske industrije na Goriškem. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, Vol. 12, 64–66, Ljubljana.)

Osnovni surovini za izdelavo stekla sta bila kremenov pesek (prepereli karnijski kremenovi peščenjaki) in ladinijski roženec. Iz prvega so izdelovali »gozdno« zeleno steklo, za boljše »belo« steklo pa so uporabljali roženec.

Omenimo še zanimivost, da je Šturm v okviru eksperimentalnega dela diplomske naloge laboratorijsko uspešno po 250 letih ponovno izdelal steklo iz trebuških surovin.

STEKLENICA IZ TEBUŠE, SHRANJENA
V TOLMINSKEM MUZEJU
VIŠINA STEKLENICE IZ ZELENEGA
STEKLA JE 30 CM

JOŽE ČAR

Breda Mirtič (glavna urednica), Ana Mladenovič, Anton Ramovš, Andreja Senegačnik, Jože Vesel in Nada Vižintin: Slovenski naravni kamen. 131 strani. Izdali: Geološki zavod Slovenije, Zavod za gradbeništvo Slovenije, Oddelek za geologijo NTF Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1999.

Monografije s področja geologije so silno redke. Gotovo bi jih lahko našli na prste obeh rok. Prav zato je toliko večje zadovoljstvo poročati o novi monografiji, posebno še, ker je knjiga s poljudnostjo nedvomno zanimiva za širok krog ljudi, sočasno pa vsebuje obilico praktično uporabnih podatkov za strokovnjake. Še dodatno pa smo veseli, ker je knjiga lepo urejena, bogato ilustrirana in odlično tiskana.

Najprej pogledjmo, komu so avtorji knjigo namenili. Takole so zapisali:

»Namen monografije je predstavitev in ureditev podatkov o nahajališčih in lastnostih slovenskega naravnega kamna. Želimo, da bi knjiga koristila posameznikom, ki se z naravnim kamnom srečujejo pri svojem delu, in da bi obogatila tiste, ki bodo po njej segli zgolj ljubiteljsko.«

Avtorji so si torej zastavili zahteven cilj – ustreči strokovnjakom in ljubiteljem. Temu cilju je – spretno in pregledno – prirejena tudi vsebina knjige. V začetnem poglavju so predstavljena merila za razčlenitev in vrednotenje slovenskega naravnega kamna in kamnolomov. Poleg geoloških, tehnološko-gospodarskih in tehničnih so pomembna tudi estetska merila, ki so lahko odločilnega pomena za trženje in uporabnost kamnin. Gre za notranje »vzorice« v kamnu (strukture in teksture) in seveda značilne barvne odtenke. Kje, zakaj in kako uporabljamo posamezne naravne kamne, je odvisno od njihove obstojnosti v različnih okoljih. O tem razpravljajo avtorji v drugem poglavju.

Poimenovanje naravnega kamna se je spreminjalo glede na njegov namen in način uporabe (okrasni kamen, naravni okrasni kamen, arhitektonsko-gradbeni kamen, tehnični kamen). Po letu 1987 je v splošni rabi izraz naravni kamen. Ob tem se bo marsikomu zastavilo vprašanje: Ali imamo tudi »nenaravni kamen«? Vprašanje je povsem na mestu. To, čemur bi lahko rekli »nenaravni kamen«, se danes skriva pod tehničnim imenom »umetni kamen«. Gre za najrazličnejše imitacije kamna. Največkrat so narejeni iz različnih trdih poliestrskih smol ali pa agregatov naravnih kamnin s trdimi smolami kot vezivom. Ironično bi lahko rekli, da gre za »plastičen« kamen oziroma »komercialno plastiko«. Nič nimam proti izrazu »umetni«, čeprav se mi zdi preveč blizu izrazu »umetnost« in bi osebno raje uporabil pojem »nenaraven«, pač pa me v tej povezavi moti izraz »kamen«. Če smo geološko strokovno dosledni in sedimentološko natančni, je treba ugotoviti, da se izraz »kamen« nanaša izključno na »naravne« kamnine, torej na

naravno nastale materiale. Kot pravijo avtorji »...je naravni kamen kamnina, ki se uporablja v svoji nespremenjeni, z obdelavo le poudarjeni obliki. Naravni kamen ne predelujemo, ampak le obdelujemo.« Za poimenovanje najrazličnejših industrijskih »plastičnih« izdelkov, ki jih trgovci uspešno prodajajo pod komercialnimi imeni, bi bilo vsekakor potrebno novo splošno ime. Toda to je že druga zgodba, ki ni tematika predstavljene monografije.

Poglavju o poimenovanju kamnin sledi pregled okrog petdesetih, danes večinoma opuščениh, nahajališč naravnega kamna v Sloveniji. Nahajališča so predstavljena glede na vrsto kamnin (magmatske, sedimentne in metamorfne kamnine) in njihovo starost. Kjer so lahko, so avtorji dodali še podatke o pridobivanju, obdelavi in uporabi naravnega kamna v preteklosti. Glede na siceršnjo pogostnost kamnin v Sloveniji so seveda odkopavali predvsem različne sedimentne kamnine (klastične sedimentne kamnine – breče, konglomerate, peščenjake, glinavce, tufe; biokemične sedimentne kamnine – različne apnenice, lehnjak; kemične sedimentne kamnine – sigo). V tem poglavju so naštet tudi nahajališča kamnin na Idrijskem in Cerkljanskem. Pri nas so odkopavali in uporabljali predvsem različne apnenice, v okolici Idrije pa tudi konglomerate.

V naslednjem poglavju vzemo, da trenutno deluje v Sloveniji le 13 kamnolomov. Njihovo število je močno padlo po letu 1965, ko je bil sproščen uvoz naravnega kamna. Skrivnost tako majhnega števila aktivnih kamnolomov seveda ni v pomanjkanju lepega kamna pri nas, pač pa v izjemni tektonski zapletenosti slovenskega ozemlja in zato veliki pretrtosti kamnin. To seveda onemogoča pridobivanje kamna v za trg primernih blokih, količini in kvaliteti. Predstavitev posameznega kamnoloma in njihovih kamnin je temeljita. Poleg geoloških razmer najdemo kratke opise kamnoloma in njegove zemljepisne lege, opisu kamnin pa sledijo še tehnični podatki (petrografsko ime, barva, mineralna sestava, struktura, kemična sestava in uporabnost). Opise spremljajo geografske skice, odlične celostranske fotografije kamnolomov in številne slike strukturnih značilnosti kamnin.

Na koncu knjige je podana še uporabljena in objavljena literatura o slovenskem naravnem kamnu, vsega okrog 145 del, in angleški povzetek.

In kako je zastopan v knjigi idrijsko-cerkljanski prostor?

Avtorji obsežno in natančno povzemajo podatke o nahajališčih in uporabi naravnega kamna pri nas iz daljšega preglednega članka Mineralno bogastvo idrijske občine (Čar, J., 1981, Idrijski razgledi, zbornik, 56 str., Idrija) in razprave Gradbeni in okrasni kamen na Idrijskem (Čar J., 1987, Geološki zbornik 8, 51–60, Ljubljana). V obeh delih so zbrani dosežki raziskav različnih kovinskih in nekovinskih mineralnih surovin idrijskih rudniških geologov, ki so bile opravljene v šestdesetih in sedemdesetih letih. Iz

zbrane literature vidimo, da lahko glede na poznavanje naravnih surovin in materialov prištevamo idrijsko-cerkljanski prostor med najbolj preiskane predele Slovenije. Kdaj bo prišel čas za dograditev tega znanja?

Avtorji monografije so vsekakor opravili veliko in zahtevno delo. Pri tem so morali rešiti nešteto strokovnih nejasnosti in kar predstavljam si, kolikokrat so morali kak stavek obrniti, da zveni sprejemljivo za različne strokovnjake. Vendar se je izplačalo truditi. Rezultat je odličen. Nastala je vsebinsko in ilustrativno bogata, estetsko ustvarjalno urejena in uporabna knjiga. Iskrene čestitke avtorjem in sodelavcem. Le še priporočilo bralcem: vzemite jo v roke in se čudite bogastvu in lepoti naših kamnin.

JANEZ KAVČIČ

Cvetko Svetlik: Kanomlja – domoznanski oris; spremna beseda Janez Kavčič, oblikovanje Lucijan Bratuš. Samozaložba Cvetko Svetlik, Spodnja Kanomlja. Tisk: Osminka d.o.o, Ljubljana, 1999.

Kanomlja, ki se kot največja stranska dolina v porečju zgornje Idrije razprostira od Spodnje Idrije do Oblakovega Vrha, doslej še ni bila deležna strnjene in preglednega opisa. Domoznanec Cvetko Svetlik skuša z izdajo pričujoče knjižice vsaj do neke mere zapolniti omenjeno vrzel. Dosegljivi podatki o Kanomlji, zbrani s pomočjo razpoložljivih virov, literature in ustnega izročila, so povezani v lahkotno in poljudno pripoved, ki vodi bralca od najstarejših časov do danes. Pisec upošteva geografske, historične, etnološke in tudi aktualne vidike obravnavane teme ter želi vzbuditi zanimanje za območje, ki je pogosto živelo v senci sosednjih urbanih središč. V knjižici, ki obsega (skupaj s predgovorom in povzetkom v slovenščini in angleščini) 80 strani, pripada dobra polovica prostora dokumentarnim in fotografskim prilogam, ki jo tako bistveno dopolnjujejo. Tekst odpira ali zgolj načenna mnoga vprašanja, ki bodo v prihodnje zahtevala obsežnejšo in tehtnejšo strokovno obdelavo.

Janko Čar

MED SVITOM

IN ZARJO

 MOHORJEVA
 DRUŽBA

JOŽE JANEŽ

Janko Čar: Med svitom in zarjo. Zbirka pesmi. 123 str. Mohorjeva družba Celje. Celje, 1997.

Iz biografskih podatkov in spremne besede izvemo, da je Janko Čar po starših idrijski rojak, rojen leta 1932 v pohorski vasi Tinje pri Slovenski Bistrici, da je študiral slavistiko in dosegel doktorski naslov. Pesmi je od srednješolskih let naprej objavljajal v revijah. Med svitom in zarjo je njegova prva knjiga. Kljub temu gre za knjigo antologijskega tipa, saj je v njej zbran obsežen pesniški opus, ki zajema ustvarjalno dobo skoraj tridesetih let, od 1965 do 1993.

Pesmi so združene v osem ciklov, ki so vsebinsko toliko različni, da lahko zapišemo, da ima avtor (zelo) široko duhovno obzorje. V prvem ciklu *Odtokanja* so pesmi o krhkosti in minevanju bivanja. *Verzi v futuro* so od-slikava strahu pred prihodnostjo naše skupne usode. *Žrtveniki* so na temo vojne nastali v letih 1991–1993. *Koroške razglednice* so bile poslana iz Celovca, Knježjega kamna, Vetrinja, Osoj, Gospe Svete, Globasnice, Djekš, Bilčovsa, Svatne, vojvodskega prestola in Bistrice ob Zilji. V *Poročilih* so tri daljše socialne pesmi. Zeleni rekviem je napisan izginulemu kmečkemu svetu. V njem se Čar v pesmih Beg, *Zeleni rekviem*, Balada o Lačni vodi rahlo ali naravnost dotakne idrijskega hribovja. Košnja je cikel šestih pesmi o avtorjevem prihodu k stricu na Hleviško planino (*Šesti dan prikosiva na vrh*). *Pohorske impresije* so točno to, čuteči vtisi, zabeleženi ob različnih trenutkih na različnih koncih Pohorja. Kar logično je, da se knjiga pesmi, napisanih v prostem verzu, zaključi s sonetom o avtorjevi rojstni vasi.

Tematska pestrost sama po sebi ne bi pomenila nič brez dveh drugih nujnih sestavin poezije, duhovne globine in jezikovnega mojstrstva. Z njima Čar morda klasičen slovenski ali srednjeevropski tematski okvir zapolni v izjemno močno pesniško platno, v katerega podlagi opazimo verno čutenje sveta. Poezijo najbolje lahko opišemo kar z besedami, ki jih je uporabil France Pibernik v spremni besedi: izostrena, odprta, angažirana, humanistična, etična, lirična, tankočutna, doživeta, samosvoja, nekonvencionalna, berljiva, pogumna, poglobljena, izjemna, drugačna.

Jezik je metaforično bogat, a ne prenatrpan, izjemno in presenetljivo natančen, ravno toliko ga je, kolikor je potrebno, da je vse na svojem mestu, da zaživi Čarjeva resnična izkušnja, človeška in pesniška zrelost, ki zna ločiti bistveno od praznega. Ob tem, da pesmi kljub velikemu časovnemu razponu, v katerem so nastajale, ne nihajo niti stilno (ne prilagajajo se pesniškim trendom) niti izpovedno in niso izgubile izpovedne moči, si upamo zapisati, kljub precejšnji aroganci aktualne kritike, da bodo tudi ostale še dolgo sveže, močne in berljive.

MIA SKVARČA

Manja Obid: Iskanje neznanega. Zbirka pesmi, 52 str. Samozaložba. Koordinacija: C.M.A.K. Cerklje. Likovna oprema Gregor Koželj. Spremnna beseda Milan Koželj. Cerklje, 1998.

Manjine pesmi srečam na potovanju skozi čas in čistost duha. Ne vem za začetek in ne slutim konca. Želim jih spoznati. Njih in njo.

V *pesmi* začutim moč in premagam strahove. Tako varno je na dlani nekoga, ki mi je podoben. Predam se! Podoživljam čudne dneve, ko imam občutek, da način življenja, ki ga živim, ni zame. *Beg*? Pravzaprav nočem bežati. Nekaj v meni se upira tej predaji. Razmišljam, kaj si želim, kje naj si nabere moči, da bom spremenila, kar se spremeniti da, odločim se za pogum, ki mi bo omogočil sprejeti, kar spremeniti ne morem, in ugotovim, da hočem čim bolj spoznati modrost ločevanje enega od drugega.

Zaplešem *ples* smrti. Začutim življenje v sebi, čeprav nekako ne vem, ali še sem ali *nisem*. Ali sem lahko le odsev sreče in veselja, samo da bi zadovoljila ljudi, ki to od mene pričakujejo, ne da bi se vprašali, ali morda krhka in ranljiva zmorem zaigrati to zlaganost? Zahteve..., pričakovanja... Zahteve! Pričakovanja! Mar ne bi bilo vredno poskusiti z iskrenostjo, prijateljstvom, zaupanjem in razumevanjem? *Srečna sem* lahko samo s tem. *Mogoče* bom..., zvesta sama sebi, v življenju to našla.

Razjeda me *bolečina*. Iskanje je naporno in mojih izkušenj za boj je premalo. Spet pomislim na *beg*. Najlažje bi bilo samo zapreti oči in se nikoli več zbuditi. Strah me je. Si res želim umreti?

Pomota je nujnost, ki jo moram preseči, da si bom sploh sposobna odgovoriti na vprašanja, ki me živijo. »*Bodi*,« kriči od nekje neznan glas, »*bodi!*« *Tam nekje* je še nešteto glasov, ki kričijo, naj izpolnim svoje poslanstvo – prepoznavati ljubezen in kakor otrok s kazalcem pokazati nanjo vsem, ki je zaslepljeni ne opazijo.

Zajamejo me *spomini*. Začutim človeka, ki ga ljubim. V meni živi kot duh, ki govori z menoj. *Bojim* se zanj. *Misel* me misli. Kaj mu bodo krila, ko pa ne čuti vetra na obrazu?! In kriknem skozi čas: »*Zakaj so tvoje oči gledale, a ne videle?!*«

Sanjam *sanje ljubezni*. Zmedena se prebujam. V sanjah je bilo vse tako, kot sem želela, ampak resnica... tudi *boli*. In kali. Ljubezen je harmonija, ne samo v eni, ampak med dvema svobodama.

Ob pesmi z naslovom *Ti* si zaželim, da bi se lahko vsakdo vsaj enkrat v življenju, na čisto preprost način komu zahvalil za iskreno prijateljstvo, ki je eden največjih smislov obstoja.

Barva rože ni pomembna sama zase. Prijateljstvo je vseh barv. Vse so pomembne in ena brez druge ne more. In *maska* je tisto, kar si prijatelji družno natakemo, le da preslepimo hijene in stekle pse, ki nam poskušajo raztrgati telo in duha, če bi v trenutku naše šibkosti odkrili ključ naše ranljivosti.

Drug drugemu smo *rože* in se polnimo z dišečimi vonji, dokler je v nas moč volje in ljubezni. Prijateljstvo preseže smrt. Odnos živi naprej. Zato pravo prijateljstvo nikoli ne more postati *izgubljeno prijateljstvo*.

Glej jo, Manjo, v *iskanju neznanega!* Tam, kjer je moč razmišljati o smislu in veliki resnici!

Vesela sem, da išče poti, kjer ljubezen ni samo misel in beseda, temveč tudi dejanje. Srečna sem, da sem jo spoznala na poseben način. Želim ji, da bi bila njena iskanja vedno pot k resnici, ljubezni do sebe in do pomembnih odločitev skozi nenehna spoznanja na prvi pogled neznanega. Tako odhajam po svoji poti dalje v želji, da jo ob pravem času, na pravem mestu spet srečam.

P.S. V zapisu so ključni, ki odpirajo vrata med tukaj in tam, njej in vam.

JOŽE JANEŽ

Marko Smole: *Hrast sem in breza v srcu*. Knjiga pesmi, 72 str. Založba Bogataj, Idrija, 1999.

Pri založbi Bogataj je »v času pozne pomladi 1999« izšla, po dveh v letu 1998, tretja pesniška zbirka. Njen avtor je Marko Smole iz Logatca. Knjigo je večje oblikovala Mojca Žnidaršič, kakovosten tiskarski izdelek pa je prišel iz tiskarne Grafika Soča. Gre za pesniški prvenec. Vsebine Smoletovega pesnjenja so klasične: minevanje mladosti, sanje, spomini, slovo, smrt, vse v izrazitem prepletanju z (neuresničeno) ljubeznijo. Velikokrat obdelane njive zahtevajo, če naj na njih zraste svež sad, zagotovo posebno, najmanj pa drugačno obdelavo. Pri branju Smoletovih pesmi pa se nam prepogosto zgodi, da se pesmi zapletejo in razpletejo nekako po pričakovanju, že prebrano. Včasih jim dajo nekaj zanimivosti večji valovi strasti, ki bi bili zagotovo učinkovitejši, če bi nastali v nekoliko bolj resničnem in v manj, kot predvidevam, zamišljenem, morda celo navideznem morju. Poezija je zagotovo zelo dobra pot iskanja resnice o samem sebi. Pri tem ne gre brez nevarnega potapljanja v globoko, še neraziskano morje in strpnega zadovoljstva ob preživetju z njegovimi skromnimi sadovi. Ne ozirajte se na ves svet, ki se postavlja pred konveksna ogledala.

ANICA BOŽIČ

Ivanka Čadež: Čas metuljev. Ilustrirala Petra Simončič Varl. Založba ČZD Kmečki glas d.o.o., Ljubljana, 1999.

V začetku letošnjega leta je Ivanka Čadež razveselila svoje bralce z novo knjigo, v kateri se je dotaknila občutljive najstniške problematike. Že v svojih dosedanjih delih je Ivanka pokazala, da ima izreden posluš za opazovanje in razumevanje človeških usod. V knjigi Čas metuljev je odkrila še eno svojo sposobnost, ki je med odraslimi dokaj redka. Ivanka zelo dobro pozna in predvsem razume obdobje odraščanja, ki je velikokrat še staršem, učiteljem in celo strokovnjakom zapletena in nerešljiva uganka. Veliko strokovnih knjig obravnava in razlaga najstniško tematiko, veliko člankov s to tematiko lahko preberemo v časnikih in časopisih, a le malokrat se pisatelji spoprimejo s to problematiko v leposlovnih delih. Prav zato se mi zdi Ivankina knjiga dragocena in si zasluži, da jo vzamejo v roke ne samo mladi, o katerih pisateljica piše, ampak tudi njihovi starši.

Knjiga je pisana v prvi osebi. Osrednja junakinja je Simona, ki doživlja svoja burna leta pubertete. V njej se krešejo nasprotja. Včasih se zapira vase in jasno kaže, da noče nobenega stika z zunanjim svetom. Neprijazna je do svojih staršev, sosedov in zavestno počne stvari, ki jih okolica pa tudi sama na odobrava. Tako velikokrat prizadene starše in ljudi, ki jih ima sicer rada, in kot je značilno za najstniško obdobje, se tudi Simoni razpoloženja hitro menjavajo. Obdobjem neprijaznosti lahko že v naslednjem hipu brez kakega posebnega razloga sledijo dnevi prijaznosti, da je celo znanci in sosedje ne prepoznajo. Želi si postati dekle, na katero bi bila oče in mati ponosna, želi postati vzor vrstnikom. Seveda Simona v knjigi že spoznava sladke in grenke izkušnje prvih ljubezni.

Svetujem, da novo knjigo pisateljice Ivanke Čadež vzamejo v roke mladi, priporočam pa jo tudi starejšim. Mladi se bodo poistovetili z glavno junakinjo in videli, da življenje ni tako neprijazno, kot se včasih zdi, le v svoje roke ga morajo trdno prijeti in vedeti, kaj hočejo. Starejši pa se bodo spomnili na svoja mlada leta in tako bolje razumeli današnjo generacijo mladostnikov, ki na svojstven način, z mnogimi problemi in težavami išče svoje mesto v svetu odraslih.

Knjiga se tudi sicer lepo bere, saj jo odlikuje Ivankino tekoče pripovedovanje in njen smisel za humorost. Dopolnjujejo jo lične ilustracije Petre Simončič Varl in prijetna zunanja oprema, ki jo je oblikovala Alenka Košir.

JANEZ PIRC

Idrijski arhiv

Vsaka družba, ki izpolnjuje svojo kulturno dolžnost do same sebe, varuje arhivsko gradivo. Po Zakonu o arhivskem gradivu in arhivih iz leta 1997 je arhivsko gradivo izvorno in reproducirano (pisano, risano, tiskano, fotografirano, filmano, fonografirano, magnetno, optično ali kako drugače zapisano) dokumentarno gradivo, ki je bilo prejeta ali je nastalo pri delu pravnih oziroma fizičnih oseb in ima trajen pomen za znanost in kulturo. Namen službe varstva arhivskega gradiva torej je, da bedi nad tem pomembnim kulturnim premoženjem nekega naroda.

Lansko leto je minilo 45 let, odkar je Mestni muzej začel organizirano skrbeti za arhivsko gradivo, ter 25 let, odkar Arhiv Idrija deluje kot Enota Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Prav je, da ob tej priložnosti povemo nekaj besed o zgodovini idrijskega arhiva in se spomnimo vseh, ki so v preteklosti z veliko mero požrtvovalnosti varovali arhivsko gradivo, ki je skozi stoletja nastajalo v Idriji.

Kot rečeno segajo začetki delovanja idrijskega arhiva v zgodnja petdeseta leta, ko je bil v Idriji ustanovljen Mestni muzej. Že na prvi seji muzejskega odbora, 30. maja 1951, so prisotni sklenili, da bo potrebno »ugotoviti zbirke in arhive, ki bi prišli v poštev za mestni muzej«. Prvi ravnatelj muzeja, pokojni Srečko Logar, je očitno takoj spoznal pomen varstva arhivskega gradiva. V Pravilih Mestnega muzeja Idrija iz leta 1953 je kot posebna naloga muzeja omenjeno »prevzemanje in urejevanje arhivskega materiala, dokler ne bo ustanovljen poseben arhivski zavod«. Za nasvete in pomoč pri urejanju je muzej poprosil Državni arhiv LR Slovenije iz Ljubljane. Tako je Mestni muzej, kljub prostorski stiski, vsa petdeseta in šestdeseta leta skrbel za osnovno urejanje pridoblje-

nega arhivskega gradiva. Že leta 1957 je prevzel v varstvo starejši rudniški arhiv, ki ga je potem v naslednjih letih urejala dr. Marija Verbičeva.

Na razgovoru o ureditvi arhivske službe v Idriji dne 28. septembra 1962 je dr. Verbičeva predstavnikom občine in muzeja prikazala pomembnost idrijskega arhiva, predvsem arhiva Rudnika živega srebra za slovensko zgodovino. Sklenjeno je bilo, da rudniški arhiv ostane v Idriji ter da se s 1. januarjem 1963 v Mestnem muzeju zaposli delavca, ki bo skrbel izključno za arhivsko gradivo. To delo je honorarno, s polovičnim delovnim časom prevzel danes pokojni Ludvik Kovačič, upokojeni občinski arhivar. Kovačič je začel s sistematičnim urejanjem, najprej enostavnejših, lažjih »arhivskih skladov«. Urejanje je strokovno nadzoroval Državni arhiv LR Slovenije, kamor je muzej redno pošiljal kopije popisov. Iz zapisnika seje strokovne komisije z dne 8. oktobra 1966 je razvidno, da so v arhivskem oddelku muzeja takrat hranili 77 »arhivskih skladov«, od katerih je bilo 57 obdelanih oziroma urejenih do II. stopnje, 20 pa jih je bilo tu samo shranjenih in so še čakali na ureditev. Muzej je gradivo redno prevzemal, tako je bil npr. leta 1963 prevzet obsežni občinski arhiv. Muzej je v imenu arhiva izdajal tudi potrdila za potrebe strank, nekaj pa je bilo tudi obiskovalcev, ki so gradivo uporabljali za študijske namene. Sam muzej je vedno bolj pestila prostorska stiska, toda kljub temu je bilo ob pomoči občine v pritličju gradu v naslednjih treh letih adaptiranih nekaj prostorov za potrebe arhivskih skladišč. Nabavljene so bile tudi kovinske arhivske police.

S 1. septembrom 1969 je službo arhivarja s polnim delovnim časom nastopila Marjeta Pelhan, ki se je v začetku strokovno izpopolnjevala v Mestnem arhivu v Ljubljani. S pogodbo med Skupščino občine Idrija in Mestnim arhivom v Ljubljani je slednji začel od 1. januarja 1972 opravljati službo varstva arhivskega gradiva na območju občine Idrija v vsem obsegu, kot ga je določal Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih (Ur. list SRS št. 4-24/66). Mestni arhiv se je obvezal, da bo vzdrževal svojo delovno enoto v Idriji, v svoj kolektiv bo tudi vključil delavca, ki je do takrat pri idrijskem muzeju skrbel za arhivsko gradivo. Ljubljanski arhiv je prevzel v neposredno oskrbo vse arhivsko

gradivo, ki se je hranilo v prostorih na gradu, z vso pripadajočo opremo. Občina Idrija je bila dolžna zagotoviti primerne prostore za arhivska skladišča. Pogodbenici sta se dogovorili, da bo občina oziroma takratna temeljna kulturna skupnost financirala delovanje arhiva po dogovorjenih merilih. V pogodbi je tudi zapisano, da bo vse gradivo, nastalo na območju občine Idrija, hranjeno v Idriji, dokler bodo za to dani vsaj minimalni varnostni pogoji.

V času prevzema je bilo v idrijskem arhivu shranjenih okrog 650 tekočih metrov gradiva. Prevzeto gradivo je bilo najprej pregledano in na grobo urejeno po proveniencah, zatem pa so se pričeli posamezni arhivski fondi podrobneje popisovati in urejati. Površina arhivskih depojev je merila 135 m² s kapaciteto za okrog 790 tekočih metrov gradiva, ki so bili v naslednjih letih primerno adaptirani.

Arhivska referentka Marjeta Pelhan je bila v idrijskem arhivu zaposlena do konca avgusta 1972. Do 1. novembra, ko je delo v arhivu prevzel višji strokovni sodelavec Andrej Černilogar, je ljubljanski Mestni arhiv opravljal v Idriji le dežurno službo. Zaradi organizacijskih sprememb se je sredi leta 1973 Mestni arhiv Ljubljana preimenoval v Zgodovinski arhiv Ljubljana, arhiv v Idriji pa v njegov oddelek. V 70. in 80. letih je Černilogar ob sodelovanju kolegov iz Ljubljane intenzivno prevzemal in popisoval arhivsko gradivo. Prevzeti so bili številni arhivski fondi s področja uprave, gospodarstva, šolstva in društev. Do konca leta 1989 je bilo v arhiv prevzetih 199 arhivskih fondov.

Novembra 1989, po odhodu Andreja Černilogarja v pokoj je Zgodovinski arhiv Ljubljana okrepil svoj oddelek v Idriji z dvema novima arhivistoma, Janezom Pircem in Miro Hodnik. Začelo se je s strokovno obdelavo in raziskovanjem arhivskega gradiva iz fonda Rudnika živega srebra in drugih fondov. V 90. letih se je zelo povečal interes strank za raziskovalno delo v Arhivu, od osnovnošolcev in srednješolcev do tistih, ki jih ljubiteljsko zanima krajevna zgodovina, pa do znanstvenikov. Prav tako se je pomnožilo delo s strankami, ki prihajajo v Arhiv zaradi upravnopravnih zadev – od tistih, ki so izgubili ali iščejo dokumente za

gradbene, obrtne, stanovanjske zadeve, pa za priznanje delovne ali pokojninske dobe, pa do tistih, ki so bili žrtve vojnega nasilja in upravičeni do povračilo vojne škode.

Ob 500-letnici rudnika in mesta je Arhiv v začetku septembra 1990 odprl v idrijski galeriji zelo odmevno razstavo z naslovom Idrijski rudnik skozi stoletja. Arhiv tesno sodeluje z drugo sorodno ustanovo v mestu – Mestnim muzejem. Tako je npr. prispeval dokumente za stalno muzejsko razstavo na gradu ter za razstavo ob 90-letnici realke. Z razstavo ob stoletnici Zgodovinskega arhiva Ljubljana in 25-letnici njegove Enote v Idriji (decembra 1998) smo želeli prikazati naše delo, težave in uspehe, s katerimi so se srečevali in se še srečujemo zaposleni pri ohranjanju naše arhivske kulturne dediščine.

Sredi leta 1992 se je moral Arhiv izseliti iz prostorov, ki jih je vsa leta imel na gradu. Mestni muzej je namreč pričel z obsežno prenovo vseh grajskih prostorov in tudi za dotedanje prostore Arhiva je bila predvidena druga namembnost. Idrijska občina je Arhivu ponudila v uporabo pet večjih prostorov v drugem nadstropju stare osnovne šole. Selitev je bila izvedena v začetku julija. Arhiv je tako pridobil prostore za arhivska skladišča in pisarno v skupni površini 230 m². Prostori, razen delne neprikladnosti za uporabnike arhivskega

gradiva, v glavnem ustrezajo osnovnim pogojem varstva arhivskega gradiva. Izboljšala se je tudi tehnična opremljenost.

Enota (od leta 1998) Zgodovinskega arhiva Ljubljana v Idriji je pristojna za varstvo arhivskega gradiva z območja Upravne enote Idrija. Med trenutno 216 arhivskimi fondi je najpomembnejši fond Rudnika živega srebra, to je hkrati eden najstarejših in najvažnejših gospodarskih fondov v slovenskih arhivih. Lahko rečemo, da brez tega fonda Arhiva v Idriji sploh ne bi bilo. Ohranjeno je še gradivo s področja uprave, šolstva, gospodarstva, hranilništva in društev, slabše pa gradivo s področja pravosodja. Arhiv hrani tudi obsežno zbirko načrtov in kart. Do leta 1914 je gradivo pisano večinoma v nemškem jeziku z gotsko pisavo, med obema vojnoma pa je bil uradni jezik poslovanja italijanski. Vsega gradiva je za okoli 750 tekočih metrov, od leta 1700 dalje. Uporabnikom arhivskega gradiva je na voljo priročna knjižnica in kopirni stroj, v Ljubljani pa tudi mikrofilmski laboratorij.

VIRI

- ZAL, ENOTA V IDRJI, FOND MESTNI MUZEJ IDRJA, IDR 1, T.E. 1-36.
 ZAL, ENOTA V IDRJI, ARHIV ENOTE, T.E. 1-3.
 ZAKON O ARHIVSKEM GRADIVU IN ARHIVIH, UR. LIST R. SLOVENIJE, ŠT. 20/97.

MIRJAM KOLER

Rejništvo v občinah Idrija in Cerklje

O Idriji je bilo zaradi njene posebne zgodovine, ki so jo stalno bogatili stiki s svetom, napisanih nadpovprečno veliko raziskovalnih del, samo o rudniku več kot štiri-sto. Raziskan je bil razvoj šolstva, zdravstva, obdelano je bilo naravoslovje, kulturna zgodovina, etnologija itd. O rejništvu pa se doslej ni pisalo. Zato se mi kot strokovni delavki Centra za socialno delo Idrija zdi pomembno, da o tem zapišem nekaj ugotovitev.

Rejništvo ima v Sloveniji dolgoletno tradicijo. Uradno se prvič omenja 1906, ko je časopis »Leibacher Zeitung« poročal o nameščanju otrok v druge družine. V obdobju po prvi vojni so se leta 1926 pričele priprave za organizacijo otroške kolonije v Lukovici pri Domžalah. To pomeni začetek organiziranega rejništva v Sloveniji.

V svetovnem merilu udeležene v rejništvu povezuje IFCO (International Foster Care Organization), ki je bila ustanovljena leta 1979 v Oxfordu v Angliji. Člani v tej organizaciji, ki razvija mednarodno sodelovanje in pospešuje skupno delo in srečanja strokovnjakov, so danes predstavniki iz več kot petdesetih držav. IFCO sodeluje tudi z raznimi mednarodnimi organizacijami, npr. UNICEF in drugimi.

Rejništvo je oblika družinskopravnega varstva mladoletnikov, ki se izvaja z nego, vzgojo in oskrbovanjem v tuji družini, to je pri osebah, ki niso mladoletnikovi starši niti skrbniki, pač pa so lahko njegovi sorodniki. V rejništvu odda mladoletnika center za socialno delo, ki nadzoruje delo rejnika. Zakon dovoljuje, da tudi starši sami oddajo otroka v rejništvo. Rejništvo je odplačno razmerje; rejnik dobi za svoje delo rejnino.

Pogoji za rejništvo so predpisani glede otroka, ki je oddan v rejništvo, in glede rejnika. V rejništvo je mogoče oddati le mladoletnika, če nima lastne družine, če iz različnih razlogov ne more živeti pri starših in če je v socialnem okolju, v katerem živi, ogrožen njegov telesni in duševni razvoj. Ne glede na to pa lahko organiziramo rejo otroka, ki mu je zaradi telesnih in duševnih motenj potrebno posebno usposabljanje. Predpisana je tudi najvišja starost rejnika (60 let) in razlika v starosti med rejencem in rejnikom (18 let).

Glede rejnika so v zakonu predpisani pogoji, s katerimi je zagotovljeno, da bo rejniška družina v čim večji meri otroku nadomestila naravno družino. Najvažnejši pogoj je, da rejniku ali njegovemu zakoncu ni odvzeta roditeljska pravica. Rejništvo nastane z dvema aktoma: z odločbo centra za socialno delo in s pogodbo, ki jo center z rejnikom sklene tedaj, ko postane odločba pravnomočna. Tako se podrobno določijo in konkretizirajo medsebojne obveznosti, ki izhajajo iz samega zakona in so predvsem v otrokovem interesu.

Otroka lahko oddamo v rejništvo samo s privoljenjem staršev oziroma tistega od njiju, pri katerem otrok živi. Privoljenje ni potrebno, če je otrok staršem odvzet ali če jim je odvzeta opravilna sposobnost. V tem primeru daje soglasje skrbnik.

Rejnik mora torej opravljati določene dolžnosti, ki jih imajo sicer starši v okviru roditeljske pravice. Staršem je pridržana samo pravica, da dajo soglasje za najpomembnejše vzgojne ukrepe. Rejnik ne upravlja

otrokovega premoženja in ne zastopa otroka v premoženjskih zadevah.

Z oddajo otroka v rejništvo ne preneha dolžnost staršev, da preživljajo otroka. Starši imajo tudi pravico do osebnih stikov z otrokom. Rejništvo tudi ne vpliva na medsebojno dedno pravico in na medsebojno dolžnost preživljanja med starši in otrokom.

Rejništvo praviloma traja le do rejenčeve polnoletnosti, dlje pa lahko le, če ni sposoben za samostojno življenje in delo.

V Republiki Sloveniji je rejništvo dobro razvito; imamo približno 800 rejniških družin. Pri družinah je različno število otrok, od enega do treh, le izjemoma več. Imamo pa tudi rejnice, ki opravljajo samo to dejavnost, teh je 123.

Podatke o rejencih s področja občin Idrija in Cerkno sem zbrala na osnovi dokumentacije Centra za socialno delo Idrija. Od prve namestitve v letu 1962 (pretrajljivo je, kako je ta zapuščena deklica potovala od družine do družine) pa do sedaj je bilo oddanih 29 otrok. Skoraj polovica staršev teh otrok je bila doma iz Idrije z okolico, sledijo Cerkno, Spodnja Idrija in Godovič. S področja Črnega vrha v vsem času ni bil oddan niti en otrok.

Izmed tistih rejencev, ki to sedaj niso več, je bila velika večina dečkov, od sedanjih desetih pa so razen ene deklice vsi dečki.

Izmed nekdanjih rejencev je bila ob namestitvi najmočnejše zastopana starostna skupina od 12 do 15 let, izmed sedanjih pa je največ rejencev v starosti do treh let.

Pomembno je, da so vsi naši rejenci ostali na območju naših dveh občin (na območju občine Domžale, kjer je rejništvo še posebej razvito v že prej omenjeni vasi Lukovica, je s področja cele Slovenije nameščenih približno 200 otrok). Poleg teh pa biva na našem območju še šest rejencev, ki so bili k nam nameščeni z območij drugih občin.

Otrokovo življenje v rejniški družini je potrebno intenzivno spremljati, posebno pozorno pa ob začetku namestitve. Če je otrok nameščen na območje druge občine, je potrebno, da si centri za socialno delo vzajemno pomagajo.

Vzroki za oddajo v rejništvo so bili zelo različni, med seboj so se lahko tudi prepletali, v večji meri so subjektivni. Še posebno opazen je podatek, da je pri sedanjih rejencih v 60 % vzrok pogosta hospitalizacija mater kot uporabnic psihiatrije (zdravijo se v Psihiatrični bolnišnici v Idriji). Število hospitalizacij mater sedanjih rejencev v PBI se giblje ob ene do devetnajstih.

Kakšne so bile matične družine rejencev? Iz raziskave je razvidno, da je od vseh živelo pri obeh starših le sedem rejencev.

Osebna odločitev vsakega para je, koliko otrok imeti. Razlogi za imeti otroka ali ne izhajajo iz lastnih izkušenj v družini, tradicije, vplivov družbenih in kulturnih razmer, religije in drugih vrednot. Tako pri nekdanjih kot pri sedanjih rejencih je prevladovala situacija, da imajo še enega sorojenca.

Večina mater rejencev je bila ob rojstvu svojega otroka starih od dvajset do petindvajset let, večina očetov pa čez petintrideset let.

V interesu otroka in tudi družbe je, da je ugotovljeno, kdo je otrokov oče. Otrok, ki je rojen v zakonski zvezi, že od rojstva dalje uživa pravice do obeh staršev, zunaj zakonske zveze rojen otrok pa lahko pravice uveljavlja šele tedaj, ko se ugotovi, kdo so njegovi starši. V več kot tri četrtine primerih je bilo očetovstvo naših rejencev ugotovljeno, v enem primeru je bilo ugotovljeno še po smrti očeta.

Glede rejnikov je potrebno povedati, da imajo v projektu rejništva strokovni delavci centrov za socialno delo vlogo sodelavca strokovnjaka. Tako kot pri nekdanjih rejencih so tudi pri sedanjih rejencih njihovi rejniki največkrat zakonci z odraslimi otroki.

Rejniško razmerje se je v prejšnjem obdobju v glavnem sklepalo le z rejnicami. Vloga rejnikov je

bila pogosto spregledana ali pa premalo cenjena. V življenju otrok imajo očetje odločilno vlogo, prav tako rejniki v rejenčevem. Pri sedanjih rejencih pa je v več kot polovici primerov vzpostavljeno rejniško razmerje z rejniki. Podatki kažejo, da je bila večina rejnic in rejnikov nekdanjih rejencev starejša od 50 let, večina sedanjih rejnic in rejnikov pa je mlajša od 50 let.

Razvidno je še, da je bilo 50 % rejnikov nekdanjih rejencev njihovih starih staršev, od sedanjih rejencev pa je ta odstotek še večji.

Tradicija rejništva v Sloveniji govori v prid temu, da je rejniško družino lažje najti na vasi kot v mestu, kar se je izkazalo tudi na raziskovanem območju.

Rejništvo označujemo za kratkoročno, če otrok v drugi družini biva do enega leta, za srednjeročno, če rejenc v rejniški družini živi do pet let, in dolgoročno, če rejništvo traja nad pet let. »Večnim« rejenčcem bi se

morali izogibati, ukrep naj bi bil kratkotrajen, dokler se ne bi uredile razmere v matični družini. Na področju občin Idrija in Cerkno so bila pri nekdanjih rejencih nekoliko pogostejša rejništva do petih let, pri sedanjih pa jih že kar polovica traja nad pet let. Kar četrtnina bivših rejencev je po prenehanju rejništva šla živet nazaj v matično družino.

Rejništvo v občinah Idrija in Cerkno se je tako izkazalo za specifično glede na prostor, možnosti in tradicijo.

Za otroka je nujno, da zanj skrbe njegovi starši, otrok ima pravico do družinskega življenja. Z vsemi napori je treba podpreti družino ali razširjeno družino, da obdrži otroka. Če pa že pride do tega, da ne more odraščati v svoji biološki družini, je treba zanj čim prej najti nadomestno družino, ki bi bila pripravljena na sodelovanje, ki bi bila odprta, komunikativna, ki bi otroku nudila varno zatočišče, dokler se razmere v družini ne bi uredile. Nove rejniške družine pa je na našem območju kar težko pridobiti.

Znanstvene in strokovne objave 1997 in 1998 – dopolnitev

1997 CIGALE, Marko, Proizvodnja rude in metala od 1490 do 1995. Idrijski razgledi, 1997, št. 1, str. 17–19 [COBISS-ID 73787648]

CIGALE, Marko, Zapiralna dela v Rudniku živega srebra Idrija. V: DIZ-DAREVIČ, Tatjana (ur.), REŽUN, Bojan (ur.). Zbornik referatov : posvetovanje v okviru prireditve 23. srečanje rudarskih reševalcev rudnikov Slovenije in rudnika Tupljak, Idrija, 28. avgust 1998, Idrija: Rudnik živega srebra v zapiranju, 1998, str. 1–13, ilustr. [COBISS-ID 3452827]

CIGALE, Marko, Zapiranje idrijskega rudnika. Idrijski razgledi, 1997, št. 1, str. 8–16, ilustr. [COBISS-ID 73786880]

CUDERMAN, Vinko, Literarna veda pri pouku književnosti v srednji šoli. Slovenščina v šoli = ISSN 1318–864X. . - 2, št. 1 (februar 1997), str. 37–45. [COBISS-ID: 67615488]

Krakar-Vogel, Boža, CUDERMAN, Vinko, Kvas, Jana, Barbarič, Nada, Fatur, Silvo, Kumer, Irena, Podsedensček, Mirjam, Šimenc, Brane, Štrancar, Marjan, Književnost v drugem letniku srednje šole Špiročnik za učitelja]. 2. natis. Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1997, 289 str. [COBISS-ID: 70345984]

FELC, Jože, Zdravnik med sabo in bližino. Idrijski razgledi = ISSN 0019-1523.. – Št. 2 (1997), str. 62–68. [COBISS-ID: 78795776]

Brglez, Alja, FELC, Jože, Janež, Stanko, Kovačič-Peršin, Peter, Mihelj, Vlado, Pogačnik-Toličič, Slavica, Generacije: nasprotja ali sodelovanje? Prešernov koledar = ISSN 0556-1418. . -(1997), str. 37–69. [COBISS-ID: 11985723]

GNEZDA, Mirjam, Srce muzeja so ljudje, ne predmeti. Intervju z Ivano Leskovec. Glasnik Slovenskega etnološkega društva = ISSN 0351-2908. . – 37, št. 1/2 (julij 1997), str. 36–40.

HLADNIK, Milan, Binarna zaporedja, prepogibanje papirja in statistična fizika. Obz. mat. fiz., 1997, let. 44, št. 2, str. 40–51. [COBISS-ID 7285081]

HLADNIK, Milan, Franc Močnik kot šolski svetnik in nadzornik. V:

RAZPET, Marko (ur.). Po stopinjah dr. Franca Močnika. Idrija: Bogataj, 1997, str. 73-84. [COBISS-ID 7337561]

HLADNIK, Milan, Franc Močnik, kratek oris življenja in dela. V: RAZPET, Marko (ur.). Po stopinjah dr. Franca Močnika. Idrija: Bogataj, 1997, str. 9-16. [COBISS-ID 7335001]

HLADNIK, Milan, Konveksne množice v ravnini, (Knjižnica Sigma, 64). Ljubljana: Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije, 1997, 216 str., ilustr. ISBN 961-212-080-3. [COBISS-ID 72249088]

KAVČIČ, Janez, Pet stoletij rudnika živega srebra in mesta Idrije. Argo = ISSN 0570-8869. . – 40, št. 1 (1997), str. 58-68. [COBISS-ID: 76825088]

KAVČIČ, Janez, Pol stoletja Ribiške družine Idrija. Idrija: Ribiška družina, 1997. (COBISS-ID: 69109248)

KAVČIČ, Janez, Ponovno odkritje spominske plošče J. A. Scopoliju. Idrijski razgledi = ISSN 0019-1523. . – Št. 1 (1997), str. 88-90. Idrija. (COBISS-ID: 73792000)

KOBAL, Alfred Bogomir, DIZDAREVIĆ, Tatjana, The health safety programme for workers exposed to elemental mercury at the Mercury mine Idrija. Water air soil pollut., 1997, p. 169-184, ilustr. [COBISS-ID 3437723]

BOFFETTA, Paolo, MERLER, Enzo, BULBULYAN, Mariana, CECCARELLI, Franco, ESPANOL, Santiago, GARCIA-GOMEZ, Montserrat, KOBAL, Alfred, POMPE-KIRN, Vera, SAELLSTEN, Gerd, ZARIDZE, David, Cancer mortality among European mercury miners: preliminary results of an IARCinternational study. V: Book of abstracts. Tórshavn: s.n., 1997], str. 34. [COBISS-ID 7877081]

KRIŽAJ, Bojana, Zveza med vsebnostjo kalija, magnezija kalcija in mangana v živih tkivih ter prizadetostjo jelke (*Abies alba* Mill.) in anatomsko-fiziološka interpretacija električne upornosti : doktorska disertacija = Relationship between potassium, magnesium, calcium, and manganese content in living tissues and state of health of silver fir (*Abies alba* Mill.) with anatomical and physiological interpretation of electrical resistance : dissertation thesis. Ljubljana: ŠB. Križaj], 1997. XVIII, 168 f., ilustr., tabele. [COBISS-ID 108425]

KRIŽAJ, Igor, FAURE, G., GUBENŠEK, Franc, BON, C, Neuronal acceptors for snake venom β -nerotoxins are heterogeneous. V: FEBS '96 : 24th Meeting of the Federation of European Biochemical Societies : Barcelona, 7-12 July 1996 : abstracts. Barcelona: Federation of European Biochemical Societies, 1996, str. 69. [COBISS-ID 12638759]

KRIŽAJ, Igor, FAURE, Grazyna, GUBENŠEK, Franc, BON, Cassian, Neurotoxic phospholipases A₂ ammodytoxin and crotoxin bind to

distinct high-affinity protein acceptors in *Torpedo marmorata* electric organ. *Biochemistry* (Easton), 1997, vol. 36, no. 10, str. 2779-2787, graf. prikazi. [COBISS-ID 3861543]

KRIŽAJ, Igor, FAURE, J. Grazyna, GUBENŠEK, Franc, BON, C. The neurotoxic phospholipases A₂ ammodytoxin and crotoxin bind to distinct high-affinity protein in *Torpedo marmorata* electric organ. *Toxicon* (Oxford), 1997, vol. 35, str. 813. [COBISS-ID 12641831]

KRIŽAJ, Igor, VUČEMILO, Nataša, FAURE, Grazyna, BON, Cassian, GUBENŠEK, Franc, Is PLA₂ activity always involved in [Beta]-neurotoxicity? : vabljeno predavanje. V: BABORO, R., BAGETTA, G. 6th International Symposium on Neurotoxins in Neurobiology, Parghelia, (Calabria), Italy, 2-6 September, 1997. Final programme and abstracts book. [Roma]: The Italian Society of Neuroscience, 1997, str. 65. [COBISS-ID 12639271]

KRIŽAJ, Igor, VUČEMILO, Nataša, GUBENŠEK, Franc, Ammodytoxin receptor in pig cerebral cortex : vabljeno predavanje. V: ZORKO, Matjaž (ur.), KOMEL, Radovan (ur.). 2nd Meeting of the Slovenian Biochemical Society with international participation, Otočec, October 1-4, 1997. Book for abstracts. Ljubljana: Slovenian Biochemical Society, 1997, str. 32. [COBISS-ID 12639783]

ANDERLUH, Gregor, BARLIČ, Ariana, KRIŽAJ, Igor, MENESTRINA, Gianfranco, GUBENŠEK, Franc, MAČEK, Peter, Avidin-FITC topological studies with three cysteine mutants of equinatoxin II, a sea anemone pore-forming protein. *Biochem. biophys. res. commun.*, 1998, vol. 242, str. 187-190. [COBISS-ID 13132327]

ANDERLUH, Gregor, PUNGERČAR, Jože, KRIŽAJ, Igor, ŠTRUKELJ, Borut, GUBENŠEK, Franc, MAČEK, Peter, N-terminal truncation mutagenesis of equinatoxin II, a poreforming protein from the sea anemone *Actinia equina*. *Protein eng.*, 1997, vol. 10, str. 751-755. [COBISS-ID 12604967]

BARLIČ-MAGANJA, Darja, DOLINAR, Marko, TURK, Dušan, KRIŽAJ, Igor, TURK, Vito. The improved production of human cathepsin L in *Escherichia coli* and characterization of its site - specific mutants. V: FEBS '96 : 24th Meeting of the Federation of European Biochemical Societies : Barcelona, 7-12 July 1996 : abstracts. Barcelona: Federation of European Biochemical Societies, 1996, str. 84. [COBISS-ID 12639015]

CIGIČ, Blaž, KRIŽAJ, Igor, KRALJ, Bogdan, TURK, Vito, PAIN, Roger H. Stoichiometry and heterogeneity of the pro-region chain in tetrameric human cathepsin C. *Biochim. biophys. acta*, 1998, vol. 1382, str. 143-150. [COBISS-ID 13131815]

CIGIČ, Blaž, PAIN, Roger H., KRIŽAJ, Igor, TURK, Vito. The heterogeneity of the proregion of human cathepsin C. V: 15th Winter School on

Proteinases and their Inhibitors Recent Developments, February 25th – March 2nd, 1997, Tiers. Bonn: Bundesministerium für Forschung und Technology, 1997, str. 11. [COBISS-ID 12668967]

FAURE, G., KRIŽAJ, Igor, GUBENŠEK, Franc, BON, C. Structure-function relationship of crotoxin, a dimeric [Beta]-neurotoxin from snake venom. *Toxicon* (Oxford), 1997, vol. 35, str. 477. [COBISS-ID 12640807]

FAURE, G., KRIŽAJ, Igor, PERALES, J., GUBENŠEK, Franc, BON, C. Crotoxin : its binding to torpedo presynaptic membranes and its neutralization by a natural inhibitor from Crotalus serum. V: BABORO, R., BAGETTA, G. 6th International Symposium on Neurotoxins in Neurobiology, Parghelia, (Calabria), Italy, 2-6 September, 1997. Final programme and abstracts book. [Roma]: The Italian Society of Neuroscience, 1997, str. 75. [COBISS-ID 12639527]

GUBENŠEK, Franc, KRIŽAJ, Igor, PUNGERČAR, Jože, Monomeric phospholipase A2 neurotoxins. V: KINI, R. Manjunatha (ur.). *Venom phospholipase A₂ enzymes : structure, function and mechanism*. Chichester ... Šetc.]: John Wiley, cop. 1997, 1997, str. 245-268. [COBISS-ID 12557607]

GUBENŠEK, Franc, KRIŽAJ, Igor, Ammodytoxins (*Vipera ammodytes* ammodytes). V: RAPPUOLI, Rino (ur.), MONTECUCO, Cesare (ur.). *Guidebook to protein toxins and their use in cell biology*, (A Sambrook and Tooze publication at Oxford University Press, Guidebook series). Oxford [etc.]: Oxford University Press, cop. 1997, str. 224-226. [COBISS-ID 12605479]

PUNGERČAR, Jože, VUČEMILO, Nataša, FAURE, Grazyna, BON, Cassian, VERHEIJ, Hubertus M., GUBENŠEK, Franc, KRIŽAJ, Igor. Ammodytin L, an inactive phospholipase A₂ homologue with myotoxicity in mice binds to the presynaptic acceptor of the [Beta]-neurotoxic ammodytoxin C in torpedo : an indicator for a phospholipase A₂ activity-independent mechanism of action of [Beta]-neurotoxins in fish?. *Biochem. biophys. res. commun.*, 1998, vol. 244, str. 514-518. [COBISS-ID 13134375]

VUČEMILO, Nataša, ČOPIČ, Alenka, GUBENŠEK, Franc, KRIŽAJ, Igor. Identification of a new high-affinity binding protein for neurotoxic phospholipases A₂. *Biochem. biophys. res. commun.*, 1998, vol. 251, str. 209-212. [COBISS-ID 13493287]

VUČEMILO, Nataša, FAURE, G., GUBENŠEK, Franc, BON, C., KRIŽAJ, Igor. Is phospholipase A₂ activity always essential for [Beta]-neurotoxicity?. V: ZORKO, Matjaž (ur.), KOMEL, Radovan (ur.). 2nd Meeting of the Slovenian Biochemical Society with international participation, Otočec, October 1-4, 1997. Book for abstracts. Ljubljana: Slovenian Biochemical Society, 1997, str. 50. [COBISS-ID 12640039]

LESKOVEC, Ivana, Idrijska čipka na poštних znamkah. Argo = ISSN 0570-8869. . – 40, št. 1 (1997), str. 31-33.

LESKOVEC, Ivana, Mojstrovine klekljanih čipk na Slovenskem: razstava čipk na Finskem, v Švici in Franciji. Argo = ISSN 0570-8869. . – 40, št. 1 (1997), str. 110-111. [COBISS-ID: 76835840]

LESKOVEC, Ivana, Poročilo o »etnologiji« v Mestnem muzeju Idrija. Glasnik Slovenskega etnološkega društva = ISSN 0351-2908. . – 37, št. 1/2 (julij 1997), str. 74 [COBISS-ID: 817725]

VILER, Darko, Zidgrad: spreminjali smo podobo Idrije in sosednjih krajev. Zidgrad, Idrija, 1997. [COBISS-ID: 72409856]

1998 BIZJAK, Simon, KENDA, Klemen, LAPAJNE, Marjanca, Firma Franc Lapajne : raziskovalna naloga. Idrija : Gimnazija Jurija Vege, 1998. [COBISS-ID: 3443355]

BOFFETTA, Paolo, GARCIA-GÓMEZ, Monserrat, POMPE-KIRN, Vera, ZARIDZE, David, BELLANDER, Tom, BULBULYAN, Mariana, CABALLERO, Jose Diego, CECCARELLI, Franco, COLIN, Didier, DIZ-DAREVIČ, Tatjana, ESPANOL, Santiago, KOBAL, Alfred-Bogomir, Cancer occurrence among European mercury miners. CCC, Cancer causes control, 1998, letn. 9, št. 6, str. 591-599. [COBISS-ID 8508121]

Štrancar, Marjan, FELC, Jože, Kralj, Lado, Poniž, Denis, Inkret, Andrej, Šolska ura z Grumovim Dogodkom v mestu Gogi. 2., popravljena izd., 1. natis. Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1998 [COBISS-ID: 78374656]

GNEZDA, Mirjam, Poročilo Mestnega muzeja Idrija o etnološkem delu v letu 1997. Glasnik Slovenskega etnološkega društva = ISSN 0351-2908. . – 38, št. 1/2 (1998), str. 81-82. [COBISS-ID: 8762925]

HLADNIK, Milan, Prof. dr. Ivan Vidav 80-letnik. Delo (Ljubl.), 21.I.1998, let. 40, št. 16, str. 10, portret. [COBISS-ID 4275505]

HLADNIK, Milan, Elementarna geometrija in matrike reda dva. Obz. mat. fiz., 1998, let. 45, št. 2, str. 33-42. [COBISS-ID 8000345]

GUBENŠEK, Franc, IVANOVSKI, Gabriela, LOVŠIN, Nika, PRIJATELJ, Petra, KRIŽAJ, Igor, ANDERLUH, Gregor, PUNGERČAR, Jože, Protein engineering of amodytoxin : objavljeno predavanje. V: An International Meeting on Toxins as Problems, Tools & Solutions. [S.l.]: International Society on Toxinology, 1998, str. 28. [COBISS-ID 13448743]

ČOPIČ, Alenka, VUČEMILO, Nataša, GUBENŠEK, Franc, KRIŽAJ, Igor, Ammodytoxin C high-affinity binding proteins in porcine cerebral cortex. V: Life sciences conference 1998, Gozd Martuljek, Slovenia, September 19th–24th, Ljubljana: Slovenian Physiological Society, 1998, str. 85. [COBISS-ID 7417817]

PUNGERČAR, Jože, VIZJAK, Alenka, IVANOVSKI, Gabriela, KRIŽAJ, Igor, Identification, molecular cloning and immunolocalization of cathepsin P, a novel human putative cysteine protease of the papain family. V: Life sciences conference 1998, Gozd Martuljek, Slovenia, September 19th–24th, Ljubljana: Slovenian Physiological Society, 1998, str. 91. [COBISS-ID 13449767]

PUNGERČAR, Jože, IVANOVSKI, Gabriela, KRIŽAJ, Igor, GUBENŠEK, Franc, Protein engineering of ammodytoxin A, a presynaptic phospholipase A₂ – neurotoxin from the long-nosed viper : presentde at 1st Congress of Croatian Geneticists with International Participation, 1998 June 1-4, Hvar, Croatia. Period. biol., 1998, let. 100, suppl. 1, str. 36. [COBISS-ID 7259097]

PUNGERČAR, Jože, VUČEMILO, Nataša, FAURE, Grazyna, BON, Cassian, VERHEIJ, Hubertus M., GUBENŠEK, Franc, KRIŽAJ, Igor, Ammodytin L, an inactive phospholipase A₂ homologue with myotoxicity in mice, binds to the presynaptic acceptor of the [beta]-neurotoxic ammodytoxin C in Torpedo : an indication for a phospholipase A₂ activity-independent mechanism of action of [beta]-neurotoxins in fish?. V: V Simpósio Compreensao e Exploracao de toxinas para o Século XXI, 13 a 18 de Setembro de 1998, Angra dos Reis, RJ. Programa e resumos. [S.l.]: Sociedade Brasileira de Toxinologia, 1998, str. 155. [COBISS-ID 13447975]

VIR BIBLIOGRAFSKIH ZAPISOV
VZAJEMNA BAZA PODATKOV
COBISS/COBIB

Ludvik Kovačič

Ob izteku stoletja, ki ga je preudarno preživel skozi mnoge preizkušnje časov in razmer, se je tiho in na hitro poslovil, kot bi odšel po svojih vsakodnevnih opravkih. Zdi se, da smo ga še včeraj srečali nekje v mestu, in kar težko je dojeti resnico, da ga ne bomo nikdar več. Ludvik – tako ga je spoštljivo ogovarjala vsa Idrija, je do konca korajžno prenašal deseti križ in nas z zgledom učil življenjskih modrosti.

Prehodil je dolgo in naporno pot, tako rekoč iz zgodovine v sedanjost. Za seboj je pustil avstrijske, italijanske, nemške in jugoslovanske oblastnike z njihovimi birokracijami in ideologijami vred, prebrodil je vojne stiske obeh svetovnih morij. V pozni jeseni življenja je vzradoščen še dočakal slovensko suverenost, ki jo je intimo doživel kot zadoščenje in nagrado za svojo nikdar zatajeno narodno zavest.

Njegova otroška leta je pestilo pomanjkanje, tragični Doberdob pa je postal prerani grob očetu. Obzorja izobrazbe mu je odprla realka, na kateri je maturiral v tesnobnem letu 1923, ko je italijanski fašizem že napisal smrtno obsodbo slovenskim šolam. Kot dolgoletni občinski uslužbenec je premišljeno in trezno krmaril skozi nevarne viharje in čeri, od Mussolinijevih do realsocialističnih let, in vselej poskušal pomagati ljudem, ki so se znašli v primežu tako ali drugače pobarvanih paragrafov in uradnikov. Ostajal je zvest lastni osebnosti drži, svojim bližnjim in svojemu prepričanju.

Pokojni Ludvik se je odlikoval kot tih, a prizadeven, zanesljiv, vztrajen in vsestranski kulturni delavec. Pomembno je soustvarjal pionirsko obdobje idrijskega arhiva in muzeja, se udeleževal v društvih in zavzeto sledil kulturnim dogodkom. Redno se je udeleževal prireditev, predavanj in razstav ter v luči svojih bogatih izkustev in spominov rad komentiral sleherno, tudi aktualno tematiko. Telo in dušo si je do zavidljive starosti krepil in osveževal s sprehodi, planinarjenjem in petjem pri cerkvenem zboru. Pogumno se je preizkušal tudi v risanju in slikanju in se nekajkrat pridružil pol ali tričetrt stoletja mlajšim ljubiteljskim razstavljalcem v naši galeriji. Domala vse življenje je po malem beležil zanimive dogodke in priobčil nekaj člankov. Bralci Idrijskih razgledov smo nedolgo tega po njegovi zaslugi izvedeli, kako je leta 1943 potekalo reševanje dragocenega realčnega arhiva. Zapustil je obsežno kroniko cerkvenega petja, še pomembnejši pa so njegovi zapiski o italijanskem obdobju, ki jih bo treba prirediti za objavo.

Najraje – z iskro v očeh – pa se je vedno znova spominjal nepozabnih realčnih let. Nanje je bil ponosen, ob pripovedovanju o njih se je dijaško pomladil. Vsako pomlad je prijetno vznemirjen pripravljval srečanja nekdanjih sošolcev. Le komu bo še dano praznovati 75-letnico mature...

Gospod Ludvik je bil preprost, dobrasrčen in razumevajoč, vedno pripravljen na pogovor in sodelovanje. Generacijske in bogve kakšne razlike ga niso ovirale v stikih z okolico, vedno in povsod se je znal približati sočloveku.

Številni prijatelji, znanci in sodelavci ga ohranjamo v toplem spominu.

Janez Kavčič

1904

1999

Draga Podlesek

1913
1999

24. februarja 1999 smo pospremili Drago Podlesek, rojeno Logar, na njeni zadnji poti. Tiho je odšla od nas preprosta oseba, ki je s svojo pokončno držo sooblikovala naš včerajšnji dan. Ob prebiranju njenega življenjepisa si nisem mogel kaj, da ne bi napisal nekaj vrstic v spomin rojakinji, ki je doživela usodo toliko drugih Idričjanov, pa vseeno ohranila intimni stik s svojim rojstnim krajem. Draga se je rodila 1913. leta v rudarski družini Logarjevih. Življenje ji je potekalo ob starejšem bratu Srečku in mlajšem Leonu. Kot otrok je doživela prvo svetovno vojno in prihod Italijanov. Končala je štiriletno slovensko osnovno šolo in nato še triletno italijansko komplementarno šolo. Družina je bila napredno usmerjena, zato je zaradi fašističnega pritiska doživljala hude pretrse. Leta 1930 je odšla v Jugoslavijo, ker so ji grozili z zaporom. Brata Srečka so kot učitelja zaprli in obsodili pred »Tribunale speciale« v Rimu. Zaprli so tudi očeta in ga zaradi protifašizma mučili v gradu, obenem pa je izgubil službo pri rudniku. Mlajši brat se je kot italijanski vojak znašel na Korziki, kjer se je pridružil francoskim partizanom in padel septembra 1943. leta. Drago je pot zanesla v Prekmurje v Mačkovec, kjer je živela pri učiteljici teti Poldki, ki jo je prizadela »Gentilijeva« reforma in je morala v Jugoslavijo s trebuchom za kruhom.

Draga se je udejstvovala v naprednem telovadnem društvu »Sokol«. Spoznala se je z Jožetom Podleskom, ki je bil tajnik na občini in se 1936. leta poročila. V zakonu se je rodila hči Sonja. Oba z možem sta se aktivno vključila v osvobodilno gibanje že leta 1941. Letake in propagando je skrivaj nosila v Mursko Soboto. Stike so imeli tudi z učiteljem Viktorjem Krašno, ki je bil premeščen v Međimurje. V njihovem stanovanju v Dankovcih so se sestajali napredni fantje in poznani revolucionarji. Podporo so nudili tudi preganjanim slovenskim družinam. Mož je kot uslužbenec na notariatu izdajal izkaznice za ilegalce. Vse to početje pa ni ostalo neopaženo. Maja 1944 so ju madžarski policisti aretirali in odpeljali v Mursko Soboto. V zaporih sta srečala več znancev iz ilegalnega boja. Julija 1944 sta prišla pred naglo vojaško sodišče. Draga je bila obsojena na 12 let strogega zapora, mož pa na 8 let. 25. novembra so ju z ostalimi poslali v Dachau. Od tu so jo s transportom prepeljali v enega najhujših taborišč Bergen-Belzen, kjer so množično umirali za tifusom in lakoto. Draga je imela srečo in dočakala osvoboditev. Za preživetje se ima zahvaliti odločni organizaciji in bivšim jugoslovanskim vojakom, ki so jih po vojni spravili v okrevališče Steinhude.

Domov se je vrnila šele 28. avgusta 1945. leta. Kmalu potem je izvedela, da njen mož ni dočakal svobode, umrl je v taborišču. To jo je zelo potrlo, hkrati pa vzpodbudilo k aktivnemu delu za obnovo domovine. Delovala je zlasti med kmečkim prebivalstvom v Prekmurju, od koder je izviral tudi moževa družina. V tem smislu je vzgajala tudi hčer Sonjo. Opravljala je mnogo funkcij. V svoje varstvo je sprejela tudi bosanske otroke, vojne sirote.

Da bi hčerki omogočila dostojno izobrazbo, se je skupaj s teto Poldko preselila nazaj v Idrijo k svojim staršem. Zaposlila se je na mestnem ljudskem odboru in se vključila v aktivno življenje. Po dokončanem študiju hčerke Sonje se je Draga skupaj z vnukinjo preselila k njej v Ljubljano. Tudi tu ni mirovala in se je vključila v Združenje zveze borcev, delovala pa je zlasti v odboru Zveze vojaških vojnih invalidov za Savsko naselje. Za svojo aktivno delo je prejela odlikovanje zaslug za narod in druga priznanja. Intimno je bila, kljub izredni navezanosti na Prekmurje, še vedno Idričanka in šele smrt ji je omogočila vrnitev v objem domačega kraja. Njena zapuščina je bogata za slovenski narod in tudi za Idrijo. Teh nekaj misli pa je naša zahvala in obljuba, da je ne bomo pozabili.

Marjan Beričič

- Marijan Beričič inženir organizacije dela, predsednik Društva upokojencev Idrija
 Dr. Jože Čar geolog, upokojeni profesor Oddelka za geologijo NTF Univerze v Ljubljani
 Maša Čibej dijakinja SŠ Veno Pilon Ajdovščina
 Matteo Dimai dijak III. liceja F. Prešeren Trst
 Mirjam Gnezda študentka etnologije in kulturne antropologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani
 Danilo Hvala slikar samouk iz Cerknega
 Mira Hodnik dipl. zgodovinarica, arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji
 Ivica Kavčič univ. dipl. inž. kemije v pokoju, bivša predsednica izvršnega sveta občine Idrija
 Janez Kavčič zgodovinar in umetnostni zgodovinar
 Romina Kerševan dijakinja Šolskega centra Nova Gorica
 Mirjam Koler diplomirana socialna delavka, Center za socialno delo Idrija
 Romana Kokošar profesorica slovenskega in nemškega jezika na Gimnaziji Jurija Vege Idrija
 Stanko Murovec upokojenec, nekdanji idrijski župan
 Martina Pišljar geologinja, Antonijev rov Idrija
 Toni Pišlar podžupan občine Aumetz, Francija
 Tomaž Klemenčič Antonijev rov Idrija
 Damijan Makuc študent kemije na univerzi v Ljubljani
 Špela Mrak dijakinja Gimnazije Tolmin
 Samo Pavlica dijak SŠ Srečka Kosovela Sežana
 Rafael Podobnik primarij, dr. stomatologije in mojster fotografije iz Nove Gorice
 Boris Podrecca arhitekt, profesor, z renomiranim studijem za arhitekturo na Dunaju
 Domen Prezelj študent Akademije za glasbo v Ljubljani, dirigent Godbe na pihala ETA Cerkno
 Janez Pirc zgodovinar, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji
 Ignacij Pišlar dipl. inž. gozdarstva
 Jože Janež geolog, direktor podjetja Geologija Idrija
 Ivana Leskovec etnologinja, ravnateljica Mestnega muzeja Idrija
 Stanko Majnik pokojni rudniški uslužbenec in filatelista
 Ksenija Šabec dipl. novinarka, študentka sociologije
 Rok Šinkovec dijak Gimnazije Jurija Vege Idrija
 Mia Škvarča pesnica iz Idrije
 Rafael Terpin akademski slikar, učitelj likovnega pouka na Osnovni šoli v Cerknem

<i>založnik</i>	MESTNI MUZEJ IDRİJA
<i>naslov</i>	Idrijski razgledi Prelovčeva 9, Idrija
<i>uredniški odbor</i>	Jože Bavcon Samo Bevk Milan Cvelbar Jože Čar Jože Janež Janez Kavčič Romana Kokošar Ivana Leskovec Karmen Simonič Mervic Heda Petrič Moravec Ksenija Šabec Filip Šemrl Gorazd Trušnovec
<i>odgovorna urednica</i>	Ivana Leskovec
<i>glavni urednik</i>	Jože Janež
<i>literarni urednik</i>	Jože Janež
<i>oblikovalka in tehnična urednica</i>	Heda Petrič Moravec
<i>lektoriranje</i>	Slavica Makuc Bric, Romana Kokošar
<i>finančna podpora</i>	občina Idrija, občina Cerkno
<i>tisk</i>	Tiskarna Gorenjski tisk Kranj
<i>naklada</i>	1000 izvodov
<i>Idrija</i>	december 1999

ZA VSEBINO ČLANKOV ODGOVARJAJO AVTORJI.

NAVODILA AVTORJEM:

UREDNIŠTVO IDRİJSKIH RAZGLEDIV NAPROŠA AVTORJE, NAJ ODDAJAJO ČLANKE V ENEM IZVODU NA PAPIRJU IN V DIGITALNEM ZAPISU NA DISKETI. ČLANKI NAJ NE BODO DALJŠI OD 10 TIPKANIH STRANI. OBVEZNO DODAJTE SVOJ NASLOV IN TELEFONSKO ŠTEVILKO!